ש. אן-סקי

געזאמעלטע שריפטן

№ 82.
J.
„Hasmonaea" Tartu.

ש. אַנ-סקי

(שלמה-זנוויל ראַפּאָפּאָרט)

געזאַמעלטע שריפטען

זעקסטער באַנד

—

פערלאַג „אַנ-סקי״

ווילנאָ-וואַרשאַ-ניו-יאָרק   תרפ״ח — 1928

אויסגעפיהרט דורכ'ן פערלאַג ש. שרעבערק.

פּערקויף—געזעלשאַפט „צ ע נ ט ר אַ ל״ וואַרשא

Printed in Poland.

SZ. AŃ—SKI.

tom szósty

ZNISZCZENIE GALICJI

Warszawa, 192

Wydawnictwo „AN—SKI" Wilno-Warszawa-Nowy-Jork.

SH. AN—SKY

volume sixth

THE DESTRUCTION OF GALICIA

Warsaw 192

Publishing Company „AN-SKY" Vilno-Warsaw-New-York

3
Bibliotheca Universitatis Tartuensis
1941:6990

Druk. I. Hendlera Warszawa, Długa 26. Tel. 260 -19.23482

אַנ—סקי מיט זיינע שוועסטער. (פאָטאָגראַפירט אין דער צייט ווען ער האָט געאַרבײַט אין סאַניטאַרען פערבאַנד פוּן די רוּסישע שטעדט).

דער יודישער חורבן
פון פוילען גאליציע
און בוקאווינא פון טאג-בוך
תרע"ד-תרע"ז (1914-1917)

פערטער טייל

איבערדרוקען און איבערזעצען אָהן דער ער-
לויבעניש פון אויטאָרס צואה־פערוואַלטער
איז שטרענג פערבאָטען.

Copyright Dr. Ch. Zhytlowsky
Marquand Ave Bronxville
New-York. U. S. A.

הילע פון יוסף זיידענבייטעל.
צינקאָקלישען אויסגעפיהרט דורך ח. גאָלדבערג.
דעם זאַץ האָט אויסגעפיהבט פייגע שריפטגיסער.

געדרוקט ביי י. הענדלער ווארשא, דלוגע 26.

א

מעהר ווי אַ יאָהר, ביז סוף 1916, בין איך געווען אָפּ־געריסען פון גאַליציע מיט איהרע אינטערעסען. מיין רייזע אין ענגלאַנד און אַמעריקא, וואוהין איך האָב זיך געקליבען, האָט זיך נישט איינגעגעבען און איך בין כמעט די גאַנצע צייט פערבליבען אין פעטראָגראַד, בעשעפטיגענדיג זיך מיט אַנדערע יודישע כלל־זאַכען.

פאַר דעם איינעם יאָהר האָט זיך די אַלגעמיינע לאַגע אין לאַנד שטאַרק געענדערט. די מלחמה, צו וועלכער עס האָט זיך קיין סוף נישט געזעהן און פון וועלכער קיינער האָט שוין נישט געקאָנט ערוואַרטען קיין נצחון, האָט אויסגעשעפּט די לעצטע כחות און געשאַפען אַ שרעקליכען אויפרייס־מאַטעריאַל, ווי אין פאָלק, אַזוי אין דער אַרמעע. פון טאָג צו טאָג איז געוואַקסען אין לאַנד, און איבערהויפּט איןביידע הויפּטשטעדט, די נויט, וועלכע האָט זיך ביסלעכווייז פערוואַנדעלט אין אַ הונגער מיט זיינע ערשטע סימפּטאָמען, די גרויסע „עקען" ביי די ברויט־בעקערייען און שפּייז־קלייטען. די אונצופרידענקייט האָט שוין

אַריבערגעפּלייצט די גרעניצען און אָנגעהויבען אויסדריקען זיך אין עפנטליכע רעוואָלוציאָנערע אַרויסטרעטונגען. דער מעסיגער „פּראָגרעסיווער בלאָק״ פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע האָט געפאָדערט אַ פאַראַנטוואָרטליכען מיניסטעריום. די פּרעסע האָט אָנגענומען אַ דראָהענדען טאָן און אַלע האָבען געפיהלט די אומפערמיידליכקייט פון אַ נאָהנטער קאַטאַסטראָפע.

און די זעלבסטהערשענדע מאַכט, פערלירענדיג יעדען חוש פון זעלבסטשוץ, איז בלינד געלאָפען צום אָבגרונד. דער אומגליקליכער לייכטזיניגער רוסישער בלשצר האָט נישט געזעהן און נישט געוואָלט זעהן די פייערדיגע אותיות, וועלכע האָבען איהם אָנגעזאָגט זיין מפלה. געפינענדיג זיך אונטער דעם איינפלוס פון שכור׳ן ראַספּוטין מיט זיין באַנדע, האָט ער זיך אויסגעלאַכט פון דער שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין לאַנד, האָט זיך גערייצט מיט דער מעסיגער אָפּאָזיציע און צוריסען אפילו מיט די שוואַרץ-מאה׳דיגע עלעמענטען, וואָס זענען געווען די איינציגע אָנלענונג פון טראָן. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז אפילו די גרויספירשטען האָבען צוגעגרייט אַ פערשווערונג און אָנגעפאַנגען דערמיט, וואָס מ׳האָט גע׳הרג׳עט ראַספּוטינען.

נאָר, ווי געוועהנליך פאַר אַ שטורם, האָט אויף דער אויבערפלעך פון לעבען געהערשט אַ שטילקייט. עס איז פערביי די פּאַניק און צורודערונג פונ׳ם ריקצוג פון 1915 יאָהר. דער אָנגריף פון שונא איז געווען אָבגעשטעלט. פאַר דער צייט פון דער ווינטערדיגער מלחמה-שטילקייט האָט זיך די אַרמעע רעאָרגאַניזירט, האָט בעקומען גענוג סנאַריאַדען און אַמוניציע, אַזוי, אַז צום זומער 1916 איז זי געוואָרען שטרייטפעהיג און אין יוני–יולי האָט שוין געקאָנט פאָרקומען דער אָנגריף פון ברוסילאָוו׳ן אין גאַליציע. אין משך פון פינף-זעקס וואָכען האָט ער פערנומען אַ גרויסען טייל פון דער פערלאָזענער מזרח-גאַליציע און גאַנץ בוקאָווינע. עס האָט זיך אָנגעפאַנגען אויפסניי דער אָנטריט אויף די קאַרפּאַטען.

אין אויגוסט–סעפּטעמבער 1916 האָב איך בעקומען עטליכע טעלעגראַמען פון קיעווער הילפס-קאָמיטעט און פון ד״ר לאַנדער

מיט דער דרינגענדער בקשה, איך זאָל גלייך פאָהרען אין גאַ-ליציע און בוקאָווינע צו אָרגאַניזירען הילף פאַר דער יודישער בעפעלקערונג. איך בין אָבגעפאָהרען אין קיעוו.

פערלאָזענדיג מיט אַ יאָהר צוריק דעם פראָנט, האָב איך געוואוסט, אַז אַ „שטיקעל" גאַליציע מיט דער שטאָדט טאַרנאָ-פאָל איז נאָך פערבליבען ביי די רוסען. עס איז געווען אונ-פערשטענדליך, ווי אַזוי די רוסען האָבען זיך געקאָנט דאָרט איינהאַלטען. ביי אַלעמען איז געווען די פאָרשטעלונג, אַז מחמת סטראַטעגישע טעמים האָבען די עסטרייכער דערוויילע געלאָזען צורוה דעם טייל גאַליציע און אַז עס איז נאָר אַ פראַגע פון טעג אָדער העכסטענס וואָכען, אַז די רוסישע אַרמעע זאָל אָפּ-רייניגען אויך דעם טייל גאַליציע. שפּעטער, אַז דער אָנטריט פון שונא איז געווען אינגאַנצען אָבגעשטעלט, איז ביי אַלעמען, און אויך ביי מיר, געווען די פאָרשטעלונג, אַז דער פערבלי-בענער „שטיקעל" גאַליציע בעשטעהט אינגאַנצען פון עטליכע שטעדט און דערפער און וועגען איהם איז כמעט נישט כדאי צו זאָרגען.

איצט, קומענדיג אין קיעוו, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז איך האָב אַ טעות געהאַט: ביי די רוסען איז אין 1915 פערבלי-בען אַ גאַנץ היבשער שטח. צוויי גובערניעס: טאַרנאָפּאָלער און טשאָרטקאָווער, מיט עטליכע צעהנדליג שטעדט און שטעדטלעך און אַ יודישער בעפעלקערונג פון אַנ׳ערך הונדערט טויזענד מאַן. ברוסילאָווס אָנטריט האָט בעהעפט דערצו נאָך אַ צוויי מאָל גרעסערען שטח, מיט די שטעדט בוטשאַטש, קאַלאָמעאַ, סטאַני-סלאַוואָוו און אַ חוץ דעם, גאַנץ בוקאָווינע. אַזוי, אַז איצט האָט דאָס פאָרגעשטעלט אַ קאַנט פון עטליכע צעהנדליג טויזענד קוואַדראַט-ווערסט, מיט אַ יודישער בעפעלקערונג פון עטליכע צעהנדליג טויזענד נפשות.

גלייך ווי די רוסישע אַרמעע האָט אין מאַי 1915 יאָהר פערלאָזען לעמבערג און עס האָט זיך אָבגעשטעלט די טעטיג-קייט פון לעמבערגער הילפס-קאָמיטעט, איז ד"ר פ. לאַנדער אָב-געפאָהרען קיין טאַרנאָפּאָל, אויסגעפאָרשט דאָרט די לאַגע, אָר-

גאַניזירט אַ קאָמיטעט און פערבונדען איהם מיט'ן קיעווער הילפס-קאָמיטעט. און פון דעמאָלט אָן האָט ד"ר לאַנדער נישט אויפ-געהערט צו אַרבייטען אין דעם קאַנט: איז אַרומגעפאָהרען אי-בער די שטעדט און שטעדטלעך, געטיילט הילף און נישט גע-לאָזט רוהען די קיעווער און פעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעטען, פאָדערענדיג הילף פאַר דער רואינירטער און אָפּגעשניטענער פון דער גאַנצער וועלט יודישער בעפעלקערונג פון גאַליציע. צוזאַ-מען מיט ד"ר לאַנדער האָט די גאַנצע צייט געאַרבייט אין גאַ-ליציע דער בעפולמעכטיגטער פון קיעווער קאָמיטעט, ש. האָ-מעלסקי.

געפינענדיג זיך אויפ'ן מיליטער-דינסט און זענענדיג צו-געבונדען צו זיין לאַזאַרעט, האָט ד"ר לאַנדער, פערשטעהט זיך, נישט געהאַט די מעגליכקייט צו בעזוכען אַלע פונקטען, פונאַנ-דערפיהרען רעגעלמעסיגע הילף אומעטום און אָברופען זיך אויף דער גאַנצער יודישער נויט, וואָס האָט געהערשט אין קאַנט. דערום איז די הויפט-אַרבייט געפאַלען אויף ה' האָמעלסקי'ן, וועל-כער האָט אין דעם אופן זעהר פיל אויפגעטהון. אין דעם משך פון זעכצעהן חדשים, ביז מיין קומען און פיל חדשים שפעטער, האָט ער מיט אַ גרויסער איבערגעגעבענקייט, ריכטיגער געזאָגט, מיט אַן אמת'ן מסירת נפש, געאַרבייט אין גאַליציע. נאָר אַדאַנק איהם, איז אין אַלע שטעדט און שטעדטלעך געווען גענוי אויס-געפאָרשט די נויט, געווען פעררעגיסטרירט אַלערליי פאַלען-הילף, אין וועלכע די בעפעלקערונג האָט זיך גענויטיגט. ס'זענען אומעטום געווען אָרגאַניזירט קאָמיטעטען, אויסגעאַרבייט סמעטעס און יעדע שטאָדט און שטעדטעל האָט רעגעלמעסיג בעקומען הילף. דאָס זענען שוין נישט געווען די פריהערדיגע איינמאָלי-גע נדבות, וועלכע איך, אָדער ווער אַנ'אַנדערער, האָט געקאָנט צופעליג אָבפיהרען אין דער אָדער יענער שטאָדט, נאָר אַ סי-סטעמאַטישע הילף, וואָס האָט געראַטעוועט פיל הונדערטער אָדער טויזענדער יודישע נפשות פון אַ הונגערטויט.

נאָך דעם אָנטריט פון ברוסילאָוו'ן, אַז עס זענען צוגעקו-מען פיל צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך, אויפסניי רואי-

בירטע, וועלכע האָבען זיך גענויטיגט אין הילף, איז פאַר האָמעלסקי'ן געוואָרען אונמעגליך אויסצופיהרען אַליין די גאַנצע אַרבייט. דערצו איז נאָך אין דער צייט דער ד"ר לאַנדער קראַנק געוואָרען, געמוזט אָבפאָהרען אין רוסלאַנד און אויף אַנ'אומבעשטימטער צייט איבעררייסען זיין טעטיגקייט. מחמת דעם אַלעם, האָט דער קיעווער קאָמיטעט געפונען פאַר דרינגענד נויטיג, איך זאָל פאָהרען אין גאַליציע און נעהמען דאָרט אויף זיך אַ טייל פון דער אַרבייט.

אין קיעוו, אויף די בעראַטונגען פון הילפס-קאָמיטעט וועגען מיין קומענדיגער אַרבייט, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז חוץ דער געוועהנליכער אַרבייט פון אָרגאַניזירען היקף, שטעהט מיר פאָר נאָך איין אויפגאַבע, וועלכע דער פאָרזיצענדער, ה' גרינבערג, האָט אַזוי פאָרמולירט:

—מיר שטעהען פאַר אַ קראַך!—האָט ער מיר געזאָגט.—

דער ביודזשעט פון גאַליציע וואַקסט פון חודש צו חודש און איז שוין אַריבערגעשטיגען זעכציג טויזענד רובל מאָנאַטליך. אין דערזעלבער צייט ווערען אונזערע הכנסות וועניגער און וועניגער. די געלד-געבער זענען פאַר די צוויי יאָהר „מיד געוואָרען צו געבען". די גאַנצע זאַך איז פאַר זיי געוואָרען וואָכעדיג. כדי אויפצומונטערן אונזערע גבירים און נויטען זיי צו געבען גרעסערע סומען, דאַרפען זיי שרעקליכע געשעהענישען, בלוטיגע קאַטאַסטראָפעס. געוועהנליכע נויט, וועלכע הערשט אין גאַליציע, זאָל עס זיין די ביטערסטע, ריהרט זיי נישט אָן. „אָריי-מעלייט, זאָגען זיי, האָבען מיר גענוג אין רוסלאַנד". דערום, ווערען די הכנסות אַלץ קלענער. פון פעטראָגראַד בעקומען געלד ווערט אויך אַלץ שווערער. שוין צוויי חדשים, אַז מיר האָבען פון דאָרט קיין גראָשען נישט בעקומען, נישט קוקענדיג אויף אונזערע טעלעגראַמען. אַזוי, אַז ביי אונז איז איצט אַ דעפיציט פון כמעט הונדערט טויזענד רובל. פון דער צווייטער זייט, רעכענען מיר, אַז ביים איצטיגען צושטאַנד, דאַרף געענדערט ווערען דער סיסטעם פון הילף אין גאַליציע. אויב ביז איצט, האָט זי נישט געקאָנט זיין קיין אַנדערע ווי אַ פילאַנטראָפישע,

איז איצט, אַז עס האָט זיך אומגעביטען דער אויפטראָג פון דער מאַכט צו דער בעפעלקערונג און עס ווערט ערלויבט פיל היימלאָזע אומצוקעהרען זיך אַהיים אויף זייערע ערטער, דאַרף דער גאַנצער סיסטעם פון הילף איבערגעבויט ווערען אויף אַנ׳-אַנדער יסוד, רעאָרגאַניזירט ווערען אויף אַזאַ אופן, אַז די נויטבעדערפטיגע זאָלען זיך קאָנען שטעלען אויף די אייגענע פיס, אָרגאַניזירען זייערע קהילות און ביסלעכווייז אַליין נעהמען זאָרגען וועגען זייערע אָרימעלייט. דערמיט וועלען מיר דער-גרייכען, אַז מענשען וועלען אויפהערען צו לעבען פון בעטעל-ברויט און אונזער קאָמיטעט וועט צו ביסלעך קאָנען פערקלע-נערן זיין ביודזשעט און מיט דער צייט אפשר האָבען די מעג-ליכקייט אינגאַנצען אויפצוהערען צו פונקציאָנירען. געוויס וועט מען די ערשטע צייט דאַרפען פיל גרעסערע מיטלען. נאָר, זעהט איהר, אויף אַזאַ צוועק וועט זיין גרינגער צו קריגען געלד. אַז מ׳וועט אונזערע גבירים ווייזען אַ סמעטע, לויט וועלכער עס וועט זיך מיט יעדען חודש פערקלענערן די צאָהל פון די אויס-געהאָלפענע, וועלען זיי געבען אפילו גרעסערע סומען.

בקיצור, דער קאָמיטעט האָט מיר אַרויפגעלעגט די אויפ-גאַבע אויסצופאָרשען די לאַגע אין גאַליציע און בוקאָווינע און אויסאַרבייטען אַ נייעם סיסטעם פון הילף. איך האָב איינגעווי-ליגט. נאָר מחמת אַנ׳אומגעריכטער סיבה,—איך בין קראַנק גע-וואָרען,—האָב איך נישט געקאָנט גלייך צוטרעטען צו דער אַר-בייט און האָב בעקומען די מעגליכקייט צו פאָהרען ערשט אין אָנהויב דעצעמבער.

אין וואָס פאַר אַ לאַגע עס האָט זיך געפונען די הילפס-אַרבייט פאַר גאַליציע, קאָן גוט כאַראַקטעריזירען די פאָלגענדע טעלעגראַמע, וועלכע איך האָב ביי יענער צייט בעקומען פון ד״ר לאַנדער, וועלכער האָט זיך אומגעקעהרט צו דער אַרבייט:

„צוויי מיט אַ האַלבען חודש בין איך אַרומגעפאָהרען אין גאַליציע און בוקאָווינע. די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקע-רונג איז קריטיש. דער מינימאַלער הילפס-ביודזשעט איז פער-ציג טויזענד רובל מאָנאַטליך. דער קיעווער הילפס-קאָמיטעט,

נישט האָבענדיג קיין מיטלען, זאָגט אָב אין ווייטערדיגער הילף. אין סעפּטעמבער האָב איך פּערזענליך געמאַכט (אין פּעטראָגראַד) אַן׳אויפטראָג וועגען דער לאַגע אין גאַליציע. „יעקאָפּא״ האָט דאַן פערשפּראָכען פּאָרטצוזעצען זיין הילף. אין נאָמען פון דער אומגליקליכער בעפעלקערונג, אין מיין נאָמען, בעט איך רחמים אייך, אַזוי ווי אַנדערע מיטגלידער פון „יעקאָפּא״, אָנצונעהמען די נויטווענדיגע מיטלען צו בעזאָרגען די הילף אויף די נאָהנטע חדשים. איך בעט רחמים „יעקאָפּא״, נישט צו פערלאָזען אָהן הילף די אָבגעשניטענע פון דער גאַנצער וועלט בעפעלקערונג, נאָכדעם ווי דאָס רוסישע יודענטום האָט עס דריי יאָהר גע-שטיצט. איך בעט אַ דרינגענדען ענטפער אויפ׳ן אַדרעס פון קיעווער קאָמיטעט. ד״ר לאַנדער.״

ב

איך בין אָבגעפאָהרען אין גאַליציע אין אָנפאַנג דעצעמ-בער און אַרומגעפאָהרען ביז אָנפאַנג מערץ 1917 יאָהר. פאַר די דריי חדשים האָב איך בעזוכט עטליכע צעהנדליג פונקטען. איינינגע, צו עטליכע מאָל. נאָר איידער איך בין נאָך אַרויסגע-פאָהרען, האָב איך אין אַ געוויסער מאָס קלאָר געמאַכט פאַר זיך די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין אָקופּירטען קאַנט.

פאַר דעם יאָהר האָט זיך ראַדיקאַל אומגעביטען די אַל-געמיינע לאַגע פון די יודען אין רוסלאַנד. די מפלה פון 1915 יאָהר און דאָס, וואָס פוילען איז אינגאַנצען געווען אָבגעשניטען פון רוסלאַנד, האָט געמאַכט פערשווינדען די לעגענדע וועגען יודישען שפּיאָנאַזש. וועגען דעם האָט קיינער נישט גערעדט, און אויב מ׳האָט יאָ דערמאָהנט, האָט עס שוין אויף קיינעם קיין איינדרוק נישט געמאַכט. מיט דעם איבערגאַנג אויף קאַווקאַז פון גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש און יאַנושקעוויטש׳ן האָבען אויפגעהערט די מאַסען-אַרויסשיקונגען פון יודען פון די נעבענ-פּראָנטיגע קאַנטען און פיל אַרויסגעשיקטע האָבען בעקומען די

ערלויבעניש אומצוקעהרען זיך אויף זייערע ערטער. פאַר דער צייט איז אָבגעשאַפט געוואָרען דער תּחום בנוגע צו די רוסישע שטעדט און עס האָט געהאַלטען נאָהנט דערצו, אַז דער תּחום זאָל אינגאַנצען אָבגעשאַפט ווערען. די שטימונג בנוגע צו יו-דען האָט זיך אויף אַזויפיל אומגעביטען, אַז די רעגירונג האָט אַסיגנירט סומען אויף הילף פאַר דער אַרויסגעשיקטער און רואי-נירטער יודישער בעפעלקערונג.

אָט דער נייער אויפטראָג צו יודען אין רוסלאַנד האָט זיך אָבגעשפיגעלט אויף דעם אויפטראָג פון דער אָרטיגער מאַכט און אפילו דער אַרמעע צו דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע.

נאָך דער מפלה פון 1915 יאָהר, זענען, נישט קוקענדיג אויף די שטרענגקייטען פון דער צענזור, אַנטפלעקט געוואָרען די רציחות און נבלות, וואָס זענען געוואָרען אָבגעטהון דורך דער רוסישער אַרמעע און דער רוסישער מאַכט אין גאַליציע. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע אויפרעגונג אי אין דער געזעלשאַפט, אי אין דער פּרעסע, איבערהויפּט נאָך דערפאַר, ווייל די אַלע באַרבאַרישע מעשים האָבען שטאַרק קאָמפּראָמי-טירט רוסלאַנד אין די אויגען פון די פערבינדעטע, וועלכע מ'האָט אַזוי אויך אויפגעוואָרפען פאַר זייער פערבאַנד מיט דער ווילדער אכזריותדיגער מלוכה פון ניקאָלאַי II. די רעגירונג האָט פערשטאַנען, אַז ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש מיט זיין באַנדע האָבען איבערגעכאַפּט די מאָס, און האָבען אָנגענומען אַ נייע פּאָליטיק בנוגע צו דער בעפעלקערונג פון די אָקופּירטער געביטען. אין דעם שטיק גאַליציע, וואָס איז פערבליבען ביי די רוסען, איז געוועזען איינגעפיהרט אַ ציווילע פערוואַלטונג. אָנשטאָט צו שיקען אַהין אַלס בעאַמטע די נישט-ווירדיגסטע און פערברעכערישע עלעמענטען פון דער ביוראָקראַטיע, האָט מען בעשטימט אַהין מענשען, מעהר אָדער יועניגער אָנשטענדיגע, מיט העכערער ביל-דונג. ביסלעכווייז האָט אויפגעהערט די פריהערדיגע סיסטעמאַ-טישע טעראָריזירונג פון דער בעפעלקערונג, איבערהויפּט דער יודישער, אין וועלכער מ'האָט פריהער געזעהן בלויז שפּיאָנען

און פיינד. די נייע מאַכט האָט, לכל חכמות, אָנגעהויבען פאָרמעל צו אינטערעסירען זיך מיט דער לאַגע פון דער בעפעלקערונג, אפילו זאָרגען וועגען איהרע בעדערפעניששען. עס איז פערלייכטערט געוואָרען און אין איינינגע ערטער אפילו אינגאַנצען אָפּגעשאַפט געוואָרען דער שרעקליכער פערבאָט, כמעט אויסשליסליך פאַר יודען, אַריבערצופאָהרען פון איין אָרט אין אַנדערן. מאַנכע היימלאָזע האָט מען ערלויבט אומצוקעהרען זיך אין זייערע ערטער און אויפבויען צוריק זייער היים (סאָקאַל, קודרענצי, טאַרנאַרודאַ. שפּעטער הוסיאַטין, זאַלעשטשיק און אַנד.) אָנשטאָט דעם וואָס פריהער איז יעדער אויפטראַג פון מיליטער־לייט מיט דער ציווילער בעפעלקערונג געווען פעררעכענט ווי אַ פערראַט און אויף יעדער הילפס-אַקציע פאַר איהר האָט מען געקוקט פערדעכטיג, ווי אויף הילף דעם פיינד,—האָט איצט די מאַכט איינגעשטעלט אָפיציעלע און נאָרמאַלע בעציהונגען מיט אַלע הילפס־אינסטיטוציעס, צווישען זיי אויך מיט די יודישע און אפילו אָפּטמאָל געזאָרגט אַליין, אַז די בעפעלקערונג זאָל נישט שטאַרבען פון הונגער, זאָל בעקומען מעדיצינישע הילף, זאָל האָבען די מעגליכקייט אויפצובויען די וואוינונגען. אָפּיציעל האָט זיך דאָס מאָטיווירט מיט דער פורכט, עס זאָלען זיך נישט פערשפּרייטען עפּידעמישע קראַנקהייטען, וועלכע וואָלטען געקאָנט אַריבער אין דער אַרמעע.

עס פערשטעהט זיך, אַז עס איז נאָך ווייט געווען צו אַ גן עדן. מ׳האָט, ווי פריהער, געשלעפּט יודען צו צוואַנגס-אַרבייט, מ׳האָט געריסען כאַבאַר און גאַנץ אָפען אַרויסגעוויזען די שנאה צו יודען. נאָך מעהר אפילו, די משונה׳דיגע צירקוליאַרען וועגען אַרפאָלגען יודען האָבען נישט אויפגעהערט. דער בעפעהל נישט פּרויסצושיקען מיט געוואַלד יודען פון זייערע ערטער, האָט אַרויסגערופען דעם פאָלגענדען צירקוליאַר:

„אַ טעלעגראַמע פון שטאַב פון דרייסיגסטען אַרמעאישען קאָרפּוס.

„דער קאָמאַנדיר פון קאָרפּוס האָט בעפוילען, נעהמען צו ערפילונג דורך צופאַסענדע בעפעהלען, די טעלעגראַמע פונ׳ם

אָבער-בעאַמטען איבער די צושטעלונגען פאַר דער אַרמעע:

„לויט דעם בעפעהל פון העכסטען הויפט־קאָמאַנדיר, ווערט איינגאַנצען אָבגעשאַפט די איבערגוואַלדיגע אַרויסשיקונג בשעת׳ן אָבטרעטען. די אַנטרונענע, וועלכע געהען פרייוויליג פון גאַליציע אין אונזערע גובערניעס, און די נעבענגרעניצדיגע איינוואוינער, ווערען אָבגעשיקט אין די שטענדיגע (בעשטימטע?) טיילען פון וואָלינער און פּאָדאָליער גובערניעס. די, וואָס וועלען בעגעהרען אומצוקעהרען זיך אין גאַליציע—נישט אויפהאַלטען זיי, אויב עס וועט פעסטגעשטעלט ווערען אַז זיי שטאַמען פון דאָרט. די היימלאָזע דאַרפען בעזעצט ווערען אין עטליכע קאָלאָניעס אויף דעם אָרט פון די אַרויסגעשיקטע (דייטשע?) קאָלאָניסטען. גאַליציאַנער יו-דען נישט אַריינלאָזען אין אונזערע גרעניצען און די, וואָס זע-נען שוין אַריינגעדרונגען צוזאַמען מיט די (קריסטליכע?) היימ-לאָזע אין רוסלאַנד, אויף וויפיל מעגליך, אומקעהרען צוריק אין גאַליציע. ביי איצטיגער צייט געפינען זיך אין דער לענג פון דער עסטרייכישער גרעניץ, לאַגערן פון יודען וועלכע זענען פריהער אַרויסגעשיקט געוואָרען פון די מיליטער־ראַיאָנען פון גאַליציע, נאָר נישט אַריינגעלאָזען געוואָרען אין רוסלאַנד. ביים אָבטרעטען פון אונזער אַרמעע און אַריבערטרעטען די גרעניץ, ווערט בעפוילען, ווי אַ חוב, אונטערצוזוכען, ד. ה. (?) אַרומגעהן די לאַגערן, כדי אויסצומיידען עפּידעמישע אָנשטעקונ-גען און אָננעהמען ענערגישע מיטלען דורכצושטויסען די יודען אין דער זייט פונם שונא. דער ענדליכער ציל פון די אַלע אַרויסגעגעבענע אין פערשידענע צייטען אָנווייזונגען וועגען עוואַ-קואַציע, איז דאָס, אַז דער שונא זאָל, ביי זיין אָנטריט, נישט געפינען קיין ברויט, קיין פוראַזש, קופּער, פּיה און אַנדערע לע-בעדיגע בעשעפענישען און פערד, וואָס טויגען פאַר׳ן חייל. מען דאַרף נישט דערלאָזען די פערניכטונג פון דאָרפישע געביידעס, וועלכע שטערן נישט די אַרבייט פון מיליטער. אויך דאַרף מען שטרענג בעשטראָפען רויבערייען און געוואַלדטהאַטען. מחמת דעם אָבשאַפען פון געוואַלדיגער אַרויסשיקונג, דאַרף מען מעלדען די איינוואוינער, אַז דער שונא וועט, אָהן אַ ספק, פערנעהמען אין

זיינע רייהען מאַנסלייט אין עלטער פון אַכצעהן ביז פופציג יאָהר און דעריבער איז בעגעהרט זייער פריייוויליגער בעצייטיגער אָבפאָהר. נומער 19125. אונטערגעשריבען: מאַורין. הוסיאַטין 4873 סאַנניקאָוו׳ן 2477. קאָמאַנדיר פון צעהנטען קאָרפּוס פּאָלקאָווניק סטאַוואַקין.״

אַ צווייטער בעפעהל, וואָס איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע קאָרפּוסען און טיילען: „דער הויפּט־קאָמאַנדיר פון מעריב־פראָנט האָט בעפוילען דערוואַרטערן פון די קאָרפּוס־ראַיאָנען אַלע מענשען פון יודישען גלויבען, וועלכע דינען אין רויטען קרייץ, זעמסקי פערבאַנד, פערבאַנד פון שטעדט, צפון־הילף און אין אַנדערע פריייוויליגע אָרגאַניזאַציעס פון סאַניטאַרע הילף, חוץ דאָקטוירים. דאָקטוירים פון יודישען גלויבען לאָזען אויף די ערטער וואָס זיי פערנעהמען. ערפילענדיג די פּליכט פון קאָרפּוס־אַרצט גר. קאַרי. 16 מאַרט 1916 יאָהר נומער 837.

נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם אַלעם, האָט זיך דער אויפטראָג פון דער מאַכט צו יודען ראַדיקאַל אומגעביטען. אין דעם האָט געשפּילט א ראָל חוץ די ענדערונגען אין דער יודישער פּאָליטיק, אויך דאָס, וואָס פאַר די צוויי יאָהר אָקופּאַציע איז מען פּשוט געוועהנט געוואָרען איינע צו די אַנדערע. קיין שלאַכטען זענען אין קאַנט נישט פאָרגעקומען, קיין מאָטיווען חושד צו זיין יודען אין בעציהונגען מיט׳ן פיינד זענען נישט געווען, ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעקוקט צום יוד, צוגעוועהנט זיך צו זיין פּנים, אָנצוג, אויפפיהרונג און מ׳האָט אָנגעהויבען אָפּשאַצען זיינע פעהיגקייטען. פון צווייטען צד, האָט זיך די יודישע בעפעלקערונג ביסלעכווייז צוגעקוקט און צוגעפּאַסט צום רוס. פיל האָבען זיך אויסגעלערנט רעדען רוסיש און עס האָט זיך געשאַפען אַ פערשטענדעניש און אַ צוזאַמענבונד פון אינטערעסען.

אויף וויפיל די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין דער אָקופּירטער גאַליציע האָט זיך פערבעסערט אין פּאָליטישען און אַדמיניסטראַטיווען אופן דערמיט, וואָס עס האָבען אויפגעהערט די פּאָגראָמען, בלבולים, אַרויסשיקונגען און ווילדע פער

פאָלגונגען, אויף אַזוי פיל האָט זי זיך פערערגערט אין עקאָנאָ־מישען, מאָראַלען און פסיכאָלאָגישען זין.

אין די פריהערדיגע קאפיטלען איז מיר שוין אויסגעקומען צו כאַראַקטעריזירען דעם חורבן, וואָס די מלחמה אַליין און די פאָליטיק פון דער רוסישער מאַכט האָבען געשאַפען אין אָקו־פירטען קאַנט דורך דעם רואינירען פאָלוואַרקען, אַרויסשיקען פיל פויערים. דורך דער אַלגעמיינער אונזיכערקייט, איז דריי פערטעל ערד געבליבען נישט בעאַרבייט; דאָס פעהלען פון רויע שטאָף און דער פאַראַליז פון פערקעהר און האַנדעל אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פערמעהרונג פון דער בעפעלקערונג האָבען געבראַכט דערצו, אַז עס האָבען זיך אָבגעשטעלט די פאַבריקען און זאַ־וואָדען און אפילו האַנדווערקער זענען פערבליבען אָהן אַרבייט. די אינטעליגענץ, וועלכע איז פערבליבען נאָך דעם, אַז די גרעסטע טייל פון איהר איז, אָדער אַנטלאָפען, אָדער געווען פערנומען און אַרויסגעשיקט ווי ערוב׳ניקעס, האָט נישט געהאַט קיין שום מיטלען צום לעבען. די אָבגעשניטענקייט פון דער גאַנצער וועלט און דער פערבאָט פון בעוועגונג, אפילו אַרויסצו־פאָהרען אין דעם נאָהנטסטען דאָרף, האָבען דערשלאָגען יעדען האַנדעל. בקיצור, אַלע שיכטען פון פאָלק זענען געווען רואי־נירט און פערבליבען אָהן שום פערדינסט. דאָס אַלץ האָט זיך נישט געפיהלט אַזוי שאַרף אין דער ערשטער צייט פון דער אָקופּאַציע. עס זענען פערבליבען היבשע זאַפּאַסען פון תבואה און אַלערליי סחורות. פיל אונטערנעהמונגען און אַרבייטען זענען אַ געוויסע צייט לויט דער אינערציע נאָך געגאַנגען. די אינטעלי־גענץ און אפילו די האַנדווערקער האָבען נאָך געהאַט געוויסע אָבשפּאָרונגען, וועלכע האָבען זיי געגעבען די מעגליכקייט צייט־ווייליג צו דעקען זייערע הוצאות. קיינער האָט נישט גערעכענט די לאַגע פאַר קריטיש, ווייל מ׳איז געווען זיכער, אַז די אָקו־פאַציע וועט לאַנג נישט דויערן און איבעראַל האָט מען נישט ערוואַרט, אַז די מלחמה זאָל זיך ציהען מעהר ווי עטליכע חדשים, העכסטענס אַ יאָהר. אויף דער קאַטאַסטראָפע האָט מען געקוקט ווי אויף אַ צייטווייליגער, וועלכע מ׳דאַרף נור עס איז

איבערקומען, און נאָכדעם ווערט דאָס לעבען אַריין אין דער פריהערדיגער אָרדנונג. עס זענען געווען פיל דראַמען און טראַגעדיעס, אָבער די פסיכיק, די מאָראַלע שטימונג פון דער בעפעלקערונג, איז אין דער ערשטער צייט געבליבען דיזעלבע.

גאָר אַנ׳אַנדער בילד האָט זיך בעקומען נאָך צוויי יאָהר אָקופּאַציע. פאַר דער צייט האָבען זיך אויסגעשעפּט אַלע זאַפּאַסען אי פון תבואה, אי פון סחורות. עס האָבען זיך אויסגעשעפּט ביי דער גרעסטער טייל בעפעלקערונג, די קליינע קאַפּיטאַלען וואָס זיי האָבען געהאַט. פון טאָג צו טאָג האָט זיך געמעהרט די צאָהל פון די נויטבעדערפטיגע און הונגעריגע. ווי אַ כראָנישע קראַנקהייט, האָט די אָרימקייט אַריינגעדרונגען אין אַלע אברים פון פאָלקס-אָרגאַניזם: עס האָבען זיך אָבגעטראָגען און צוריסען געוואָרען די בגדים און שיך. אָבגעלאָזען געוואָרען די וואוינונגען. עס זענען אָבגעשוואַכט געוואָרען די אָרגאַניזמען. די אונענדליכקייט פון דער מלחמה און פון דער אָקופּאַציע האָבען אָבגעשוואַכט דעם גלויבען און האָפנונג אויף אַ גיכע הילף. עס האָט זיך געשאַפען אַ נידערגעשלאָגענע פּעסימיסטישע שטימונג. די אָבגעריסענקייט פון דער אייגענער און פון אַ וועלכער עס איז קולטור, דאָס, וואָס קולטורעלע מענשען האָבען אין משך פון צוויי יאָהר נישט געזעהן אין די אויגען קיין צייטונג, קיין נייעם בוך, נישט געהאַט די מעגליכקייט צו בעזוכען אַ טעאַטער, אַ קאָנצערט, געווען אָבגעריסען פון יעדע פּאָליטישע און געזעלשאַפטליכע אינטערעסען, האָט בעשאַפען אַנ׳אַפּאַטיע, וועלכע איז געווען נאָהנט צו אַ פערווילדקייט. איבערהויפּט האָט זיך עס שרעקליך אָבגערופען אויף דעם אונטערוואַקסענדען דור, אויף די קינדער. פון ערשטען אַריינטריט פון די רוסען זענען פערמאַכט געוואָרען אַלע שוהלען, אַלע לעהר-אַנשטאַלטען—און צעהנדליגער טויזענדער קינדער זענען פערבליבען גאַנצע צוויי יאָהר אָהן אונטעררילטונג, אָהן ערציהונג. חוץ די ווייניגע צאָהל קינדער, וואָס האָבען געהאַט די מעגליכקייט צו לערנען זיך צו הויז, זענען אַלע איבעריגע פערבליבען אָהן אַנ׳אויפזיכט, אָהן אַ הדרכה, זענען געווען

אַרויסגעוואָרפען אויפ׳ן גאַס און אָבגעגעבען דער גאַס מיט אַלע איהרע שרעקליכע איינפלוסען. נאָר אין דער לעצטער צייט איז ערלויבט געוואָרען צו עפענען אָנפאַנגס שוהלען, און דאָס, נישט קיין יודישע.

חוץ די אַלע צרות, האָט די יודישע בעפעלקערונג געליטען נאָך פון אַנ׳אומגליק, וועלכער איז געשאַפען געוואָרען דורך די ווילדע און אכזריות׳דיגע מעשים פון דער רוסישער מיליטערישער מאַכט און האָט אַריינגעבראַכט אין דעם צובראָכענעם חרוב׳ן לעבען, אַ בעזונדערע צורודערונג און פערצווייפלונג.

פון אָנפאַנג אָקופּאַציע, האָט די רוסישע מאַכט אַרויסגעשיקט פון גאַליציע פיל צעהנדליגער טויזענדער יודען קיין רוסלאַנד: אין ניזשני-נאָווגאָראָדער און פענזער גובערניעס און אין סיביר. קיין סיסטעם איז אין דער אַרויסשיקונג נישט געווען. פון איינינגע ערטער האָט מען אַרויסגעשיקט נאָר פערנומענע ערוב׳ניקעס, פון אַנדערע האָט מען אַרויסגעשיקט די מיליטערבעהיגע יודישע בעפעלקערונג. פון פיל שטעדט און שטעדטלעך האָט מען אַרויסגעשיקט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג. די אַרויסשיקונג איז געווענליך פאָרגעקומען מיט אַנ׳איילעניש און מיט אכזריות, אַזוי, אַז די אַרויסגעשיקטע האָבען גאָרנישט געקאָנט מיטנעהמען. וויפיל זיי זענען אויסגעשטאַנען אין וועג, וויפיל ס׳זענען אומגעקומען פון שוואַכקייט, הונגער און קראַנקהייטען, איז נישט צו בעשרייבען. קומענדיג אויפ׳ן אָרט, האָבען די היימלאָזע בעגעגענט אַ וואַרימען מענשליכען אויפנאַהם מצד דער אָרטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. אומעטום האָבען זיך געאָרדענט יודישע הילפס-קאָמיטעטען, וועלכע האָבען בעזאָרגט די היימלאָזע מיט שפייז און בגדים און געפונען פאַר זיי אַרבייט, אַזוי, אַז מעהרסטענטייל האָבען זיך די היימלאָזע גוט איינגעאָרדענט און געהאַט פרנסה. אַ געוויסע טייל פון זיי, ביי אַ פיער טויזענד מאַן, פון די אַרויסגעשיקטע אין פענזע איז געקומען צו הילף דער אַמעריקאַנער קאָנסול פון מאָסקווא. פון דעם געלד, וואָס איז געווען געזאַמעלט אין אַמעריקא, האָט ער אַרויסגעגעבען שטיצע צו צעהן רובל מאָנאַטליך אויף אַ פערזאָן.

אין אָנהויב 1916 יאָהר איז אַרויס אַ בעפעהל, אומצוקעה-רען צוריק אַלע אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען (חוץ די ערוב׳ניקעס). די היימלאָזע האָבען בעגעגענט די פעראָרדנונג מיט דער גרעסטער פרייד, נאָר זיי האָט ערוואַרט אַ ביטערע ענטטוישונג. אַז זיי האָבען זיך נאָך פיל מיה און צרות דער-קליבען קיין גאַליציע, האָט מען זיי נישט ערלויבט אומצוקעה-רען זיך אויף זייערע וואוינערטער. מאָטיווירט האָט מען דאָס אין איינינע ערטער דערמיט, וואָס אין יענער אומגעגענד קומען פאָר שלאַכטען, אין אַנדערע פּאַלען—וואָס די שטעדטלעך זענען לגמרי חרוב און די צוריקגעקעהרטע וועלען נישט האָבען וואו צו בע-זעצען זיך, אָדער, ווייל זייערע הייזער זענען פערנומען דורך מיליטערישע אַנשטאַלטען. און מ׳האָט פונאַנדערגעשיקט און פו-נאַנדערגעוואָרפען די צעהנדליגער טויזענדער צוריקגעקעהרטע היימלאָזע אין פרעמדע שטעדט און שטעדטלעך. דערביי האָט זיך די מאַכט נישט גערעכענט מיט דעם, וויפיל היימלאָזע יע-דער פונקט איז אומשטאַנד אויפצונעהמען, און האָט אין קליינע שטעדטלעך געשיקט טויזענדער נפשות. דהיינו, אין שטעדטעל סקאָלאַט, וואו עס זענען אינגאַנצען געווען ביי טויזענד יודישע איינוואוינער, האָט מען אָבגעשיקט פיערטויזענד היימלאָזע פון פּאָדוואָלאָטשיסק און הוסיאַטין. אויף דעמזעלבען אופן האָט מען אויך צעזייהט די איבעריגע היימלאָזע. די פינפטויזענד איינ-וואוינער פון סניאַטין האָט מען בעזעצט אין טשאָרטקאָוו און יאַגעלניצע; פיערטויזענד איינוואוינער פון הוסיאַטין—אין סקא-לאט און קאָפּעצינעץ; טויזענד פינפהונדערט פון סקאלא—אין באַרשצאָוו און אָזעריאַני; פינפטויזענד פון פּאָדוואָלאָטשיסק—אין טאַרנאָפּאָל און סקאלאַט. די איינוואוינער פון זאַלעשטשיק האָט מען בעזעצט אין כּראָסקאָוו; די איינוואוינער פון אַטיניע—אין גזשימאַלאָוו א. ד. גל. חוץ דעם, זענען איבער דער גאַנצער געגענד געווען פונאַנדערגעוואָרפען צוויי טויזענד פינפהונדערט נפשות פון די דערפער. בכך הכל האָט מען אַזוי פונאַנדערגע-טיילט איבער פינפאונדרייסיג טויזענד אומגעקעהרטע היימלאָזע.

די לאַגע פון אָט די היימלאָזע איז געווען אַ שרעקליכע.

ווי ביטער עס איז געווען די לאַגע פון די אָרטיגע גאַליציאַנער יודען, האָבען זיי פאָרט געהאַט יעדערער זיין ווינקעל, האָבען זיך געפונען אין דער אייגענער סביבה. די היימלאָזע, אויסגע-הונגערטע, פעראָרימטע, פערוואָגעלטע פון די שרעקליכע נסיעות, אָהן אַ שום בעל-הבתּישקייט, האָבען זיך אין אַ פרעמדען אָרט, וואו די נויט איז אויך אָהן זיי געווען גענוג גרויס, געפונען אין אַ שוידערהאַפטער לאַגע.

זיי האָבען זיך געלעגט ווי אַ שווערע לאַסט אויף דער אָרטיגער בעפעלקערונג, וואו די אָרימע קהלות האָבען נישט געהאַט די מעגליכקייט אויפצוהאַלטען אָדער, וויפיל נישט איז, אויסהעלפען אפילו די אייגענע אָרימעלייט. נאָר ווי מ׳איז נישט געווען בּיכולת, האָט מען פאָרט געמוזט אויסהעלפען די אַנגע-קומענע. לכל הפּחות, נישט לאָזען זיי פערבלייבען אונטער׳ן פרייען הימעל און בעזאָרגען מיט אַ ווינקעל. עס איז ווינקעל. דאָס האָט אַרויסגערופען אַן׳אונגעהויערן דירה-קריזיס, וועלכער איז געווען איבערהויפּט שאַרף דורך דעם, וואָס אין די אַלע שטעדט זענען פיל הייזער חרוב געוואָרען און די גרעסטע בנינים, זענען געווען פערנומען דורך דער מיליטער-מאַכט. מען האָט זיך געענגט ביז אַ דערשטיקעניש, בעזעצט צו פיער-פינף געזינדען אין איין חדר׳ל, בעזעצט אַלע קלויזען און בתּי מדרשים, אַלע שפּייכלערס און שטאַלען. די ענגשאַפט, צוזאַמען מיט דער הונגערנויט, האָבען אַרויסגערופען עפּידעמיעס. אין דעם ערשטען האַלבען יאָהר, איידער מ׳האָט צייט געהאַט צו אָרגאַניזירען הילף פאַר די היימלאָזע, זענען פון די פינפאונדריי-סיג טויזענד צוריקגעקעהרטע, אויסגעשטאָרבען פון הונגער און אַלערליי מגפות, איבער פינפטויזענד נפשות!!

פון די געזעלשאַפטליכע הילפס-אָרגאַניזאַציעס האָט זיך פריהער פאַר אַלעמען, ממשות׳דיגער ווי אַנדערע, אָפּגערופען אויף דער נויט פון דער גאַליציאַנער יודישער בעפעלקערונג, דער זעמסקי פערבאַנד.

נאָך אין ענדע 1915, איז דער זעמסקי פערבאַנד צוגע-טרעטען צו דער אָרגאַניזירונג פון הילף פאַר דער בעפעלקערונג

פון אָקופּירטען קאַנט. ער האָט איינגעאָרדענט אין אַ גרעסטען טייל שטעדט און שטעדטלעך שפּייז-פּונקטען, וואו די היימלאָזע בעפעלקערונג, סיי קריסטליכע סיי יודישע, האָט בעקומען טעג-ליך צו איין פונט ברויט אויף אַ דערוואַקסענעם, אַ האַלב פונט אויף אַ קינד, און אַ קענדעל זופּ אָדער טרוקענע גרויפּען. ווי גרויס עס איז געווען די צאָהל פון די אונטערגעשטיצטע, קען מען זעהן דערפון, וואָס נאָר אויף שטיצע דער יודישער בעפעלקערונג האָט דער פערבאַנד אויסגעבראַכט מאָנאַטליך הונ־דערט און זיבען טויזענד רובל.

חוץ די אומזיסטע קיכען האָט דער זעמסקי פערבאַנד איינ-געאָרדענט קאָאָפּעראַטיווע קלייטען, וואו מ׳האָט פערקויפט פּראָ-דוקטען אויף דעם אייגענעם מקח, ד. ה. צוויי, דריי מאָל בי-ליגער, ווי די מאַרק־מקחים.

זעהר פיל האָט געטהון דער זעמסקי פערבאַנד אין דעם אופן פון אָרגאַניזירען מעדיצינישע הילף פאַר דער אָרטיגער בעפעלקערונג. ער האָט אין פיל פּונקטען געגרינדעט שפּיטאָלען און אַמבולאַטאָריעס און געפיהרט אַ רעגעלמעסיגען קאַמף מיט די עפּידעמיעס, איבערהויפּט מיט׳ן הונגער-טיפוס.

חוץ דעם האָט דער זעמסקי פערבאַנד איינגעאָרדענט אין זעקס פונקטען קינדערהיימען (אָכראָנקעס), וואו עס האָבען זיך אויפגעהאַלטען צוגלייך יודישע קינדער מיט קריסטליכע. בסך הכל האָבען זיך אין די זעקס קינדערהיימען אויפגעהאַלטען איבער טויזענד יודישע קינדער (טאַרנאָפּאָל דרייהונדערט פינפאונצוואַנ-ציג, אָזעריאַני—צווייהונדערט און אַכט, סקאלאט—צווייהונדערט, טשאָרטקאָוו—הונדערט פינפאונצוואַנציג, גזשימאַלאָוו—הונדערט און פופצעהן און ביי הונדערט אין באָרשטשאָוו). דער אויפטראָג פון די קריסטליכע פערוואַלטער צו די יודישע קינדער איז געווען זעהר אַ גוטער.

אין עטליכע ערטער האָט דער פערבאַנד אָרגאַניזירט הילף פאַר פרויען.

בשעת דער קיעווער קאָמיטעט איז אין אָנפאַנג 1916 צו-געטראָטען צום אָרגאַניזירען אַ סיסטעמאַטישע הילף פאַר דער

יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע, האָט ער זיך אָבגעשטעלט אויף יענע בעדערפענישען, וועלכע דער זעמסקי פערבאַנד האָט נישט געדעקט. ער האָט צוריסגעגעבען אויף פערשטאַרקטער שפייזונג פאַר אַלטע, קינדער, כראָניש קראַנקע און געזונד-ווערענדע (ווייס ברויט, מילך, אייער איינמאָל אין וואָך פלייש); אויף דירות, בעהייצונג, פעררעכטען שיך, הילף רבנים, שוחטים און אַנדערע כלי קודש; אויף חדרים און אויף מעדיצינישע הילף אין יענע פונקטען, וואו זי איז נישט געוואָרען אָרגאַניזירט דורך דעם זעמסקי פערבאַנד. דערהויפט הילף איז געגעבען געוואָרען די היימלאָזע. דער אָרטיגער אָרימער בעפעלקערונג האָט מען געהאָלפען נאָר אין אויסשליסליכע פאַלען און אויף דעם איז געגאַנגען נאָר איין צעהנדליג פון אַלגעמיינעם הילפס-ביודזשעט.

אין אָנהויב פריהלינג 1916 האָט דער זעמסקי פערבאַנד אָנגעהויבען צו פערקירצען זיין הילף די היימלאָזע. ער האָט אונטערגענומען אַ רעגיסטראַציע פון די היימלאָזע, כדי קלאָר צו מאַכען די צאָהל פון די „אַרבייטס-פעהיגע" און אויסשליסען זיי פון דער רשימה פון די וואָס בעקומען הילף. אויף אַזאַ אופן איז אויסגעשטריכען געוואָרען מעהר ווי אַ העלפט פון די, וואָס האָבען בעקומען הילף, דהיינו, אין טאַרנאָפּאָל זענען פון צוויי-טויזענד, וועלכע האָבען בעקומען שפייז אין די קיכען, פערבליבען נאָר זעקסהונדערט קינדער. ביכלעכוויז האָבען זיך פערמאַכט די שפייז-פונקטען אין גזשימאַלאָוו, טרעמבאָוולע, באָדזאָנאָוו, כעראָסקאָוו, קאָפּעצינעץ, אָזעריאַני, באַרשטשאָוו, קאָראַלאָוו, מעל-ניצע. געבליבען זענען פונקטען נאָר אין טאַרנאָפּאָל, זבאַרז, טשאָרטקאָוו, סקאָלאָט, יאַגעלניצע, קאָלאָמיאַ, סטאַניסלאַוואָוו.

אפילו אין די ערטער, וואו עס זענען פערבליבען שפייז-פונקטען פאַר דער פערקלענערטער צאָהל היימלאָזע, האָט זיך פון טאָג צו טאָג פערערגערט די אָנפיהרונג פון די פונקטען: מ'האָט אָנגעהויבען אַרויסגעבען ברויט איין מאָל אין צוויי—דריי טעג, שפּעטער איז דערגאַנגען דערצו, אַז מ'האָט אַרויסגעגעבען נאָר איין מאָל אין וואָך אַ טעגליכען פּאַיאָק ווייל, ווי מ'האָט מאָטיווירט, עס האָט אויסגעפעהלט ברויט.

נאָך ערגער איז עס צוגעגאַנגען מיט די קאָאָפּעראַטיווע קלייטען. כמעט אומעטום האָבען די יודען קיין צוטריט נישט געהאַט צו דער פערוואַלטונג פון די קלייטען, וועלכע איז בע־שטאַנען פון אָרטיגע פּאָליאַקען און רוטענער. זיי האָבען זיך זעהר שלעכט אויפגעטראָגען צו יודען, אַזוי, אַז יודען האָ־בען אויסגעווייכט די קלייטען. אין איינינע האָט מען יודען נישט אַרויסגעגעבען קיין פּראָדוקטען, אָדער אויסגעטיילט פאַר זיי אַ בעזונדער צייט, איין מאָל אין וואָך צוויי שעה (טאַרנאָפּאָל) אָדער בעשטימט שבת, ווי אַ טאָג, אַרויסצוגעבען פאַר יודען. אין טשאָרטקאָוו איז אויף דער זעמסקער קאָאָפּעראַטיווער קלייט אפילו געווען אַנ׳איינשריפט: „לויט דעם בעפעהל פון דער מאַכט איז פערוועהרט צו פערקויפען סחורה יודען.” מאָטיווירט האָט מען די בעגרענצונגען דערמיט, וואָס יודען נויטיגען זיך נישט אין ביליגע סחורות און מאַכען מיט זיי געשעפטען.

אין פיל ערטער האָט דער פערבאַנד ליקווידירט די שפּי־טאָלען און אַמבולאַטאָריעס, וואו יודען האָבען בעקומען אומזי־סטע מעדיצינישע הילף.

דאָס אַלץ האָט אַרויסגערופען די נויטווענדיגקייט, אַז דער קיעווער הילפס־קאָמיטעט זאָל פערברייטערן זיין טעטיגקייט. די „אַרבייטס־פעהיגע”, וועלכע דער פערבאַנד האָט אויסגעשטריכען, האָבען זיך נישט וועניגער גענויטיגט אין הילף, ווי די נישט אַר־בייטספעהיגע, ווייל קיינער פון זיי האָט אין ערגעץ קיין אַרבייט נישט געקאָנט קריגען. די צוואַנגס-אַרבייט, אויף וועלכער מ׳האָט געשיקט טויזענדער יודען, האָט זיך אָפיציעל בעצאָהלט, נאָר פון דעם געצאָהלט האָבען יודישע אַרבייטער קיין גראָשען נישט בע־קומען. דער הילפס-קאָמיטעט האָט געמוזט נעהמען אויף זיך צו שפייזען נישט נאָר די אַרבייטס-פעהיגע פון די היימלאָזע, נאָר אויך אַ גרויסע טייל פון די אָרטיגע נויטבעדערפטיגע, איבער-הויפּט פון דער אינטעליגענץ, וועמענס לאַגע עס איז געווען נישט בעסער, ווי די לאַגע פון די היימלאָזע. מחמת דעם האָט פון חודש צו חודש געשטיגען דער ביודזשעט פון דער הילף פאַר גאַליציע און צום סוף יאָהר איבערגעשטיגען 50,000 רובל.

טאַרנאָפּאָל איז נאָך לעמבערג, די גרעסטע שטאָדט אין מזרח־גאַליציע. זי איז אויך איינע פון די עלטסטע יודישע שטעדט, אַ רייכע, מיט היסטאָרישע דענקמאָלען און ערינערונגען, מיט נעמען פון גדולים, סיי פון דער אָרטאָדאָקסישער קולטור, סיי פון דעם השכלה-פּעריאָד. די טאַרנאָפּאָלער שטיינערנע שוהל, איז איינע פון די עלטסטע און שענסטע שוהלען אין גאַליציע.

טאַרנאָפּאָל האָט כמעט נישט געליטען פון די שלאַכטען בײם אָנטריט פון רוסישען חיל. אין שטאָדט איז נישט געווען צו בעמערקען קיין פערברענטע קוואַרטאַלען און חרוב׳ע הייזער. ביי מיין אַריינפאָהר, האָט די שטאָדט געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק פון אַ רוהיגער און זעהר בעלעבטער. די גאַסען גע־פּאַקט מיט דורכגעהער, אַלע מאַגאַזינען און קלייטען אָפען, אויפ׳ן מאַרק, אַ לעבהאַפטער האַנדעל. אָבער נעהנטער צוקוקענדיג זיך, האָב איך בעמערקט, אַז דאָס הויפּט-פּובליקום אין די גאַסען, אויפ׳ן מאַרק און באַהנהויף, בעשטעהט פון מיליטער, סאַניטאַרען, בארמהאַרציגע שוועסטער און סתם רוסען. אומעטום הערט זיך בלויז די רוסישע שפּראַך. אָרטיגע ציווילע בעפעלקערונג זעהט מען וועניג. איבערהויפּט איז כמעט נישט צו בעמערקען יענעם בורזשואַזען און אינטעליגענטען פּובליקום, וועלכער איז געקליי־דעט בעל־הבתיש, אָפּטמאָל רייך און עלעגאַנט. די זעלטענע אינ־טעליגענטע דורכגעהער זענען געקליידעט אין אַלטע אויסגעריבע־נע בגדים. אין גאַס געהען זיי אונזיכער, טרויעריג, שטיל, ווי באַהוטזאַם. אויסגעמאַטערטע פערצאָגטע פּנים׳ער, פערטראַכטע טרויעריגע בליקען. כמעט אויף אַלע קלייטען זענען די שילדען אין רוסיש, מיט שרעקליכע גרייזען. אויף יעדען טריט, טרעפען זיך שילדען מיט אויפשריפטען: „אַ רוסישע קלייט״. „אַ רוסישער האַנדעל״. און אין די קלייטען זיצען טאַקע רוסען, מיט טיפּישע פּנימער, און העמדלעך. דאָס זענען „קוּפּצעס״ אָנגעפלויגענע פון קאַלוגע, טולע, מאָסקווא און אַנדערע רוסישע שטעדט, וועלכע

מאַכען דאָ, מיט דער הילף פון דער אַדמיניסטראַציע גוטע, גע־שעפטען. די קלייטען און מאַגאַזינען זענען אָפען, אָבער דער האַנדעל אין זיי איז אַ געשטאָרבענער. נישט צו בעמערקען קיין איין יובעלירען-האַנדעל. נישט איין מאַגאַזין מיט רייכע לוקסוס-סחורות. אין אַנדערע קלייטען שטעהען פוסטע פאָליצעס, ליגען אויף די פענסטער פערוואַלגערטע, פערשטויבטע שטיקלעך וועש אָדער פלעשלעך פאַרפום, פערבליבענע פון אַמאָליגע צייטען. אויפ'ן מאַרק, איז דער הויפט-האַנדעל מיט עסענוואַרג און נויטיגסטע סחורות: בולקעס, חזיר-שמאַלץ, פאַפּיראָסען.

דיזעלבע אָבגעלאָזענקייט, וואָס עס ליגט אויף די קליי־טען, בעמערקט זיך אויף די גאַסען, אויף די הייזער. די גאַסען בלאָטיג, אומעטום מיסט. די הייזער אָבגעלאָזען, נישט רעמאָנ־טירט. אין דער גאַנצער שטאָדט איז נישט צו בעמערקען קיין איין נייע אויסגעבויט הויז. אין צוויי דריי ערטער, שטעהען פון אָנפאַנג מלחמה נישט דערבויטע, גרויסע געביידעס.

אַז עס ווערט פינסטערער, הויבט אָן די ציווילע בעפעל־קערונג פערשווינדען פון די גאַסען און, נאָך ניין אַ זייגער, טרעפט מען שוין נישט איין ציווילען, עס איז פערבאָטען. די גאַסען בלייבען אויסשליסליך אינ'ם רשות פון מיליטער.

גענוג געווען פאַר מיר צו פערברענגען איין טאָג אין טאַרנאָפאָל, איך זאָל תופס זיין די גאַנצע אינערליכע שטימונג פון דער אָקופּירטער שטאָדט. פאַר מיר איז עס געווען אַ גרויסע קולטורעלע אייראָפּעאישע שטאָדט, נאָר אַ דערשטיקטע, אַ פער־שמידטע, אַנ'אָבגעצעהרטע, ווי עמיצער וואָלט פון איהר אויסגע־זויגען דאָס לעבען און לאָזט זי מיט אַ טויט-קראַנקהייט שטאַר־בען לאַנגזאַם און הילפלאָז. און דאָסזעלבע האָב איך שפּעטער געזעהן כמעט אין אַלע גרעסערע און קולטורעלע שטעדט אין אָקופּירטען געגענד. זיי האָבען אַלע אויסגעוויזען ווי שטאַר־בענדע.

פריהער פאַר אַלץ, האָב איך זיך בעקענט מיט דעם אָר־טיגען הילפס-קאָמיטעט.

אין טאַרנאָפּאָל, ווי אין אַנדערע ערטער, איז דער הילפס-קאָמיטעט געווען צונויפגעשטעלט צופעליג, אָהן אַ וועלכער נישט איז סאַנקציע פון דער בעפעלקערונג. דער בעפולמעכטיגטער פון קיעווער הילפס-קאָמיטעט, האָט אין יעדען פונקט אויפגעזוכט די פערבליבענע, מעהר חשוב׳ע, בעוואוסטע מענשען, געוועזענע כלל-טהוער, מיטגלידער פון דער קולטוס-געמיינדע. געוועהנליך, האָט ער צוזאַמען מיט זיי, איינגעלאַדען אויך דעם רב, אויב ער איז פערבליבען אין שטאָדט. מיט אָט די אַלע לייט, האָט דער בעפולמעכטיגטער בעטראַכט די לאַגע פון דער שטאָדט און זיי פלעגען פון זיך אָרגאַניזירען א קאָמיטעט, וועלכען דער קיעווער קאָמיטעט פלעגט שפעטער בעשטעטיגען. נישט קוקענדיג דערויף, וואָס דער גרעסטער טייל אינטעליגענטע און רייכע לייט זענען אָבגעפאָהרען מיט די עסטרייכער און פון די פערבליבענע זענען פיל פערנומען געוואָרען, ווי ערוב׳ניקעס, האָבען אין די גרויסע שטעדט, ווי טאַרנאָפּאָל, טשאָרטקאָוו, טשערנאָוויץ, פונדעסטוועגען זיך נאָך געפונען עטליכע אינטעליגענטע כלל-טהוער, וועלכע האָבען גענאָנט אַריינגעהן אין די הילפס-קאָמיטעטען און אָרגאַניזירען אין זיי, ווי דער סדר איז, די אַרבייט. פיל ערגער איז עס בעשטאַנען אין די קליינע שטעדטלעך, וואו אויך פריהער זענען נישט געווען פיל אינטעליגענטע לייט, וואָס האָבען זיך אינטערעסירט מיט קהל׳שע ענינים. דאָ איז אויסגעקומען צו בענוגענען זיך מיט געוועהנליכע בעלי-בתים, וועלכע האָבען זיך אַליין גענויטיגט אין הילף און ביי זייער גוטען ווילען זענען זיי נישט געווען אימשטאַנד אָנצופיהרען מיט׳ן קאָמיטעט, ווי געהעריג איז. אויף דעם באָדען זענען פאָרגעקומען רייבונגען און טענות מצד דער בעפעלקערונג. נאָר אין ערגעץ איז מיר נישט אויסגעקומען צו הערען, עמיצער זאָל חושד זיין די קאָמיטעטען פון די קליינע שטעדטלעך, אַז זיי בעגעהען וועלכע עס איז פאַלשקייטען.

אין טאַרנאָפּאָלער קאָמיטעט זענען אַריין עטליכע מיטגלידער פון דער קולטוס-געמיינדע, חשוב׳ע, אָנגעזעהענע לייט, ווי פראָפעסאָר ראָזענבוים, יצחק נאַכט, ה. טאַאובער, דער פאָרזי-

צענדער איז געווען ה. טאַאובער, אַנ׳אָרטאָדאָקסישער יוד, אַ רייכער סוחר. ער האָט פיל געאַרבייט אין קאָמיטעטען און איהם האָט אין דער אַרבייט געהאָלפען זיין זוהן, אַנ׳אינטעלי־גענטער מענש.

די סמעטע פון טאַרנאָפּאָלער קאָמיטעט איהר חודש דע־צעמבער האָט איבערגעשטיגען צוואַנציג טויזענד רובל, יעט־וואָס ווייניגער ווי אַ העלפט פון דער סמעטע אויף גאַנץ גאַלי־ציע. און אין קאָמיטעט זענען די ערשטע ווערטער צו מיר גע־ווען, אַז די סומע איז צו קנאַפּ און זי מוז דייטליך פערגרע־סערט ווערען. אויף מיין אויפוויז, אַז איך רעכען פאַר נישט גערעכטיג, אַז טאַרנאָפּאָל, וואו עס זענען פאָרט דאָ רייכע לייט, וואָס קאָנען קומען צו הילף די אָרימע, זאָל פערשלינגען אַ העלפט פון אַלגעמיינעם ביודזשעט, האָט מיר ה. טאַאובער גע־ענטפערט:

—וואָס איז שייך דער שטאָדט, זענען דאָ פאַרהאַן גע־צעהלטע מענשען, וואָס האָבען אַ וועלכען עס איז פערמעגען אָדער פערדינען—און זיי גיבען מעהר, ווי זיי קאָנען, פאַר די אָרטיגע נויטבעדערפטיגע, וועלכע קיינער קומט נישט צו הילף. דער זעמסקי פערבאַנד און דער קיעווער קאָמיטעט שטיצען בלויז די היימלאָזע, און אַזעלכע זענען דאָ אין טאַרנאָפּאָל ביי צעהנטויזענד נפשות. אַהער איז מען געלאָפען פון אַלע זייטען, פון די שטעדטלעך און דערפער. דאָ געפינען זיך היימלאָזע פון ערטער, וועלכע זענען צוריק אַריבער צו די עסטרייכער און איבערהויפט—די צוריקגעקעהרטע פון רוסלאַנד, וועלכע מ׳ער־לויבט נישט צו פאָהרען אַהיים. דאָ געפינען זיך ביי טויזענד פאַמיליעס פון ראָהאָטין, ביי זעקסהונדערט פאַמיליעס פון פאָד־וואָלאָטשיסק. בסך הכל געפינען זיך דאָ היימלאָזע פון הונדערט צוויי־און־צוואַנציג פונקטען. אין אָנפאַנג האָט דער זעמסקי פער־באַנד אויפגעהאָלפען פינפטויזענד דרייהונדערט נפשות, האָט אַרויסגעגעבען צו איין פונט ברויט אויף אַ דערוואַקסענעם און אַ האַלב פונט אויף אַ קינד, דריי שטיקלעך צוקער אויף צוויי טעג, צו ביסלעך גרויפען, פאַסאָלעס. נאָכדעם, אַז מ׳האָט אויס־

געשטריכען די „ארבייטספעהיגע", (וועלכע קאָנען אין ערגעץ קיין ארבייט נישט בעקומען), זענען געבליבען נאָר דרייטויזענד פינפהונדערט, וועלכע בעקומען הילף, פון זיי, טויזענד זיבענהונדערט היימלאָזע. פון 20-טען מאַי ביז סוף יולי האָט דער פערבאַנד אַרויסגעגעבען הילף נישט מיט פראָדוקטען, נאָר מיט מזומן געלד, אַכצעהן קאָפּ אויף אַ מענשען. האָט דאָס אויסגעטראָגען צוואַנציג טויזענד זיבענהונדערט רובל מאָנאַטליך. די בעפעלקערונג איז געווען קאָנטעט דערפון, נאָר דער גובערנאַטאָר האָט פערבאָטען אַרויסצוגעבען מזומן געלד און דער פערבאַנד האָט אָנגעפאַנגען ווייטער אַרויסצוגעבען אין פראָדוקטען... אַזוי, אַז אונזער קאָמיטעט קומט איצט אויס אונטערצושטיצען אויך די „ארבייטספעהיגע". דערצו נאָך פערגרעסערט זיך פון חודש צו חודש די צאָהל נויטבעדערפטיגע. מענשען, וואָס האָבען מיט אַ האַלב יאָהר צוריק אַליין געגעבען נדבות, זענען געוואָרען איצט בעטען הילף. עס האָבען זיך אויסגעשעפּט אַלע מיטלען. ביי אונז זענען דאָ גוטבעזיצער, מיליאָנערן, וועלכע האָבען אין עסטרייך אין די באַנקען פיל געלד, וועלכע האָבען אין די אָקופּירטע ערטער הייזער און גיטער, און זיי שטאַרבען פון הונגער, מ'מוז פאַר זיי אָרגאַניזירען אַ לייה-קאַסע. היינט אַנדערע בעדערפענישען, שיך, קליידער, הייצונג, דירות...

פערשטעהט זיך, ער איז געוועזען נויט. צו לינדערן די נויט האָט מען בעדאַרפט אפשר צעהן מאָל מעהר, ווי דער קיעווער קאָמיטעט האָט אַסיגנירט. נאָר אין דער פראָווינץ איז דאָך די נויט נישט קלענער, אפשר גרעסער ווי אין טאַרנאָפּאָל — און עס איז געבליבען די קשיא, פאַרוואָס קומט טאַרנאָפּאָל אַ העלפט פונ'ם ביודזשעט.

מיר זענען אַוועק אין לאָקאַל פונ'ם קאָמיטעט. דאָרט איז געווען אַ גאַנצע קאַנצעלאַריע, וואו עס האָבען געאַרבייט זעקס מענשען. אַדאַנק דעם איז געווען אַן'אידעאַלע אָרדנונג, די ביכער זענען געווען געפיהרט זעהר פּינקטליך, נאָר איך האָב אין ערגעץ נישט געפונען די אונטערשריפטען פון די, וועלכע בעקומען שטיצע. דערצו האָב איך געפונען, אַז נייַנהונדערט רובל

מאָנאַטליך הוצאות אויף דער קאַנצעלאַריע, איז צופיל. ה׳ טאַאובער האָט מיר ערקלערט, אַז די לייט, וואָס אַרבייטען אין קאָמיטעט, זענען אינטעליגענטען וואָס נויטיגען זיך אין הילף און עס וואָלט אַלץ איינס אויסגעקומען אונטערצושטיצען זיי.

די הויפט-שטיצע, וואָס דער קאָמיטעט גיט אַרויס, איז פערשטאַרקטע שפייז פאַר קראַנקע, אַלטע און קינדער. דאָס ווערט אַרויסגעגעבען מיט פּראָדוקטען: ווייס ברויט, אייער, מילך. אַנ׳אַנדערש מאָל, פלייש. די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבען איינגעפונען, אַז עס וואָלט בעקוועמער זיין אַרויסצוגעבען מיט געלד, נישט מיט פּראָדוקטען, נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט נישט מסכים געווען אויף דעם. איצט האָט מען מיך אויך געבעטען פועל׳ן ביים קיעווער קאָמיטעט אויף דעם. מאָטיווירט האָט מען עס דערמיט, וואָס מיט געלד איז גרינגער אַרויסצוגעבען. די וואָס בעקומען שטיצע דאַרפען נישט וואַרטען שעה׳ן לאַנג, קאָנען בעקומען מיט אַמאָל פאַר צוויי וואָכען. נאָר איך האָב עס געפונען פאַר נישט ראַציאָנעל, ווייל, בעקומענדיג די עטליכע קאָפּיקעס, וועלען די נויטבעדערפטיגע נישט געהן קויפען אַקוראַט דאָס, וואָס עס ווערט זיי אַרויסגעגעבען און דער ציל פון פאַרבעסערט שפייז וועט נישט דערגרייכט ווערען.

איך האָב פערבראַכט עטליכע שעה אין קאָמיטעט ביים פונאַנדערטיילען די הילף. האָב אָנגעקוקט די אָבגעצעהרטע, נאַקעטע און באָרוועסע היימלאָזע, שאָטענס פון מענשען, האָב זיך צוגעהערט צו זייערע טענות און געבעטען. כמעט יעדער האָט וועגען עטוואָס געבעטען: נאָך אַ גלאָז מילך, אַנ׳איבעריג איי. דערביי האָט יעדער אָנגעוויזען אויף זיין קראַנקהייט, אויף זיין שלאַפקייט, אויף די צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען. פון קאָמיטעט בין איך אַוועק אין שטאָדט. בעזוכט עטליכע דירות, וואו צו פיער-פינף געזינדען האָבען זיך געפּרעסט אין איין חדר׳ל. און האָב ווייטער געזעהן די אויסגעדאַרטע, אָבגעצעהרטע נפשות, געהערט די זיפצען און ערצעהלונגען וועגען דער נויט. און אַז איך האָב זיך צו דעם אַלעם צוגעקוקט, האָב איך פערשטאַנען, אויף וויפיל די לאַגע פון דער יודישער בעפעל-

קערונג איז פאַר די אַנדערטהאַלבען יאָהר, וואָס איך בין נישט געווען אין גאַליציע, געוואָרען ערגער.

נאָך שטאַרקער האָט זיך די טראַגעדיע אָבגעשפּיגעלט אויף די קינדער. אַזוי ווי די גאַנצע אַנדערטהאַלבען יאָהר פון דער אָקופּאַציע זענען די שוהלען געווען פערמאַכט, זענען די קינ־דער פערווילדעוועט געוואָרען. באָרוועסע, אַרומגעריסענע, אָב־געצעהרטע, מיט גרינע פּנימ'לעך און מיט גרויס געעפענטע, פיבעריש ברענענדיגע אויגלעך, זענען זיי אַרומגעלאָפען איבער די גאַסען, אָהן אַ צוזעהעניש, ווי פערבלאָנדזשעטע און זענען געווען פער'סמ'ט מיט דעם ערגסטען שמוץ און סם פון דער גאַס.

—איך האָב אַליין געזעהן,—האָט מיר דערצעהלט האָמעל־סקי,—ווי אַ צוועלפיעהריגע יונגעלע איז צוגעשטאַנען אין גאַס צו אָפּיצירען און פאָרגעלעגט זיי זיין צעהניאָהריגע שוועסטער!

און אַנדערע קינדער אין דערזעלבער עלטער, האָבען גע־דינט פאַר סאָלדאַטען ווי פיהרער אין די שאַנד־הייזלעך.

מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען פּועל'ן ביי דער מאַכט, זי זאָל ערלויבען, מ'זאָל מיט די קינדער „דאַווענען". אונטער אָט דעם אויסרייד האָט מען אָרגאַניזירט חדרים, וועלכע האָבען געטראָגען דעם נאָמען תפילה־הייזער. אין די חדרים זענען געווען פערשריב'ן אַכטהונדערט קינדער, נאָר בע־זוכט האָבען זיי נישט מעהר ווי אַכציג, ווייל די איבעריגע האָ־בען נישט געהאַט קיין בגדים אין וואָס צו געהן אין חדר אָדער זענען שוין אַזוי געווען אַריינגעצויגען אין גאַסיגען לעבען, אַז מ'האָט זיי נישט געקאָנט צווינגען צו געהן אין חדר.

פאַר מיידלעך האָט דער זעמסקי פערבאַנד איינגעאָרדענט אַ קינדערהיים, וואו עס האָבען זיך געפונען דרייהונדערט און פופציג קינדער. די גרעסטע טייל פון זיי זענען געווען אַרויס־געריסען פון דער פראָסטיטוציע.

אין גאַס האָב איך געזעהן ווי עלטערע יודען, מיט לאַנ־גע פאות, זענען געשטאַנען און גערייניגט די גאַס. ביי אַ גאַנץ שטאַרקער פראָסט זענען זיי געווען האַלב נאַקעט.

—די נויט אין בגדים און איבעריהויפּט אין שיך פאַר די, וואָס מ׳נעהמט אויף צוואַנגס-אַרבייט און פאַר חדר-קינדער, איז אַ שרעקליכע,—האָט מיר דערצעהלט דער מיטגליד פון קאָמיטעט, וועלכער האָט מיך בעגלייט,—פריהער האָט מען גענומען אויף צוואַנגס-אַרבייט טעגליך צו פינף-זעקסהונדערט מענשען. נאָר זומער, איז עס נישט אַזוי שרעקליך געווען. איצט נעהמט מען הונדערט-הונדערט און צוואַנציג און דער צער פון זיי איז נישט אָנצוקוקען. ווערען פשוט פערפראָרען.

דער טראַגיזם פון דעם איז געווען נאָך שטאַרקער דערי-בער, וואָס אין קיעוו זענען געווען געזאַמעלט בגדים פאַר די אומגליקליכע. גאַנצע פינפאונצוואַנציג טיוקעס, אויף דער ווערט פון צווייהונדערט טויזענד רובל. כדי אָבצופיהרען עס אין גאַ-ליציע האָט מען געדאַרפט פיער וואַגאָנען און שוין מעהר ווי דריי חדשים, אַז די בגדים ליגען אין פראָסקוראָוו, אין אַ שפּייכלער און מ׳קאָן בשום אופן נישט בעקומען די וואַגאָנען. מיט אַ פאָר טעג נאָך מיין קומען אין טאַרנאָפּאָל האָב איך בע-קומען אַ ידיעה, אַז אין שפּייכלער, וואו די בגדים זענען גע-לעגען, איז געווען אַ שרפה און עטליכע טיוקעס מיט קאָלדרעס זענען פערברענט געוואָרען. ערשט מיט אַ חודש שפּעטער האָ-בען זיך בעקומען די זאַכען, וואָס זענען גאַנץ געבליבען פון דער שרפה.

אין טאַרנאָפּאָל האָב איך געקאָנט פערבלייבען נאָר אַ פּאָר טעג. מיין וויטערדיגער מאַרשרוט איז געווען קיין סקאַ-לאַט, גזשימאַלאָוו, כעראָסקאָוו, קאָפּעציניעץ, סוכאָסטאָוו, פּראָ-בוזשנא און טשאָרטקאָוו. און נאָכדעם וויטער קיין טשערנאָוויץ און אַנדערע שטעדט אין בוקאָווינע. געפאָהרען בין איך מיט פערד. אָבגעפאָהרען בין איך פון ה׳ טאַאובערס וואוינונג, וואו מיך האָבען בעגלייט עטליכע מיטגלידער פון קאָמיטעט. אַז די שליטען זענען שוין געשטאַנען ביים הויז, איז געקומען אַ פריי-לין מיט אַ שטרענגען אינטעליגענטען אויסזיכט און האָט מיט אַנ׳איבערגעריסענעם קול גענומען מיר דערצעהלען, אַז איהרע צוויי ברידער זענען אַרעסטירט. מען בעשולדיגט זיי אין שפּיאָ-

נאַזש. פערשטעהט זיך, אַז זיי זענען נישט שולדיג, נאָר מ׳קאָן זיי גרינג פער׳משפט׳ן. צוזאַמען מיט זיי זענען דאָ אין פּראָ-צעס נאָך זעקס (אָדער אַכט) בעשולדיגטע. דער קיעווער קאָמי-טעט האָט זיך פעראינטערעסירט מיט דעם פּראָצעס און בע-שטעלט אַ פערטיידיגער פאַר אַלע בעשולדיגטע. נאָר זי, די שוועסטער פון צוויי פון די בעשולדיגטע, וויל אַראָבּברענגען פאַר איהרע ברידער אַ בעזונדער אַדוואָקאַט. נאָר ער בעט אַ גרויסע סומע, פינפהונדערט רובל. זי האָט פערקויפט און פער-זעצט אַלץ, וואָס זי האָט געהאַט און געזאַמעלט צווייהונדערט רובל, איז זי געקומען מיך בעטען, איך זאָל פועל׳ן ביים הילפס-קאָמיטעט, ער זאָל די איבעריגע דרייהונדערט רובל בע-צאָהלען דעם אַדוואָקאַט.

זי האָט דאָס אַלץ דערצעהלט מיר און טרעהרען האָבען זיך געגאָסען פון איהרע אויגען און בענעצט דאָס פּנים, ווי בעדעקט איהם מיט אַ וואוּאַל פון טרעהרען.

איך האָב שוין געוואוסט וועגען דעם פּראָצעס. איך האָב פון עטליכע מענשען געהערט וועגען איהרע ברידער, ווי וועגען זעהר אָרענטליכע און אינטעליגענטע מענשען. און די גאַנ-צע בעשולדיגונג איז געוועזן אַ פערדעכטיגע. מ׳האָט צוליב אַ „דאָנאָס״ אַרעסטירט דעם עלטערן ברודער. איז דער יונגערער געגאַנגען משתדל זיין זיך פאַר איהם, האָט מען איהם אויך אַרעסטירט און געמאַכט ביי איהם אין הויז אַנ׳אונטערזוכונג. האָט מען אונטער אַ טאַז געפונען אַ פּלאַן פון אַ קרעפּאָסט. אַ פאַנטאַסטישע מעשה!

איך האָב אָנגעהויבען בערוהיגען די פריילין, צוגעזאָגט איהר, אַז דער אַדוואָקאַט וועט געוויס זיין. זי הערט מיך צו, נאָר די טרעהרען הערען זיך נישט אויף צו גיסען פון איהרע אויגען. אין דער צייט ווענדט זיך צו איהר עמיצער מיט עפּעס אַ פראַגע. זי ענטפערט אויף פויליש רוהיג און זאַכליך, ווי זי וואָלט אויפגעהויבען פון פּנים דעם טרעהרען-וואוּאַל. און איך פיהל, אַז די טרעהרען, וואָס גיסען זיך פון איהרע אויגען, זענען נישט פאַר מיר, כּדי אויסצובעטען מיין מיטהילף, אַז דאָס

זענען פריהערדיגע טרעהרען—און זי פיהלט אפשר נישט, ווי זיי גיסען זיך פון איהרע אויגען.

איך האָב אין קיעוו משתדל געווען זיך וועגען אַדוואָקאַט, נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט עס געפונען פאַר איבעריג אַ בעזונדערן אַדוואָקאַט פאַר די צוויי בעשולדיגטע. דער פּראָצעס איז פאָרגעקומען ענדע פעברואַר און די שופטים האָבען פער׳-משפט עטליכע פון די בעשולדיגטע, און צווישען זיי אויך די צוויי ברידער, צום טויט. דער אורטייל איז אַוועק צום הויפּט-קאָמאַנדיר בּרוסילאָוו אויף אַ קאָנפירמאַציע. צו איהם איז גע-פאָהרען אַ דעלעגאַציע בעטען איהם, ער זאָל בעגנעדיגען די פעראורטיילטע. צום גליק איז איהם אָנגעקומען דער פּאַפּיר אין דערזעלבער צייט, וואָס די נאַכריכט וועגען דער רעוואָלוציע, און ער האָט אַלע פער׳משפט׳ע בעגנעדיגט. דאָס זענען געווען די ערשטע לעבענס-געראַטעטע דורך דער רעוואָלוציע.

ד

די טאַרנאָפּאָלער גובערניע און אַ טייל טשאָרטקאָווער, ביז דעם שטעדטעל טלוסטי, איז די גאַנצע דריטהאַלבען יאָהר פערבליבען ביי די רוסען. פערלאָזען האָבען די עסטרייכער דעם קאַנט כמעט אָהן שלאַכטען און דערפאַר זענען דאָ פערבליבען גאַנץ די שטעדט און דערפער. איך בין דורכגעפאָהרען פון טאַר-נאָפּאָל ביז טשאָרטקאָוו און אפילו ווייטער, ביז טלוסטי, בערך הונדערט און פופציג ווערסט און האָב אויף׳ן וועג נישט גע-טראָפען קיין איין חרוב׳ע שטאָדט, נישט אפילו קיין פערברענטע דערפער. נאָר די פאָלוואַרקען, מעהרסטענטייל יודישע, זענען געשטאַנען צערויבטע און רואינירטע.

געפאָהרען בין איך מיט׳ן שאָסעע. וואו נישט וואו האָבען זיך געטראָפען שפורען פון דער מלחמה: האַלב איינגעפאַלענע שאַנצען, דראָט-פערצוימונגען, אומגעוואָרפענע טעלעגראַפען-סלו-פעס. דאָס אַלץ האָט געמאַכט אַזאַ איינדרוק, ווי דאָ וואָלט מיט

פיל יאָהר צוריק דורכגעגאַנגען אַ חיל און פון דעמאָלט אָן איז דער געגענד געוואָרען פערלאָזען און פערבליבען אין זעלבען צושטאַנד, אין וועלכן עס האָט איהם פערלאָזען דער מלחמה־שטורם. די אונטערגעהאַקטע סלופּעס פון טעלעגראַף זענען גע־בליבען געפאַלענע אָדער אָנגעבויגענע אָן אַ זייט. די צוריסענע דראָטען הענגען אַראָב ווי פעדים פון אַ צוריסענעם בגד און ציטערן, שאָקלען זיך און זשומען פון ווינט. די גריבער פון שאָ־סעע זענען די גאַנצע דריטהאַלבען יאָהר פערבליבען נישט רע-מאָנטירט.

מיין פוהרמאַן, אַ דאָרפישער גוי, דערצעהלט מיר, אַז ד' גרעסטע טייל ערד איז פערבליבען נישט פערזייהט. נישט ווייט זענען פאָרגעקומען שלאַכטען, מ'האָט נישט געוואוסט, וואָס מאָר־גען וועט זיין און מ'האָט געזשאַלעוועט די זריעה. חוץ דעם, האָבען אין ניין פּאָוויאַטען, מייז אויפגעגעסען די אויפגאַנגען. גאַנץ איז געבליבען דאָס פערזייהטע, נאָר אין דריי פּאָוויאַטען.

—איהר זענט אוניאַטען?—האָב איך איהם געפרעגט.

—יאָ, אוניאַטען... געווען אוניאַטען...—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיפץ.

—וואָס הייסט „געווען”? מ'האָט אייך גענויט אַריבערצוגיין אין דעם פּראַוואָסלאַוונעם גלויבען?

ער האָט אַ ווײלע געשוויגען, נאָכדעם געענטפערט דיפּלאָ-מאַטיש.

—ווי מ'האָט אונז בעפוילען, אַזוי האָבען מיר געטהון. און צוגעגעבען:

—נישט גוט איז, וואָס מ'האָט צוגעמאַכט אַלע אונזערע שוהלען. די קינדער ווייסען נישט וועגען גאָט, נישט וועגען פּאָטער.

—ווי איז דאָ ביי אייך געווען דער אויפטראָג מיט יו־דען?—האָב איך ווייטער געפרעגט.

—יודען?.. אין זייערע הענט זענען געווען אַלע „באַבקעס”. איך האָב שפּעטער פערשטאַנען, אַז ער מיינט, דאָס אַלע

באַנקען זענען געווען בײַ יודען אין די הענט. און אויך מעהר קיין וואָרט נישט צוגעגעבען.

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אין אַ קרעטשמע איבערצו-בייסען. די גאַנצע קרעטשמע איז בעשטאַנען פון איין גרויסען חדר, וואו עס האָבען זיך געפונען די קרעטשמער מיט זייערע פינף קינדער. אַלע זענען געשטאַנען אַרום אַנ׳אייזערן אייוועלע און געוואַרעמט זיך. אַ ביסעל פון דערווייטען איז געשטאַנען אַנ׳אַלטינקער יוד, מיט אַ פּנים פון אַ הונגעריגען און דערשלאָ-גענעם מענשען. ער האָט פון דערווייטען אויסגעשטרעקט די פערפרוירענע הענט צום הייסען אייוועלע. איך האָב איהם גע-פרעגט ווער ער איז. אַ דורכגעהענדער. געווען אַ מלמד, איצט איז נישטאָ מיט וועמען צו לערנען. קיינער איז נישט אימ-שטאַנד צו האַלטען אַ מלמד.—איך האָב איהם געגעבען אַ רובל. ער האָט מיך אָנגעקוקט פערוואונדערט און די אויגען האָבען זיך איהם אָנגעגאָסען מיט טרעהרען.

פונאַנדערגערעדט זיך מיט׳ן בעל־הבית. געפרעגט וועגען אויפטראָג פון די רוסישע סאָלדאַטען צו איהם און צו אַנדערע יודען. שלאָגען, ראַבעווען זיי נישט?

—ניין, די סאָלדאַטען טהוען אונז קיין בייז נישט.—האָט ער געענטפערט און צוגעגעבען:—דער רוסישער זעלנער איז בעסער פאַר דעם עסטרייכישען. דער רוסישער פערשטעהט, אַז אַ יוד דאַרף אויך האָבען פון וואָס צו לעבען און גיט איהם די מעגליכקייט צו פערדינען אַ גראָשען.

שפּעט ביינאַכט בין איך געקומען אין סקאלאט. אין דער איינציגער אכסניה, וואָס דאָרט איז געווען, האָט זיך געפונען אַ חדר, נאָר אין איהם איז געווען קאַלט, ווי אויפ׳ן גאַס.

אויפגעכאַפּט האָב איך זיך, אַז עס האָט נאָר וואָס אָנגעה-הויבען טאָגען. אַז איך האָב אַרויסגערוקט דעם קאָפּ פון אונטער די צוויי פעלצען, מיט וועלכע איך בין געווען צוגעדעקט, האָב איך דערזעהן, אַז אין חדר, נעבען אויוען, שטעהט אַנ׳עלטערע יודענע. דערזעהענדיג, אַז איך האָב זיך אויפגעכאַפּט, האָט זי בערוהיגענדיג אַ מאַך געטהון צו מיר מיט׳ן האַנד:

—שלאָפט, שלאָפט! איך וועל אויפוואַרטען!

—וואָס דאַרפט איהר?—האָב איך זיך פערוואונדערט.

—איך דאַרף מיט אייך ריידען. וויים איך דאָך, אַז שפּעטער וועלען צו אייך קומען די און יענע פון דער גאַנצער שטאָדט—און איהר וועט קיין צייט נישט האָבען, בין איך געקומען וואַרטען ביז איהר וועט אויפוואַכען. איך וואוין דאָ, אין דער אכסניה.

האָט מען זיך שוין דערוואוסט ווער איך בין און די יודענע איז פּאַרפריה געקומען מיט איהר בקשה. נישט קוקענדיג אויף דער ערלויבעניש איך זאָל נאָך שלאָפען, האָט זי גלייך אָנגעהויבען ריידען, דערצעהלען. זי איז פון די היימלאָזע, פון וואָלאָטשיסק. געווען אַ בעל-הבית׳טע, געפיהרט אַ שטאָדט. איצט איז זי מיט די קינדער „געוואָרען ווי שטיקער פּערטריקענטע בלאָטע״. די בעל-הבית׳טע פון אכסניה איז איהרע אַ קרובה און געגעבען איהר ביי זיך אַ ווינקעל. דערפאַר דאַרף זי טהון כל עבודת פרך, אי זי, אי די קינדער און דאַרף נאָך קוקען דער בעל־הבית׳טע אין די אויגען, צושמייכלען צו איהרע ווערטער, קיין קרומע מינע נישט מאַכען. וויפיל זי מיט די קינדער האָבען זיך אָנגעליטען אי הונגער, אי קעלט פאַר די אָנדערטהאַלבען יאָהר, וואָס זי וואוינט דאָ אין כקאלאט, ביי דער קרובה. די קינדער, צוויי דערוואַקסענע טעכטער, אַזעלכע גראָטענע, פערשיינען, זענען נעבעך אַ גאַנץ יאָהר אָבגעזעסען אין שטוב אָהן שיך. איצט האָט מען פון קאָמיטעט אַרויסגעגעבען אַכצעהן רובל אויף שיך. נאָר וואָס קאָן מען פאַר אַכצעהן רובל מאַכען. און חוץ שיך דאַרף מען דאָך אַ בגד אויך.

און די יודענע ווייסט שוין, אַז איך האָב געבראַכט אַ טיוק מיט קאָלדרעס און בעט פאַר זיך מיט די קינדער קאָלדרעס.

זי רעדט גיך, נערוועז, מיט שאַרפע ווערטלעך, ווי למשל: „גאָט שפּילט זיך מיט אונז, ווי אַ קינד מיט אַ ליאַלקע״. און דאָ ווייבט זי, דאָ לאַכט זי. אַז זי דערמאָהנט אָן די טעכטער, הויבען זיך איהר אָן גיסען טרעהרען פון די אויגען, און צולאַ־

כֿען, צעלאַכֿט זי זיך דוקא, ווען זי דערמאָהנט וועגען גאָט:

—גאָט אין הימעל, כאַ, כֿאַ, כֿאַ!

ווי זי וואָלט ריידען וועגען עפּעס אַ גרויסען קוריאָז, וואָס שטימט אַ האָהר נישט מיט אַלעם דעם, וואָס אַרום קומט פאָר.

זי האָט נאָך נישט בעוויזען אַוועקצוגעהן, ווי עס קומט אַריין צווייטע יודענע. די איז געקליידט בעל-הבתיש; טראָגט אַ גאָל-דען זייגערל און דערמאָהנט אין געשפּרעך, אַז דאָס איז די איינציגע זאַך, וואָס איהר איז געבליבען פון אַמאָליגען רייכֿטהום. צוגלייך מיט איהר קומט אַריין יונגערמאַן, אַ מיטגליד פון אָרטיגען קאָמיטעט. די יודענע האָט צו מיר אַנ'אַנדער מין בקשה. איהר זוהן, אַ בן יחיד און זעהר אַ גראָטענער, האָט געענדיגט פינף קלאַסען גימנאַזיע. שוין צוויי יאָהר, ווי ער געהט אום לעדיג. וואָס וועט זיין דער תּכלית? בעט זי דעם קאָמיטעט, ער זאָל דינגען פאַר איהם אַ לעהרער און צוגרייטען צום אוניווערזיטעט.

—אייער זוהן קאָן האָבען גוטע שטונדען און פערדינען,—שלאָגט איהר איבער דער מיטגליד פון קאָמיטעט.

—שטונדען?—בעליידיגט זיך די מוטער.—מיין זוהן איז נישט פון אַזאַ משפחה, ער זאָל זיך פערנעהמען מיט שטונדען!

זעהענדיג, אַז די בקשה וועגען אַ „לעהרער פאַר'ן זוהן האָט ביי מיר נישט אַרויסגערופען קיין מיטגעפיהל, געהט זי אַריבער צו אַ צווייטער בקשה:

—איך וויל שוין מעהר נישט זיין קיין אינטעליגענטקע!—ערקלערט זי קאַטעגאָריש.—איך וויל בעסער בעקומען ברויט און מילך.

מיך וואונדערט נישט די צונויפפיהרונג פון „אינטעליגענט-קע" מיט „ברויט און מילך". איך וויים, אַז די, וואָס בעקומען הילף, זענען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס. איינע בעקו-מען הילף מיט מזומן געלד, די רופען זיך „אינטעליגענטען". פּראָסטערע לייט בעקומען מיט פּראָדוקטען. עס נעהמט אָב פיל צייט, ביז מ'בעקומט די פּראָדוקטען, אָבער אַזוי ווי דער יקרות

ווערט אַלץ גרעסער, לוינט שוין נישט צו זיין אין דער קאַטע-גאָריע פון „אינטעליגענטען".

איך זאָג צו מקיים צו זיין איהר בקשה און בעט זי לאָזען מיך אָנטהון. נאָר זי האָט צו מיר נאָך אַ בקשה. ווע-גען דער כּלה. מסתמא ווייס איך וועגען דעם.

וועגען דער כּלה ווייס איך. האָמעלסקי האָט מיר דער-צעהלט וועגען דעם. אין שטאָדט איז דאָ אַ פּערזעסענע מויד פון זיבען—אַכטאונצוואַנציג יאָהר. האָט זיך געפונען אַ בחור, אַ בעל-מלאכה, וואָס איז זי גרייט צו נעהמען, נאָר ער בעט דריי-הונדערט רובל נדן, נישט אַ גראָשען ווייניגער. האָט מען אין שטאָדט געמאַכט פופציג רובל, אַ רובל פופציג האָט די כּלה, האָמעלסקי האָט אויף דעם אַסיגנירט פון קאָמיטעט הונדערט רובל, האָט צוגעגעבען פופציג רובל אייגענע און מיך איינגע-רעדט געבען פופציג רובל. דאָס איז נישט קיין פּראָסטע חתונה. דאָס איז די ערשטע חתונה פאַר די דריטהאַלבען יאָהר אין סקאלאט, איז עס אַ גאַנצע געשעהעניש.

די יודענע, וואָס איז געקומען צו מיר, איז דער כּלה'ס אַ קרובה. ערקלערט זי מיר, אַז הוץ די דרייהונדערט רובל, דאַרף מען נאָך האָבען נאָך געלד: מ'מוז מאַכען דער כּלה אַ קליידעל און עפּעס וועש, און דער חתן האָט זיך איינגעשפּאַרט, מ'זאָל איהם מאַכען שטיוועל. ער קאָן נישט געהן אַ באָרוועסער צו דער חופּה.

איך זאָג צו דער מחותנ'טעסטע בעטראַכטען דעם ענין,— און איך בעקום ענדליך די מעגליכקייט אַרויסצוקריכען פון אונ-טער די פּעלצען, איינוואַשען און אָנטהון זיך.

קומט דער רב פון שטעדטעל מיר שלום געבען. ער געהט אַריין שטיל, מיט אַ יראת שמים שמייכעלע. זאָגט עטליכע ליבּ-ווערטער מיין גוט האַרץ, ברענגט אַ מאמר פון גמרא און הויבט אָן על פּי סוד צו ערקלערען, אַז צווייאונדרייסיג רובל אַ חודש, וואָס דער קאָמיטעט גיט איהם אַרויס, איז ווייניג פאַר איהם מיט אַ געזינד פון זעקס מענשען, און ער בעט אַ הוספה.

נאָך דעם רב קומט אַ נידעריג יודעל, מיט בייזע שטע-

כַֿעדיגע אויגלעך. ער געהט אַריין בעהוטזאַם, מאַכֿט צו די טהיר, קוקט זיך אַרום און הויבט אָן ריידען שטיל און אויפּ-גערעגט. ער דאַרף פון מיר גאָרנישט האָבען. ער איז געקומען מיר עפענען די אויגען, אַרויסזאָגען מיר, אַז די גאַנצע הילף, וואָס מיר גיבען אַרויס דער בעפעלקערונג, האָט קיין ממשות נישט. פערקעהרט, דאָס ברענגט נאָך שאָדען. די איינציגע וואָס נויטיגען זיך אין הילף, זענען די אלמנות און יתומים. פאַר זיי איז גענוג אַ רובל טויזענד אַ חודש. די איבעריגע פופצעהן טויזענד רובל אַ חודש, איז אַרויסגעוואָרפען געלד...

—איך זאָג נישט, חס ושלום, דער קאָמיטעט זאָל זיך נעהמען,—שעפּטשעט ער,—נאָר, פערשטעהט איהר מיך, אַרום אַ פּעטען טאָפּ, ווערען פּעט די הענט... יעדערן קומט אַריין אין האַנד...

—וואָס זשע דאַרף מען טהון?—פרעג איך איהם.

—וואָס?—צוהיצט ער זיך.—נישט קיין געלד! איהר האָט אונז אַלעמען געמאַכֿט פאַר בעטלער און שנאָרער! זעהט בעסער מ׳זאָל ערלויבען אונז אומקעהרען זיך אַהיים אין פּאָדוואָלאָ-טשיסק, וועלען מיר זיך דאָרט אַליין שטעלען אויף די פיס, ווערען צוריק מענשען.

דאָס יודעל איז מיר אַנטיפּאַטיש מיט זיינע לויפענדיגע אויגלעך, מיט זיינע שטילינקע ווערטער, מיט זיינע קריכֿערישע בעוועגונגען. נאָר איך פיהל, אַז אין זיינע ווערטער איז דאָ פיל אמת און איך בעט איהם אַריינקומען אין אָוועבד, בעקאַנט מאַכֿען מיך מיט דער לאַגע. אַוועקגעהענדיג, בעט ער, איך זאָל וועגען זיין וויזיט קיינעם נישט דערצעהלען. אַנישט, וועט מען איהם עוקר מין השורש זיין.

נאָך איהם קומען צו מיר עטליכֿע מיטגלידער פון קאָמי-טעט. דער קאָמיטעט איז דאָ צוזאַמענגעשטעלט פון אָרטיגע בעלי-הבתים און היימלאָזע. צו מיר זענען געקומען נאָר די פאָרשטעהער פון די היימלאָזע. איך האָב שוין געוואוסט פון האָמעלסקי׳ן, אַז דער אויפטראָג צווישען דיביידע טיילען קאָ-מיטעט איז אַ פערשאַרפטער. פון די ערשטע עטליכֿע ווערטער

זעה איך, אַז די היימלאָזע מיטגלידער פון קאָמיטעט טראָגען זיך אויף מיט אַ טיפער פעראַכטונג צו די אָרטיגע. פּאָדוואָלאָטשיסק (די היימלאָזע זענען מעהרסטענטייל פּאָדוואָלאָטשיסקער) איז פון שטענדיג אָן געווען אַ שטאָדט פון „בעסערע מענשען", אין דער צייט, אַז סקאלאט האָט זיך שטענדיג גערעכענט פאַר אַ „שטאָדט פון בעטלער". איצט האָט זיך דער מזל איבערגעדרעהט און די פּאָדוואָלאָטשיסקער מוזען אָנקומען צו דער לאַסקע פון די סקאלאטער. די סקאלאטער קאָנען נישט אַריבערטראָגען, וואָס דער קיעווער קאָמיטעט גיט די הויפּט-הילף די היימלאָזע אין די סקאלאטער, נאָר עטליכע הונדערט רובל. און אין דערזעלבער צייט וועגדען זיי אָן אַלע כחות, אַז מ'זאָל נישט ערלויבען די היימלאָזע אומקעהרען זיך אַהיים קיין וואָלאָטשיסק. אַ חדוש! אין שטאָדט קומט אַריין איבער צווייטויזענד רובל אַ חודש בלויז דירה-געלד פון די היימלאָזע. היינט חוץ דעם האָט מען פון זיי פרנסה.

אינגאַנצען בעשטעהט די אָרטיגע יודישע בעפעלקערונג פון דרייטויזענד נפשות. פון זיי רעכענען זיך אָרימעלייט טויזענד דרייאונפופציג. אַ טייל פון זיי, פינפהונדערט פיעראונדרייסיג, זענען געליטענע פון מלחמה און האָבען רעכט אויף שטיצע. זיי בעקומען הילף פון זעמסקי פערבאַנד. היימלאָזע מעהרסטען טייל פון וואָלאָטשיסק געפינען זיך דאָ טויזענד אַכטהונדערט דרייאונניינציג נפשות. פון זיי בעקומען הילף טויזענד זיבענהונדערט איינאונאַכציג. די סמעטע אויף דעם חודש יאַנואַר טרעפט אָן אינגאַנצען זעכצעהן טויזענד צווייהונדערט און ניין רובל: פיערצעהנטויזענד פיערהונדערט רובל פאַר די היימלאָזע, ניינהונדערט רובל פאַר די סקאלאטער נויטבעדערפטיגע און ניינהונדערט פאַר די יודען פון די אַרומיגע דערפער.

היינט דאַרף פאָרקומען אַ זיצונג פון קאָמיטעט, וואו עס דאַרף אַרומגערעדט ווערען די סמעטע. צו דער זיצונג פון קאָמיטעט וועט קומען האָמעלסקי, נאָר אי די אָרטיגע, אי די היימלאָזע לעגען גרויסע האָפנונגען אויף מיין אַריינמישען זיך.

אַזוי ווי האָמעלסקי דאַרף קומען נאָר אין אָוונד, נוץ איך אויס די צייט צו בעזוכען דעם קאָמיטעט, וואו עס ווערט פונאַנדערגעטיילט די הילף, בעזוכען די דירות פון די היימלאָזע און אַזוי בעקוקען די שטאָדט. די גרעסטע און די איינציגע געביידע, מיט וועלכע די שטאָדט צייכענט זיך אויס, איז די שוהל, אַ גרויסע, אַ געמויערטע. דעם ערשטען שטיין אין דער שוהל, זאָגט מען, האָט געלעגט ר׳ לייוויק יצחק בערדיטשעווער. מ׳דערצעהלט נאָך, אַז די שוהל האָט בעזוכט דער גר צדק.

—אַז ער איז צוגעגאַנגען צו דער שוהל, האָט ער זיך געשטעלט אויף אַלע פיער און איז אין שוהל אַריינגעפויזעט און געגאַנגען צום ארון קודש איבער די בענק. אַז מ׳האָט איהם געפרעגט פאַרוואָס ער געהט אַזוי, האָט ער געענטפערט: „דאָ האָבען איבער׳ן דיל געטראָטען אַזעלכע גדולים און קדושים, אַז איך בין נישט ווערט צו טרעטען דאָרט, וואו זייערע פיס זענען געשטאַנען.

איצט טרעטען דעם דיל פון שוהל, היימלאָזע. זיי זיצען אָנגעפּאַקט אין שוהל אין יעדען ווינקעלע, מיט זייערע פּעק, קעסטלעך און בעטלעך, ווי אויף אַ וואָקזאַל בשעת אַ בהלה-געלויף.

נעבען שוהל איז אַ מין הקדש. דאָרט זענען קאַליקעס, בלינדע, זקנים, אַלץ אַרויסגעשיקטע.

איך שטעל אָב אַ זקן פון אַ יאָהר נייגציג.

—פון וואַנען זענט איהר, זיידע?

—פון האָרליצע.

—פאַרוואָס האָט מען אייך פון דאָרט אַרויסגעשיקט?

—ווי הייסט, פאַרוואָס? איהר זעהט דען נישט, אַז איך בין אַ שפּיאָן! כאַ, כאַ!

ער לאַכט גוטמוטיג, קוקט אויף מיר מיט שמחה, ווי אַ מענש, וועמען עס האָט זיך איינגעגעבען צו זאָגען אַ שאַרפען וויץ, און ער גלעט מיך צאַרט איבער׳ן האַנד.

איך בעזוך אַ גאַנצע רייה קוואַרטירען פון היימלאָזע. צו

דריי פיער און מעהר געזינדען אין איין חדר. מ׳זיצט צונויפּ־געפּרעסט. אין חדר איז קאַלט. די קינדער פון עטליכע געזינדען זיצען צוזאַמען אין איין בעט צוגעדעקט מיט אַ פּערענע. עס זעהן זיך אַרויס ביי צעהן קינדערשע פּנים׳לעך, גרינינקע, אויסגעמאָגערטע, מיט טרויעריגע אויגלעך. איבערהויפּט האָט אויף מיר געמאַכט אַנ׳איינדרוק איין קוואַרטיר: אַ גרויסער חדר, איין וואַנט איז אַנ׳איינגעפאַלענע און אין איהר זענען גרויסע לעכער. זיי זענען פערהאָנגען מיט צוריסענע בגדים. די איבעריגע ווענט זענען בעדעקט מיט פערפרוירענעם טהוי. אין דעם חדר איז געלעגען, אַ קינפּעטאָרין און עטליכע קראַנקע.

שפּעטער איז צו מיר אויפ׳ן קוואַרטיר געקומען דער קינפּעטאָרינס מאַן, אַ שניידער. ער האָט געפאָדערט אַ צווייענדיגען פּאַיאָק האָלץ און אַ פערגרעסערטע פּאָרציע מילך. איך האָב ערפילט זיין פערלאַנג און נאָך געגעבען איהם דריי רובל מזומנים. אויף מיר האָט געמאַכט אַנ׳איינדרוק דאָס, וואָס דער שניידער האָט געמאָהנט, נישט בעטלעריש געבעטען, ווי אַנדערע. דאָס ווייב איז „זיינס״, דאָס ניי געבוירענע קינד איז אויך „זיינס״, אָבער האָט דען ער אַליין התחייבות געגען זיי? האָבען דען אַנדערע נישט קיין שולד געגען דעם ניי געבוירענעם מענשען און דער פרוי, וואָס האָט איהם געבוירען? ער האָט עס אַזוי קלאָר אויסגעדריקט מיט זיין וויינענדיג געשריי און זיינע טענות, אַז עס האָט זיך גלייך געפיהלט, אַז זיין פאָדערונג איז נישט קיין פערזענליכע.

עטליכע שעה בין איך אָבגעזעסען אין קאָמיטעט בעת דעם פונאַנדערטיילען די הילף. וואָס פאַר אַ שווערע סצענעס איך האָב זיך דאָרט אָנגעקוקט. איבערהויפּט איז געווען טראַגיש צו זעהן, ווי מ׳האָט געכאַפּט אַנ׳אַלטען יוד, מיט אַ ערליכען אויסזיכט, אין אַ פעלשונג. ער האָט אונטער אַנ׳אויסגעטראַכטען נאָמען געוואָלט בעקומען אַ צווייטען מאָל דעם פּאַיאַק. און אַז מ׳האָט ענטפּלעקט זיין רמאות, האָט ער קאַלט און רוהיג, מיט בייזע אויגען געקוקט אויף די קאָמיטעט-לייט און אויף מיר און האָט געשוויגען. אין זיין בליק האָט זיך אויסגעדריקט דער

טיפסטער פראָטעסט, וואָס מ׳האָט ביי איהם אָבגענומען דאָס איבעריגע שטיקעל ברויט און גלאָז מילך, וואָס ער האָט אויף אַזאַ אופן געקאָנט בעקומען.

אין אָוועגד, אַז עס איז געקומען ה׳ האָמעלסקי, איז פאָרגעקומען די זיצונג פון קאָמיטעט. אַז האָמעלסקי האָט דורכ־געלייענט די סמעטע, אין וועלכער, פאַר די זאָרטיגע נויטבע־דערפטיגע איז געווען אָנגעצייכענט נאָר ניינהונדערט רובל, האָ־בען זיך אויפגעהויבען די אָרטיגע פאָרשטעהער פון קאָמיטעט און געמאָלדען, אַז זיי זענען נישט איינשטימיג אויף דעם.

—ביי אונז זענען פעררעגיסטרירט פינפהונדערט פיערצונ־דרייסיג אָרימעלייט, וואָס האָבען געליטען פון מלחמה: ווייבער פון זאַפּאַסנע, רואינירטע פון פּאָגראָם, געזינדען פון אַרויסגע־שיקטע. אונז קומט אַ דריטעל, לכל הפחות אַ פערטעל, פון דער אַסיגנירטער סומע, דאָס הייסט ביי אַ פיערטויזענד רובל.

אויף דעם האָט זיי האָמעלסקי געענטפערט:

—דער קיעווער קאָמיטעט האָט אַסיגנירט הילף אויסשליס־ליך פאַר די היימלאָזע. געוועהנליכע אָרימעלייט, אפילו געלי־טענע פון מלחמה, נאָר אַזעלכע וואָס זענען געבליבען אויף זייער אָרט, זענען ביי אונז אין רוסלאַנד דאָ מיליאָנען און דער קאָמיטעט האָט קיין מעגליכקייט נישט צו קומען זיי צו הילף. וועגען זיי דאַרפען זאָרגען די אָרטיגע קהלות.

—וואָס גלייבט איהר די רוסישע קהלות צו אונזערע?

דאָ איז האָמעלסקי אַרויס פון זיך:

—וואָס דערצעהלט איהר מיר מעשיות! איך ווייס דען נישט די לאַגע פון סקאלאט? איך ווייס, אַז ביי אייך זענען פאַר דער צייט פיל רייך געוואָרען. די שטאָדט האָט גוט פער־דינט און איז אימשטאַנד אויפצוהאַלטען די אייגענע אָרימעלייט. די ניינהונדערט רובל, וואָס איך האָב אַסיגנירט, איז אפשר אויך געווען איבעריג.

—ווער האָט אייך געזאָגט, אַז די שטאָדט איז רייך גע־וואָרען? דאָס איז אַלץ די פאָדוואָלאָטשיסקער! זיי איז אַלץ גרויס אין די אויגען!—האָט זיך צוהיצט איינער פון די אָרטיגע.

—אָבער ווייסט איהר וואָס?—איז איינגעגאַנגען אויף אַ פּשרה האָמעלסקי.—מיר וועלען אייך אַסיגנירען נאָך טויזענד רובל, אָבער בתנאי, אַז אייער קהלה זאָל געבען אויך אַזוי פיל.

—פון שטאָדט קאָנען מיר מעהר נישט נעהמען. זי גיט שוין אַזוי אויך מעהר, ווי זי קאָן. איהר דאַרפט אונז אַרויסגעבען, לכל הפחות נאָך צוויי טויזענד רובל.

—בשום אופן נישט!-איז געשטאַנען אויף זיינס האָמעלסקי.

—אויב אַזוי, דאַרף מען גאָרנישט! וועלען מיר זיך קלאָגען. נישט מיינט, אַז איהר זענט די גאַנצע בעלי-הבתים אויף דעם געלד, וואָס איהר צוטיילט. פאַרהאַן העכערע פון אייך! מ׳וועט אייך נויטען איהר זאָלט אונז אַרויסגעבען וויפיל אונז קומט!—האָט זיך צושריען איינער פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט, אַ קצב.

—ווער וועט אונז נויטען?—האָב איך אַ פרעג געטהון דעם שרייער.

—ווער? איהר וועט שוין זעהן ווער, זאָרגט נישט!

—איהר קאָנט ריידען קלאָרע ווערטער,—האָט זיך אַריינגעמישט איינער פון די פאָרשטעהער פון די היימלאָזע.—מיר ווייסען, אַז איהר זענט שוין געגאַנגען צום אויעזדנעם נאַטשאַלניק קלאָגען זיך אויפ׳ן קיעווער קאָמיטעט.

—נו, ווייסט איהר, איז אודאי גוט!—האָט רוהיג געענטפערט דער קצב.

איך האָב זיך מעהר נישט געקאָנט איינהאַלטען און אָפּגערופען זיך:

—איך רעכען פאַר אונמעגליך צו פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט מענשען, וועלכע מישען אַריין אין אונזערע יודישע ענינים די רוסישע מאַכט און לויפען צו איהר מיט מסירות. איך וועל וועגען דעם מעלדען דעם קיעווער קאָמיטעט און פערלאַנגען, ער זאָל אָננעהמען וועגען דעם אַ החלטה.

און מיט דעם זענען מיר אַוועק פון קאָמיטעט.

מיר האָבען בעטראַכט די לאַגע. עס פערשטעהט זיך, אַז מיר האָבען געקאָנט „אָנלערנען״ די מיטגלידער פון קאָמיטעט

וואָס האָבען געדראָהט מיט מסירות, מיר האָבען געקאָנט אָב־שטעלען די גאַנצע טעטיגקייט פון קאָמיטעט. נאָר וואָס וואָלטען מיר דערמיט אויספיהרען און איבערהויפּט, ווען מיר וואָלטען מיר אָבטהון? דער בעפעלקערונג, די נויטבעדערפטיגע. דערום, ווי אויפגערעגט איך בין נישט געווען, האָב איך פאָרגעלעגט האָ-מעלסקי׳ן צו געהן אויף אַ פּשרה, איינשטימען צו פערגרעסערן די שטיצע פאַר די אָרטיגע. דערצו נאָך איז ביי מיר אויסגע-קומען, אַז אין אַ געוויסער מאָס זענען די תּביאות געווען גע־רעכטע: ביי אַ סמעטע פון זעכצעהן טויזענד אויסטיילען נײַנ־הונדערט רובל פאַר אָרטיגע אָרימעלייט, איז טאַקע געווען צו ווייניג. מיר האָבען בעשטימט מוסיף צו זיין ביז צוויי טויזענד רובל פאַר די אָרטיגע.

ה

אויף מאָרגען פריה איז געקומען צו מיר אַ סאָלדאַט מיט אַ בריוועל פון אויעזדנעם נאַטשאַלניק, אַז ער בעט מיך אריינ-געהן צו איהם וועגען אַ וויכטיגען ענין. דער נאַטשאַלניק איז געווען גראַף זשוקאָווסקי. ווי איך האָב שפּעטער געהערט, אַ פּעט־ראָגראַדער אַריסטאָקראַט, נאָר פון די געפאַלענע און דוכט זיך, מיט עפּעס אַ פּגם.

ער האָט מיך אויפגענומען זעהר העפליך, האָט אַרויסגע-זאָגט זיין גרויס צופרידענקייט, וואָס דער קיעווער קאָמיטעט קומט צו הילף די היימלאָזע און האָט צוגעגעבען:

—ליידער אָבער זענען די אָרטיגע קאָמיטעטען נישט גע־לונגענע. דהיינו, דאָ אין סקאלאט איז דער קאָמיטעט זעהר נישט קיין אָביעקטיווער, איז נוטה צו איין צד מעהר ווי צו דעם אַנדערן: די פּאָדוואָלאָטשיסקער אָרימעלייט בעקומען כמעט צוואַנ-ציג מאָל מעהר, ווי די אָרטיגע...

—דער אָרטיגער קאָמיטעט איז אין דעם לחלוטין נישט

שולדיג. ער טהוט נאָר דאָס, וואָס עס בעשטימט דער קיעווער קאָמיטעט,—האָב איך געענטפערט.

—ווי אַזוי זשע איז דער קיעווער קאָמיטעט אַזוי נישט רעכטפאַרטיג צו די אָרטיגע אָרימעלייט?

—דאָ איז נישט די פראַגע וועגען רעכטפאַרטיגקייט. דער קיעווער קאָמיטעט העלפט נישט גלאַט אָרימעלייט, נאָר אַזעלכע, וואָס האָבען שטאַרקער געליטען פון דער מלחמה און אויפ׳ן ערשטען פלאַן, די אַרויסגעשיקטע היימלאָזע...

—אָבער דאָ איז אַזאַ לאַגע, אַז די היימלאָזע, די פאָדוואָלאָטשיסקער, זענען אַלע רייכע מענשען און נויטיגען זיך כמעט נישט אין הילף און ד׳ סקאלאטער זענען ביטערע אָרימעלייט.

—וואָס אָנבעלאַנגט די סקאלאטער,—האָב איך געענטפערט,—האָט איהר רעכט, אָבער וועגען די פאָדוואָלאָטשיסקער האָט איהר אַ טעות. פון וואַנען קאָנען זיי זיין רייך, אַז מ׳האָט זיי איינגאַנצען רואינירט, אַרויסגעשיקט און אַוועקגעטריבען פון דער היים, נישט ערלויבענדיג עטוואָס נעהמען מיט זיך...

—אָבער איך ווייס, אַז זיי זענען רייך.

—איהר ווייסט דאָס לויט די רייד פון איינינע אָרטיגע, וואָס זענען אייך געקומען מסר׳ן. און איך בין נעכטען אַ גאַנצען טאָג אַרומגעגאַנגען איבער די דירות פון די היימלאָזע, געזעהן זיי אין קאָמיטעט בשעת׳ן אַרויסגעבען הילף און איך זאָג אייך, אַז איך בין אונטער דעם איינדרוק פון אַ קאָשמאַרישער נויט.

און איך האָב איהם דערצעהלט, וואָס איך האָב געזעהן.

ער האָט נישט געפונען וואָס צו זאָגען און, אַ ביסעל צומישט, אַרויסגערעדט:

—אָבער איך בעט אייך צו פערגרעסערן די סומע, וואָס איהר גיט אַרויס די אָרטיגע.

איך האָב איהם נישט געוואָלט זאָגען, אַז מיר האָבען בעשטימט צו פערגרעסערן די סומע, כדי ביי איהם זאָל זיך נישט

שאַפען דער איינדרוק, אַז ער, מיט זיין אַריינמישען, האָט דאָ עטוואָס גע׳פועל׳ט.

—ליידער קאָן איך דאָ גאָרנישט מאַכען,—האָב איך גע־ענטפערט.—דאָס איז אָבהענגיג פון קיעווער קאָמיטעט, וועלכער האָט אין דעם אופן זיינע בעשטימטע פרינציפען.

—טאָ טיילט מיט דעם קיעווער קאָמיטעט מיין מיינונג וועגען דעם.

—ווי אַ מיינונג, וועל איך עס גערן מיטטיילען,—האָב איך געענטפערט.

און האָב צוגעגעבען:

—מיך ריהרט זעהר אייער הייסער אינטערעס צו דער נויט פון דער יודישער בעפעלקערונג און איך צווייפעל נישט, אַז איהר וועט ארויסגעבען דעם קאָמיטעט מעהל נאָך דעם מקח, לויט וועלכען איהר רעקווירירט עס ביי די הענדלער. דאָס וואָלט זיין אַ גרויסע הילף פאַר דער בעפעלקערונג. פאַר דער אַרמעע וואָלט דאָס קיין שום שאָדען נישט געווען, ווייל אויף וויפיל מיר איז בעוואוסט, ליגט ביי אייך פיל צעהנדליגער טויזענדער פוד תבואה און מעהל אָהן נוצען...

—דאָס איז אמת...—האָט ער נישט ווילענדיג מודה גע־ווען.—אָבער מ׳קאָן דאָך נישט וויסען, וואָס מאָרגען וועט זיין... פאַרוואָס ווענדט איהר זיך נישט בעסער צו די יודישע תבואה־הענדלער, זיי זאָלען פאַר זייערע אָרימע ברידער לאָזען מעהל צו וואָלוועלע מקחים. די יודישע תבואה-הענדלער זענען פערשאָ־טען מיט זאַפּאַסען, וועלכע זיי בעהאַלטען,

—איך ווענד זיך נישט צו זיי מחמת דעמזעלבען טעם, פאַרוואָס די רעגירונג ווענדט זיך נישט צו די ה״ה ריאַבושינסקי אָדער מאָראָזאָוו, וועלכע פערדינען הונדערטער מיליאָנען, זיי זאָלען זייערע פאַבריקאַטען לאָזען פאַר זייערע אָרימע ברידער פאַר אַ ביליגען מקח. ביי אַלע סוחרים איז דיזעלבע פסיכאָ־לאָגיע.

—וואָס מיינט איהר, מאַכט טאַקי די רעגירונג אַ פעהלער.

געדאַרפט אויפהענגען עטליכע צעהנדליג סוחרים—וואָלט אַלץ וועלוועלער ווערען.

—איך גלויב נישט, אַז מיט תליות זאָל מען קאָנען אויפ־שטעלען די צורודערטע עקאָנאָמישע יסודות אין אַ לאַנד.

צום סוף פון אונזער געשפרעך האָב איך איהם געבעטען:

—איהר קאָנט טהון די גרעסטע טובה די היימלאָזע, געבען זיי די מעגליכקייט צו שטעלען זיך אויף די פיס און נישט נויטיגען זיך אין פרעמדער הילף, פיהרט אויס ביי דער העכע־רער מיליטערישער מאַכט מ׳זאָל זיי ערלויבען אומצוקעהרען זיך אַהיים אין פאָדוואָלאָטשיסק.

—די ערלויבעניש איז דאָ... ביסלעכווייז קאָנען זיי זיך אומקעהרען.

—דאָס ווייס איך,—האָב איך געענטפערט.—אָבער פאַקטיש קאָנען זיי זיך נישט אומקעהרען. אַלע הייזער, וואָס זענען גאַנץ געבליבען זענען בעזעצט דורך מיליטער אָדער מיליטערישע אַנ־שטאַלטען און אויף דעם סמך לאָזט מען די יודען נישט בעזע־צען זיך אין שטאָדט.

—נו, וואָס זשע קאָן איך דאָ העלפען? איך קאָן דאָך דאָס מיליטער נישט אַרויסטרייבען.

—איהר קאָנט אויספיהרען, אַז אין יעדער וואוינונג זאָל מען דעם בעל-הבית אָבטרעטען כאָטש איין אָדער צוויי צימערן. דערצו קאָנט איהר אויספיהרען, אַז מ׳זאָל פאַקטיש אַריינלאָזען יודען אין שטאָדט. נאָר עטליכע צעהנדליג האָט זיך איינגעגע־בען מיט גרויס מיה צו בעזעצען זיך אין קריסטליכע הייזער.

ער האָט עס מיר צוגעזאָגט.

האָמעלסקי איז שוין געווען אָבגעפאָהרען. איך האָב ווי־דער פערזאָמעלט דעם קאָמיטעט, האָב איהם מיטגעטיילט וועגען מיין געשפרעך מיט׳ן נאַטשאַלניק, האָב זעהר שאַרף אַרויסגעזאָגט זיך וועגען דער אויפפיהרונג פון אייניגע מיטגלידער פון קאָמי־טעט, וואָס זענען געלאָפען צום נאַטשאַלניק מיט מסירות און האָב צוגעזאָגט פועל׳ן צו פערגרעסערן אויף טויזענד רובל דעם אַרויס־גאָב פאַר די אָרטיגע אָרימעלייט.

אין אָזעלכע בין איך אָבגעפאָהרען קיין גזשימאַלאָוו.

עס איז געוועזן אַ ברענענדער פראָסט, דערצו נאָך אַ שטורעמדיגער ווינט. דאָס שליטעל האָט זיך אַלע ווײַלע אַראָבגעגליטשט פון וועג אָן אַ זײַט און איין מאָל אפילו איבערגעקעהרט זיך, נאָר דער פוהרמאַן, אַ בחור פון אַ יאָהר אַכצעהן, איז געווען אין אַ פרעהליכער שטימונג, האָט געטריבען די פערד, געשריען און געזונגען. דער בחור האָט מיך פעראינטערעסירט. ער איז פון די פאָדוואָלאָטשיסקער היימלאָזע, געווען אין פענזע און קאָן זיך נישט אָבלויבען, ווי גוט דאָרט איז געווען. פאַר דער קליינער צייט פון זיין פערברענגען דאָרט, האָט ער איבערגענומען איינצעלנע עכט רוסישע תנועות. רוסיש ריידען האָט ער זיך נישט אויסגעלערנט. דערפאַר אָבער האָט ער איינגעזאַפט איינצעלנע מיאוסע רוסישע זידעל-ווערטער, וועלכע ער שרייט אויס יעדע ווײַלע אויף די פערד. פאָהרענדיג, בעגעגענען מיר אַ גאַנצען אָבאָז פוהרען, פויערים פיהרען האָלץ אין סקאלאט. איך פרעג איינעם פון זיי:

—וויפיל בעקומט איהר געצאָהלט פון אַ פוהרע?

—פיער נאַהייקעס,—ענטפערט מיר רוהיג דער פויער.

דער ענטפער ענטציקט מיין פוהרמאַן. ער חזר׳ט עס איבער פיל מאָל און קייכט פון געלעכטער. אַז דער ווינט ווערט שטילער, הויבט ער מיר אָן דערצעהלען ווי אַזוי מ׳האָט זיי, די פאָדוואָלאָטשיסקער, „געטריבען אין ראַסייע". זיי זענען פיל אויסגעשטאַנען, אָבער אין יעדען יודישען שטעדטעל האָט מען זיי אַרויסגעטראָגען עסען, געלד, בגדים. אין וויניצע, האָט אַ פרוי פון אַ רעזערוויסט אָבגעגעבען זיי די אָנדערטהאַלבען רובל, וואָס זי בעקומט וואָכענדיגע שטיצע. אין ליטין זענען זיי געווען שבת, האָט מען זיי געבראַכט פון שטאָדט אַלע טשאָלענטער. זיי זענען געשטאַנען הינטער׳ן שטאָדט, אויף יענער זייט טייך, האָט מען געטראָגען איבער׳ן טייך, געהענדיג ביז׳ן גאַרטעל אין וואַסער. אין מעדזשיבוזש האָט מען זיי נישט געלאָזט אַריין אין שטאָדט, האָבען זיי געפונען אויסגעשטעלט אויפ׳ן פעלד גאַנצע בערג מיט ברויט, פוטער און אַנדערע שפייזען.

ביי נעמיראָוו זענען זיי ווייטער געשטאַנען אין פעלד. זיי זענען אויסגעגאַנגען פון דורשט און קיין וואַסער איז נישט געווען. מיט אַמאָל דערזעהן זיי פינף יונגעלייט פון שטאָדט, איינגע-שפּאַנט אין אַ וואָגען שלעפּען אַ פעסעל וואַסער. און אַזוי ווייטער א. אַז. וו. מיך האָט געוואונדערט און גערירט, וואָס דער לייכטזיניגער בחור׳ל האָט פערהאַלטען אין זינען די אַלע פּאַק-טען פון יודישער ברידערליכער-הילף, געדענקט אפילו די נע-מען פון די יודישע שטעדט און שטעדטלעך וואָס ער איז מיט אַ יאָהר צוריק דורכגעגאַנגען.

שפּעט ביינאַכט געקומען אין גזשימאַלאָוו. פערפאָהרען אין אַנ׳אכסניה. די בעל-הבית׳טע פון אכסניה האָט גענומען פונאַנ-דערהייצען דאָס אייוועלע, צוגרייטען טהיי און אָוועגדברוים. אַרבייטענדיג, האָט זי מיך פונאַנדערגעפרעגט ווער איך בין און פון וואַנען איך קום. דערוויסענדיג זיך, אַז איך בין „אַנ׳אָפיציר פון קאָמיטעט", האָט זי גלייך געשיקט רופען איינעם פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט. נאָך מעהר איז זי געוואָרען פעראינ-טערעסירט, ווען זי האָט זיך דערוואוסט, אַז איך קום פון פּעט-ראָגראַד.

—פון פּעטראָגראַד? מוזט איהר דאָך גוט קענען יונה ג.! שרייט זי אויס מיט פרייד.

—ניין, איך קען איהם נישט.

די בעל-הבית׳טע איז איבערראַשט. ווי אַזוי איז מעגליך, איך זאָל נישט קענען יונה ג., אַז ער איז כמעט דער ערשטער מענש אין פּעטראָגראַד, דער אָנפיהרער אין אַלע קאָמיטעטען, ער איז איהרער אַ לייבליכער ברודער.

אָבער דאָס אַלץ העלפט נישט, איך קען איהם פּאָרט נישט.

די ווירטין געהט אַוועק אין קיך. קעהרט זיך געשווינד אום און טיילט מיר מיט, ווי אַ סוד:

—ער איז אַנ׳אייגענער מענש ביים באַראָן גינצבורג, אַ נאָהנטער קרוב.

זי קוקט, וואָס פאַר אַנ׳איינדרוק דאָס האָט אויף מיר גע-מאַכט און גיט צו:

—דער באַראָן גינצבורג האָט איהם איינגעלאַדען צו זיך אויף אַ מיטאָג און אַוועקגעזעצט איהם ביי זיין רעכטער האַנד. מיט אַמאָל זענען אַריינגעקומען גרויסע לייט, סענאַטאָרען. האָט זיך דער ברודער אויפגעהויבען פון אָרט זיי אַנטקעגען, האָט איהם דער באַראָן גינצבורג אָנגענומען פאַר׳ן האַנד און צוריק אַוועקגעזעצט: „מיינער אַ קרוב דאַרף זיך פאַר קיינעם נישט אויפהויבען!״ איהר פערשטעהט?

אין אַ ווײַלע אַרום שעפּטשעט זי מיר ווייטער:

—גענומען נדן דרייסיג טויזענד רובל און אייגענע גע-האַט צעהן טויזענד.

און נאָכדעם ערשט הויבט זי זיך אָן קלאָגען, וואָס ביי אַזאַ גרויסקייט העלפט איהר דער ברודער נישט און זי בעט מיך, איך זאָל מיך מיט איהם זעהן און בעטען, ער זאָל איהר בעהילפיג זיין.

דערווייל קומט אַ מיטגליד פון קאָמיטעט. אַ פּראָסטער יוד, מיט אַ פערהאָרעוועטען, פערביטערטען אויסזיכט. ער הויבט מיר גלייך אָן צו דערצעהלען וועגען דער לאַגע פון שטאָדט:

—פריהער האָט מען ווי נישט ווי געלעבט, געצויגען חיונה און איצט, זינט דאָס מיליטער איז פון דאַנען אַוועק און דער מיהל האָט אָנגעהויבען אַרבייטען, שטאַרבט מען פשוט פון הונגער.

—דעם צוזאַמענבונד פונ׳ם אַוועקגעהן פון מיליטער מיט דעם הונגער, פערשטעה איך נאָך; אָבער פאַרוואָס האָט זיך די לאַגע פערערגערט, זינט דער מיהל האָט אָנגעהויבען אַרבייטען, דאָס פערשטעה איך נישט.

—גאָר פשוט,—האָט מיר ערקלערט דער יוד.—כל זמן דער מיהל האָט נישט געאַרבייט, האָט מען געקאָנט קויפען ביים פויער תבואה און עס האָט געקאָסט וואָלוועל. איצט פיהרען די פויערים זייער תבואה אין מיהל און פערקויפען עס גלייך דעם מילנער, וועלכער צאָהלט גרויסע מקחים.

אויף מאָרגען איז געווען אַ זיצונג פון אָרטיגען קאָמיטעט. דאָ זענען געווען אין קאָמיטעט דורכאויס פּראָסטע יודען, בעל-

מלאכות, אַ ביסעל נאַאיווע און זעהר ערנסטע. זיי האָבען זיך אויפגעטראָגען מיט אַ רעליגיעזער איבערגעגעבענקייט צו זייער אַרבייט אין קאָמיטעט. אָבגעגעבען אויף דעם פיל צייט און מיה, געציטערט אויף יעדען גראָשען. קיין שום מחלוקת צווישען די אָרטיגע און היימלאָזע איז דאָ נישט געווען. אַ פולער קאָנטראַסט פון דעם סקאלאטער קאָמיטעט.

דאָס שטעדטעל איז אַ קליינס. אינגאַנצען זענען דאָ געווען פאַר דער מלחמה ביי פינפהונדערט יודישע געזינדען. ביי אַכציג–הונדערט געזינדען זענען אָבגעפאָהרען בשעת דעם אָנטריט פון די רוסען. דערפאַר זענען אָנגעקומען אַהער ביי צווייטויזענד היימלאָזע, פון פאָדוואָלאָטשיסק (זעקסהונדערט), הוסיאַטין, אַטיניאַ און אַנדערע שטעדט און דערפער. דאָ האָט אָרגאַניזירט הילף דער זעמסקי פערבאַנד, וועלכער האָט אין אָנפאַנג געשטיצט כמעט אַלע היימלאָזע און פיל אָרטיגע אָרימעלייט. די לעצטע צייט האָט עד פערקירצט די הילף און גיט אַרויס ברויט און אַנדערע פראָדוקטען בלויז טויזענד צווייהונדערט זיבענאונפופציג פאַרשוין. דערפאַר האָט דאָ אָרגאַניזירט הילף אויך דער פערבאַנד פון שטעדט, וועלכער האַלט אויס פינפהונדערט איינאונאַכציג היימלאָזע און פיערהונדערט אַכצעהן אָרטיגע אָרימעלייט. דער קיעווער הילפס-קאָמיטעט האָט פאַר דער גאַנצער צייט אויסגעבראַכט אויף גזשימאַלאָוו זיבענאונזיבעציג טויזענד פינפאונפופציג רובל. דער ביודזשעט פון לעצטען חודש איז געווען אַכט טויזענד פיערהונדערט איינאונזעכציג רובל פאַר די היימלאָזע און טויזענד פאַר די אָרטיגע.

בשעת דעם בעטראַכטען די סמעטע האָט איינער פון קאָמיטעט, אַנ׳עלטערער יוד, זיך אָבגערופען:

—מיר אַרבייטען אויף וויפיל אונזערע כחות טראָגען און דאָס האַרץ איז פונדעסטוועגען נישט רוהיג. אונז קומט אויס צו בעשטימען, ווער עס נויטיגט זיך אין הילף און ווער נישט. קאָן מען דען אַריינקריכען דעם אַנדערן אין דער נשמה. יעדערן, ווען עס פעהלט עפעס אויס, דוכט זיך, אַז ער איז דער גרעסטער נצרך און אויב מ׳זאָגט איהם אָב, מאַכט ער אַ רעש.

דאָס איז איבערהויפּט אונז שווער, ווייל עטליכע פון אונז נוי־טיגען זיך אין הילף און מוזען בעקומען שטיצע...

בשעת דער זיצונג פון קאָמיטעט זענען געקומען עטליכע ווייבער קלאָגען זיך אויפ'ן קאָמיטעט, נאָר קיין איין בעקלאָגונג האָט זיך נישט אַרויסגעוויזען פאַר אַ ווירטיגע.

עס איז פאָרגעקומען אַ כאַראַקטעריסטישע און אַ טראַגישע סצענע:

געקומען אַ מיידעל, אַ גאַנץ שעהנע, אַ גוט געקליידעטע און געווענדט זיך צו מיר מיט אַ בקשה:

—מיר קומט אויס אויפצוהאַלטען אַ גאַנץ געזינד: אַ מו־טער מיט צוויי ברידער. איך אַליין בין קראַנק, ביי מיר איז שווינדזוכט. בעט איך מ'זאָל מיר אַרויסגעבען צוואַנציג רובל מאָנאַטליך היקף.

די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבען זיך הילפלאָז איבער־געקוקט און איינער האָט זיך אָבגערופען:

—דאָס איז ריכטיג, וואָס זי דערצעהלט. נאָר מיר קאָנען נישט נעהמען אויף זיך אַרויסצוגעבען אַזאַ סומע. אויב איהר וועט איינשטימען, וועלען מיר אַרויסגעבען.

—איך וועל זיך מישב זיין,—האָב איך געענטפערט.

אַז דאָס מיידעל איז אַרויסגעגאַנגען, איז אַ ווײלע געווען מערנע שטיל, נאָכדעם האָט דער פאָרזיצענדער מיר געזאָגט:

—דאָס מיידעל איז אַנ'אָרטיגע, אַ בעל־הבתיש מיידעל. נאָר זי איז אַראָב פון וועג. דרעהט זיך אַרום מיט אָפיצי־רען. איצט לעבט זי מיט'ן נאַטשאַלניק. זי האָט זיך שוין עטליכע מאָל געווענדט צום קאָמיטעט נאָך הילף און דערביי געדראָהט, אַז זי וועט אָנ'מסר'ן דעם נאַטשאַלניק. מיר האָבען מורא פאַר איהר און מ'וועט איהר מוזען אַרויסגעבען, וויפיל זי בעט.

ו

פון גזשימאַלאָוו בין איך געפאָהרען קיין כאָראָסטקאָוו. אַ היבשע שטאָדט, איבער דרייהונדערט און פופציג געזינדען. אַ קליינע טייל פון זיי איז אָבגעטראָטען בשעת דעם אַריינטריט פון די רוסען. דערפאַר זענען דאָ בעזעצט געוואָרען איבער טויזענד היימלאָזע, איבערהויפּט פון הוסיאַטין. אין אָנפאַנג יאָהר האָט דער זעמסקי פערבאַנד אַרויסגעגעבען הילף טויזענד פינף-הונדערט און זעקס פאַרשוינען, פון זיי נײַנהונדערט זעקסאונזי-בעציג היימלאָזע און פינפהונדערט דרייסיג אָרטיגע. פון יוני חודש האָט ער פערקלענערט די הילף, איבערהויפּט פאַר די אָרטיגע און אַרויסגעגעבען זי בסך הכל טויזענד צווייהונדערט פאַרשוין (נײַנהונדערט זיבען היימלאָזע און צווייהונדערט דריי-אונײַנציג אָרטיגע). דער קיעווער הילפס-קאָמיטעט האָט אַרויסגע-געבען הילף דרייאונפערציג טויזענד אַכטאונדרייסיג רובל. דעם לעצטען חודש איז די סומע געווען איבער זיבען טויזענד רובל. פון דעם ביי אַכטהונדערט רובל פאַר די אָרטיגע. דאָ האָט זיך אויך איבערגע׳חזר׳ט די בקשות צו פערגרעסערן די הילף פאַר די אָרטיגע.

איך בין פערפאָהרען צו איינעם פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט און פערבליבען ביי איהם צוזאַמען מיט די מיטגלי-דער פון קאָמיטעט. מיר האָבען אַרומגערעדט אַלע הצטרכות פון די נויטבעדערפטיגע. דער גרעסטער מאַנגעל איז אין בגדים, גאַנצע געזינדען געהען נישט אַרויס פון שטוב, ווייל מ׳האָט נישט קיין וואַרימען בגד און איבערהויפּט קיין שיך. אַ טראַגי-שער שטריך, דער קאָמיטעט האָט בעקומען עטליכע צעהנדליג פאָר שיך, נאָר דער קאָמיטעט צוטיילט זיי נישט און וואַרט ביז עס וועט אָנקומען אַ גרעסערע פאַרטיי. פאַרוואָס? אויב מען וועט די צוואַנציג-פינפאונצוואַנציג פאָר שיך צוטיילען, וועלען די, וואָס וועלען נישט בעקומען, פונאַנדערטראָגען דעם קאָמיטעט.

אין שטאָדט איז אַן׳עפּידעמיע פון בויך-טיפוס און שקאַר-לאַטין און קיין מעדיצינישע הילף איז נישטאָ.

בשעת דער זיצונג פון קאָמיטעט, האָט זיך אַריינגעריסען אין חדר אַן׳עלטערע יודענע, איז צוגעגאַנגען צו מיר און אָהן הקדמות, מיט אַ דרייסטען טאָן אָנגעהויבען ריידען גיך, ווי מ׳שיט אַרבעס:

—איך בין ר׳ זוסיע אַניפּאָלערס אַן׳אייניקעל און ר׳ לייוויק יצחק בערדיטשעווערס אַן׳אוראייניקעל, פון דער מוטערס צד שטאַם איך פון בעל-שם. אין אונזער משפחה זענען צונויפגעקניפּט זיבעצעהן גוטע יודען און מיט דעם גרויסען בראָדסקע׳ן בין איך אַ שלישי ברביעי!

אויסגעשאָסען דעם גאַנצען יחוס, האָט זי זיך אָבגעשטעלט און שאַרף געקוקט אויף מיר. געוואָלט איבערצייגען זיך, אויף וויפיל איך בין ערשיטערט.

—וואָס זשע ווילט איהר?

סטייטש, וואָס וויל זי! אַז מ׳שטאַמט פון אַזוי פיל גדולים האָט מען, פערשטעהט זיך, רעכט אויף אַ גאַר בעזונדערע שטיצע. אַז איך האָב איהר געענטפערט, אַז פאַר אונז זענען נישטאָ קיין מיוחסים, האָט זי אַ ווײַלע געקוקט אויף מיר פערוואונדערט, נאָכדעם אַ קוועטש געטהון מיט די פּלייצעס מיט׳ן העכסטען כּראָטעסט און איז אַרויסגעגאַנגען.

אין אָוונד, אַז מיר האָבען געענדיגט די אַרבייט און געזעסען ביי אַ גלאָז טהיי, איז געקומען אַ זקן, דער אַלטער שטאָדט-חזן, אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט פינקלענדע, ווייכע, יונגע אויגען. ער איז אויך געקומען בעטען שטיצע. די שטיצע, וואָס ער האָט געבעטען, איז געווען אַזאַ קליינע און אַזאַ רעכטפאַרטיגע, אַז איך האָב זי איהם גלייך פערשפּראָכען. אין די רייד האָב איך דערמאָהנט וועגען חסידישע מעשיות. דער חזן האָט אויפגעלעבט, בעגייסטערט זיך און גענומען דערצעהלען אַ מעשה נאָך אַ מעשה. און ווי ער האָט דערצעהלט! מיט אַ התלהבות, מיט וואונדערליכע דעטאַלען, ווי אַן׳עכטער דיכטער. יעדע מעשה, וואָס ער האָט דערצעהלט, איז געווען פּשוט אַ

קינסטלער-ווערק. איך האָב געפיהלט אַנ׳אמת׳ן צער, וואָס איך האָב זיי נישט געקאָנט בוכשטעבליך פערשרייבען. כאַראַקטעריס-טיש איז, וואָס כמעט אַלע זיינע מעשיות זענען געווען וועגען משיח׳ן. איך האָב זיך שפּעטער איבערצייגט, אַז דער געדאַנק וועגען משיח׳ן האָט שטאַרק אינטערעסירט די עלטערע יודען אין גאַנץ גאַליציע. אין זכרון איז ביי מיר פערבליבען נאָר איינע פון זיינע מעשיות.

„בשעת ר׳ ישראל רוזשינער איז געזעסען אין תּפיסה, האָבען זיינע חסידים און מקורבים געקעהרט וועלטען, ביז זיי האָבען איהם אויסגעלייזט. און אַז ער איז פריי געוואָרען, איז די שמחה זייערע געווען גרויס, נישט משער צו זיין. מ׳האָט געפּראַוועט מאָהלצייטען, געטאַנצט און געזונגען. נאָר איינער פון זיינע חסידים, אַ געוויסער ר׳ מאָטעלע, וועלכער איז כל ימיו געווען בלב ונפש איבערגעגעבען דעם רבי׳ן, האָט נישט געטאַנצט און נישט געזונגען. ער איז געזעסען פערטרויערט און מיט קיינעם נישט געוואָלט ריידען. אַז מ׳איז צו איהם צוגע-שטאַנען: „סטייטש! אַזאַ שמחה, דער רבי איז אַרויס פון תּפיסה און דו פרעהסט זיך נישט, ביזט נאָך טרויעריג, וואָס זאָל דאָס בעדייטען?״ האָט ער זיך צעוויינט און געענטפערט:—„איך בין געווען בטוח, אַז אונזער רבי איז משיח. אַז מ׳האָט איהם אַרע-סטירט, האָב איך זיך שטאַרק דערפרעהט און געטראַכט, אַז דאָס הויבען זיך אָן חבלי משיח. און איך האָב גע׳טענה׳ט צו זיך: „זאָל פּלאַצען דער בלאָטער! זאָל ער פּלאַצען!״ נאָר דער בלאָ-טער האָט נישט געפּלאַצט. דער רבי איז בעפרייט און אַלץ איז ווי פריהער. קאָן איך זיך דען פרעהען?״

בשעת ער איז געזעסען און דערצעהלט, האָט זיך הינטער מיר מיט אַמאָל דערהערט אַ שטילער וויינענדער שפּיל פון אַ פידעל. געשפּילט אַנ׳אַלטען טיף טרויעריגען נגון. איך האָב זיך אומגעקוקט און דערזעהן ביים טהיר אַנ׳אַרומגעריסענעם, אויסגעהונ-גערטען און פערביטערטען יוד פון אַ יאָהר פופציג, ער האָט גע-שפּילט אויף אַנ׳אַלטען אָרימען פידעלע. און ביידע האָבען געוויינט. ביים כלי זמר האָבען זיך געגאָסען פון די אויגען שטילע טרעה-

רען און פון דעם פידעלע האָט זיך געגאָסען אַ שטילער, האַרצרייסענדער געוויין. און ביידע האָבען אָהן ווערטער געבעטען הילף. דער כלי זמר איז אַ היימלאָזער פון פאָדוואָלאָטשיסק, ער האָט פערלוירען זיין גוטס און האָב און אַוועק אין גלות מיט זיין איינציגער טרייסט, די פידעל. נאָר זי האָט מען ביי איהם אויך גע׳גנב׳עט׳ אומגעקעהרט זיך פון פענזע, האָט ער דאָ נישט וואָס צו טהון. נישט קיין חתונות, נישט קיין שמחות, ווער דאַרף דאָ אַ כלי זמר. נאָר ער האָט זיך דערוואוסט, אַז עס איז געקומען „אַנ׳אָפיציר פון קאָמיטעט”, האָט ער געקראָגען ערגעץ אַ פערוואַלגערטע פידעל און געקומען מיך מקבל פנים זיין. געקומען, האָט זיך שטיל געשטעלט ביים טהיר און גענומען מיט אַ וויינענדען נגון דערצעהלען מיר וועגען זיין ביטערער נויט, וועגען זיין עלענד און צער. עס איז געווען זעהר ריהרענד צו הערען און צו זעהן, ווי די פידעל האָט געוויינט און ווי ביי דעם הונגעריגען מענשען האָבען זיך געגאָסען טרעהרען.

אַז איך האָב געפאָרשט די ווערק פון פאָלקס־שאַפונג, האָב איך זיך אָבגעשטעלט אויף דעם, וואָס אין די פאָלקס־לידער און פאָלקס־מעשיות ווערט אַזוי אָפט גערעדט וועגען קלאָג און געוויין. „האָט מען אָנגעהויבען צו וויינען און צו קלאָגען”, „אַ יאָמער און אַ קלאָג” א. אַ. וו. אויך אין די רוסישע פאָלקס־לידער חזר׳ט זיך איבער זעהר אָפט: „בעגאָסען זיך מיט טרעהרען”, „געבאָדען זיך אין טרעהרען”. איך האָב שטענדיג גערעכענט, אַז דאָס איז נאָר אַ פאָעטישער אויסדרוק. איצט, אין גאַליציע, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז דאָס איז אַ רעאַלער שטריך. איך האָב געזעהן ווי מענשען „בעגיסען זיך מיט טרעהרען”. ווייזט אויס, עס זענען דאָ אַזעלכע מאָמענטען, ווען טרעהרען גיסען זיך אַליין פון די אויגען כמעט אונבעמערקט און פערבייטען מיט זיך דאָס וואָרט. זיי גיסען זיך אַזוי גרינג, ווי ווערטער גיהען אַראָב פון צונג. דאָס קומט פאָר דאַן, ווען ווערטער פערלירען אינגאַנצען זייער כח, ווען עס איז שוין נישטאָ צו וועמען צו ריידען.

אַז דער כּלי זמר האָט אויפגעהערט צו שפּילען און איך האָב איהם געבעטען זעצען זיך מיט אונז, האָט דער אַלטער הזן זיך דערמאָהנט אַ לעגענדע וועגען אַ נגון.

אַ יוד איז געקומען צום רוזשינער פרעגען אַנ׳עצה וועגען אַנ׳ענין. האָט דער רבּי איהם דורכגעזונגען „אליהו הנביא” מיט אַ גוי׳שען נגון און געהייסען איהם פער׳חזר׳ן דעם נגון. דער יוד האָט נישט פערשטאַנען, וואָס דאָס בעדייט, נאָר ער האָט געפאָלגט דעם רבּי׳ן און פער׳חזר׳ט דעם נגון. מיט פּלוצעהן יאָהר שפּעטער איז דער יוד געגאַנגען אין וועג. איז איהם אויסגעקומען ביינאַכט דורכצוגעהן אַ וואַלד, וואו עס זענען געווען נישט-גוטע. ווי ער געהט אַזוי, זעהט ער, אַז נעבען איהם געהט אַ קליינינקער גוי מיט אַ ליולקע. ער האָט זיך זעהר דערשראָקען. דער גוי האָט איהם געפרעגט וואוהין ער געהט. זאָגט ער: „אין שטאָדט”. זאָגט דער גוי: „איך געה אויך אין שטאָדט”. נאָכדעם האָט דער גוי איהם אָנגעכאַפּט פאַר׳ן האַנד און זאָגט: „זינג מיר עפּעס.” האָט ער זיך נאָך מעהר דערשראָקען. נאָר ער האָט זיך דערמאָהנט דעם „אליהו הנביא” מיט׳ן גוי׳שען נגון, וואָס דער רוזשינער האָט איהם אויסגעלערנט און האָט אָנגעהויבען זינגען. און האָט אַזוי געזונגען, ביז זיי זענען צוגעגאַנגען צום שטאָדט און דאָ איז דער גוי נעלם געוואָרען.

ז

אין כאַראָסקאָוו האָב איך זיך בעגעגענט מיט צוויי יודען, דעם רב פרענקעל, פון הוסיאַטין און ר׳ ליפּאָ שוואַגער. זיי ביידע האָבען געהאַט אַ גרויס בוכהאַנדלונג, איבערהויפּט פון אַלטע יודישע ספרים, אַנטיקען און כתב יד׳ן. דאָס איז געווען די גרעסטע בוכהאַנדלונג מיט אַלטע ספרים אין גאַליציע. בשעת דעם פּאָגראָם און דער שרפה איז זייער גאַנצע בוכהאַנדלונג חרוב ונחרב געוואָרען. זיי האָט זיך איינגעגעבען צו ראַטעווען נאָר אַ קליין ביסעל כתבים און אַלטע ספרים. אַ טייל פון זיי

האָב איך גענומען מיט זיך און אָבגעפיהרט אין פעטראָגראַד אין מוזיי אויף צו בעהאַלטען.

דער ר׳ ליפּא שוואַגער, אַ גרויסער מקורב דעם קאָפּע־טשיניצער רבי׳נס, האָט מיר דערצעהלט אַ וואונדערליכע מעשה, וועלכע האָט אַ כאַראַקטער פון אַ מיסטישער, סימבאָלישער לע-גענדע. איבעריגענס, איז שוין די לעגענדע געשאַפען און אַריין אין דעם ציקל פון די חסידישע מופתים־לעגענדעס.

בשעת די מלחמה האָט זיך אָנגעפאַנגען, האָט זיך דער קאָפּעטשיניצער רבי געפונען אין האַמבורג, וואו ער האָט זיך קורירט. דאָרט איז מיט איהם געווען די גאַנצע משפחה. געפו-נען האָט זיך דאָרטען אויך ליפּא שוואַגער. אַז די רוסען האָבען אָנגעהויבען פערנעהמען גאַליציע, האָט דער רבי צוגערופען צו זיך שוואַגער׳ן און געזאָגט איהם בזה הלשון:

—זאָלסט וויסען, אַז ביי מיר געפינען זיך צוויי בריף געשריבען מיט דער אייגענער האַנד פון בעל שם הקדוש. איצט, ביי דער מלחמה, קאָנען זיי חס וחלילה אומקומען. דערום פאָהר ת״ומ אין קאָפּעטשיניעץ און ראַטעווע די בריף. אויב דו וועסט נישט זיין ביכולת אומצוקעהרען זיך, בעהאַלט זיי אין אַ זיכערן אָרט. זאָלסט וויסען, אַז אין וועג שטעהען דיר פּאָר פיל סכנות, דו קאָנסט גע׳הרג׳עט ווערען פון אַ קויל, מ׳קאָן דיך אומברענ־גען איבער אַ בלבול, רחמנא לצלן, אָבער די סכנה טאָר דיך נישט מעכב זיין אויסצופיהרען די הייליגע שליחות און ראַטע-ווען די בריף.

שוואַגער האָט גלייך איינגעשטימט צו פאָהרען און האָט געפרעגט ביים רבי׳ן:

—רבי, און וואָס וועט זיין מיט אייער גוטס, מיט דעם גאָלד און זילבער און טייערע חפצים, וואָס געפינען זיך ביי אייך אין הויף?

און גוטס האָט זיך געפונען אין הויף, ווי מען זאָגט, אויף אַ פּאָר מיליאָן קראָן.

—דאָס אַלץ מעג זיך פערפאַלען געהן,—האָט דער רבי

רוהיג געענטפערט,—נאָר דעם בעל שמ׳ס בריף מוזען גערא͏ַטע-וועט זיין.

שוואַגער איז אָבגעפאָהרען. געקומען קיין קאָפּעטשיניעץ מיט עטליכע שעה איידער די רוסען זענען אַריין אין שטאָדט. וועגען אָבפאָהרען צוריק, איז, פערשטעהט זיך, קיין רייד נישט געווען. נאָר די בריף האָט ער צייט געהאַט צו ראַטעווען און בעהאַלטען. ער האָט זיי פערלייט אין אַ בלעכענעם שאַכטעל און פערגראָבען אויף צוויי מעטער טיף אין וואַנט פון אַ קעלער. ביים רבי׳ן אין הויף, אין דעם זעלבען קעלער, האָט ער בע-גראָבען אַ טייל פון רבי׳נס גאָלד און זילבער. נאָכדעם האָט ער אין משך פון דריי-פיער חדשים נישט געהאַט די מעגליכקייט צו צוקומען צום קעלער. פאַר דער צייט האָט ער זיך עטליכע מאָל געפונען אויף אַ האָהר פון טויט, געווען אַרעסטירט—מ׳האָט איהם חושד געווען אין שפּיאָנאַזש. לסוף, אַז ער האָט בעקומען די מעגליכקייט צו צוקומען אין קעלער, האָט ער דאָרט נישט געפונען קיין איינציגען פון די טייערע חפצים, וואָס ער האָט דאָרט פערגראָבען. אַלץ איז געווען אויפגעגראָבען און צו-ראַבירט. די וואַנט, אין וועלכער עס איז געווען בעהאַלטען דאָס שאַכטעל מיט די בריף, איז אויך געווען פונאַנדערגעגראָבען און דאָס שאַכטעל איז געווען פערשוואונדען.

מ׳קאָן זיך פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַנ׳איינדרוק דאָס האָט געמאַכט אויף שוואַגער׳ן. ער איז שיער נישט געשטאָרבען פון צער. נאָר אין אַ פּאָר טעג אַרום, אַז ער האָט ווייטער גענומען גראָבען אין וואַנט און זוכען, האָט ער מיט אַמאָל געפונען דאָס שאַכטעל, גאַנץ, נישט אָנגעריהרט. נאָר אַז ער האָט עס גע-עפענט, האָט ער צו זיין שטאַרקסטער איבערראַשונג געפונען, אַז אין דעם בריף, וואָס איז אינגאַנצען געווען געשריבען מיט דעם בעל שמ׳ס האַנד (דער צווייטער בריף איז געווען פון איהם נאָר אונטערגעשריבען) זענען פערשוואונדען געוואָרען אַלע אותיות און עס איז געבליבען אַ ריין פּאַפּיר.

דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך נישט גאָר געגלויבט דער מעשה. איך האָב גערעכענט, אַז דאָס איז איינע פון די גע-

וועהנליכע לעגענדעס, וועלכע ווערען גרינג געשאפען אין אזא מהומה-צייט. דערום האב איך געבעטען שוואגער׳ן, ער זאל מיר ווייזען די בריף. די בריף האבען זיך געפונען אין קאפעטשינעץ, בעהאלטען אין חדרי חדרים און שוואגער האט נישט געוואלט זיי ווייזען. נאר אז מיט א פאר וואכען שפעטער האב איך זיך מיט איהם געטראפען אין קאפעטשינעץ און בין שטארק צוגעשטאנען צו איהם, האט ער, אפילו זעהר נישט גערן, איינגעשטימט. ער האט געבראכט די בריף אין שוהל, זיי זענען געווען איינגעוויקעלט אין עטליכע פאפירען. שוואגער האט מיט א גרויסען עהרענפורכט, נישט אנריהרענדיג זיי מיט׳ן האנד, פונאנדערגעוויקעלט. איך האב דערזעהן צוויי זעהר אלטע, צונויפגעלעגטע בויגעלעך פאפיר. איינס איז געווען בעשריבען פון אלע זייטען מיט א דינעם געדיכטען כתב, לויט שוואגערס רייד, ר׳ גרשון קיטעווערס האנדשריפט, (דער בריף איז געווען שוין געדרוקט). אין איהם זענען אויפ׳ן צווייטען זייטעל, אויפ׳ן סאמע ברעג, געווען קוים צו בעמערקען די אונטערשריפט מיט שארפע לאנגע איינציגע אותיות: „ישראל בעל-שם”. דער צווייטער, א האלב פערפוילטער, (ביידע בריף זענען געשריבען אין יאהר תקי״ג (?175), מיט שוואכע פלעקען פון נאסקייט אדער טרערען, איז געווען ריין, אהן א שפור פון אותיות. שוואגער האט געקוקט אויף די בריף מיט א פערטראכטען מיסטישען בליק און שטיל ארויסגערעדט:

—מ׳זאגט, אז די אותיות זענען פערשוואונדען פון נאסקייט און מיט כעמישע מיטלען קאן מען זיי אויפשטעלען... אבער מיר, חסידים, מיר רעכענען אנדערש... גאר אנדערש...

בעטראכטענדיג דעם בריף מיט די „אבגעפלויגענע אותיות”, האב איך מיך דערמאהנט אן דעם שטיק אראבגעבראכענע לוחות, וואס איך האב געפונען אין דער חרוב׳ער און געלעסטערטער שוהל אין דעמביץ. אויף איהם זענען פערבליבען נאר די ווערטער: „תרצח”... „תנאף”.

די ביידע סימבאלישע פאקטען האבען זיך פאר מיר צוזאמענגעגאסען אין מאמר: „שברי לוחות ואותיות פורחות”—צו.

בראָכענע לוחות און אָבגעפלויגענע אותיות. פאַר מיר איז גרויס־געטראָטען, ווי אַ נמשל צו די ביידע סימבאָלען, דאָס גאַנצע לעבען פון דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע.

ביי מיין ערשטען אַרומפאָהרען איבער גאַליציע אין יאָהר 1915, בין איך געגאַנגען כמעט נאָך די טריט פון דער מלחמה, עבלאָנדזשעט איבער נאָך נישט אָבגעקיהלטע שרפות און געזעהן פרישע שפורען פון שרעקליכסטע פאָגראָמען. אין יעדען ווינקעלע האָט געהערשט דער פחד פון טויט. אויף יעדער שטאָדט, יעדער הויז, יעדען חפץ איז געלעגען דער חותם פון אַ דראַמע, און נאָך מיט אַ גרעסערן טראַגיזם זענען געווען דורכגעדרונגען די מענשען, וואָס האָבען נאָר וואָס איבערגעלעבט דעם טויט־שרעק, זענען געוועזן ערשיטערט, כמעט משוגע פון פערצווייפלונג. פאַר מיר זענען דעמאָלט געווען מענשען אין געשטאַלט פון שברי לוחות, ביי וועלכע עס האָט נאָך פון יעדען ברוך געריגען בלוט. און דאָך איז דעמאָלט די טראַגעדיע געווען נאָך אַן׳אויסערליכע, אַן׳אָנגעפלויגענע מיט דער מלחמה. עס זענען אונטערגעשניטען געוואָרען הונדערטער און טויזענדער לעבענס, רואינירט געוואָרען פערמעגענס, חרוב געוואָרען גרויסע קולטורעלע שאַצען, אָבער דער שטורם האָט נאָך נישט אָנגעריהרט די טיפענישען פון דער נשמה, נישט פערניכטעט די מענשליכע זעלבסטווירדיגקייט. אַז אַ נעכטיגער גביר אָדער אַן׳אָנשטענדיגער בעל־הבית איז מיט אַמאָל געוואָרען אַ מחותר לחם און אויסגעגאַנגען פאַר הונגער, איז זיין טראַגעדיע בעשטאַנען דערהויפט אין דעם, וואָס איהם איז געווען שווער ווי דער טויט, אויסצושטרעקען די האַנד, און פיל אַזעלכע זענען טאַקע געווען גרייט צו הונגערן, איידער אָנצוקומען צו פרעמדער הילף. די טראַגעדיע פון דער פערבלוטיגטער, רואינירטער און דעגראַדירטער בעפעלקערונג איז געווען גרויס, כמעט עפיש, נאָר אין איהר גרויס, אין דער שאַרפקייט פון די שמערצען, איז געלעגען אַ שטרענגע שענקייט, וועלכע האָט דערהויבען די מענשליכע ליידען און צער צו דער הויך פון אַן׳עפישער פאָלקס־טראַגעדיע.

איצט, בײַ מײַן אַרומפֿאָהרען איבער די „גאַנץ געבליבענע״ שטעדט און שטעדטלעך, האָב איך שוין נישט געטראָפֿען דעם פֿריהערדיגען היכען און שעהנעם דראַמאַטיזם. וואָס פֿריהער איז געווען אַ טראַגעדיע, האָט זיך פֿערוואַנדעלט אין אַנ׳ערשײַנונג פֿון אַלטעגליכקייט. די פֿריהערדיגע העלדען פֿון דער פֿאָלקס־טראַגעדיע זענען פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין פּראָפֿעסיאָנעלע בעטלער. מען האָט פֿערגעסען וועגען עבר, מען האָט מורא אַרײַנצוקוקען אין דער צוקונפֿט און מען לעבט מיט די קלייניקע בעטלערישע אינטערעסען פֿון הײַנטיגען טאָג, מיט דער זאָרג וועגען שטיקעל ברויט, הייפֿעל גרויפּען. מענשען האָבען זיך צוגעוועהנט צום שטענדיגען הונגער, צו די שמאַטעס אויפֿ׳ן לײַב, צוגעוועהנט שטעהן שעה׳ן לאַנג בײַ די ערנעהרונגס־פּונקטען. עס בלאָנדזשען אום מענשען אָבגעלאָזענע, שווייגענדיגע, פֿערזונקענע אין יאוש, גלײַכגילטיגע צו זייער שרעקליכער לאַגע. די געצעהלטע אינטעליגענטען וואָס זענען פֿערבליבען, האָבען זיך אויך צוגעוועהנט צו זייער אָבגעריסענקייט פֿון אַ וועלכער עס איז קולטור, געזעלשאַפֿטליכען לעבען, גייסטיגער פֿרייד. און אָט די אַלע לעבעדיגע מתים זענען אַרויסגעטראָטען פֿאַר מיר שוין נישט אין געשטאַלט פֿון „צובראָכענע לוחות״, נאָר ווי לוחות, פֿון וועלכע עס זענען „אָבגעפֿלויגען די אותיות״; אָבגעטהון זיך דאָס העכסטע הייליגטום פֿון זעלבסט־ווירדיגקייט...

ח

אין שטעדטעל קאָפּעטשינעץ, וואוהין איך בין געפֿאָהרען פֿון כעראָסטקאָוו, איז מיר אויסגעקומען ווידער צו האָבען אַ געשפּרעך מיט דעם אָרטיגען נאַטשאַלניק וועגען דעם יודישען הילפֿס־קאָמיטעט. דער נאַטשאַלניק האָט מיך אײַנגעלאַדען צו זיך. בײַ איהם אין קאַבינעט האָב איך געטראָפֿען אַנ׳עלטערן מענשען, אַ פּאָליאַק, וועלכען ער האָט מיר פֿאָרגעשטעלט, ווי דעם בירגערמייסטער פֿון שטאָדט. ער האָט מיך פֿונאַנדערגע-

פרעגט וועגען דער טעטיגקייט פון קיעווער קאָמיטעט און דער ביי אַרויסגעזאָגט:

—מיר דוכט, אַז דער היגער יודישער קאָמיטעט ערפילט גישט זיין אַרבייט ווי געהעריג, אָהן פניות...

—פון וואַנען נעהמט איהר דאָס? איהר האָט אָנצעווייזן: וועלכע עס איז פאַקטען אין דעם זין?- האָב איך איהם געפרעגט.

אָנשטאָט אַנ׳ענטפער אויף מיין פראַגע, האָט ער אַ זאָג-געטהון מיט אַ טאָן, אין וועלכען עס האָט זיך געפיהלט אַ גרויסע פערדעכטיגקייט:

—איך וואָלט אייך אַנ׳עצה געגעבען גוט דורכצוקוקען די ביכער, וואָס דער קאָמיטעט פיהרט.

—איך האָב זיי דורכגעקוקט און האָב זיי געפונען אין אָרדנונג.

דער נאַטשאַלניק האָט אַ שמייכעל געטהון, דער בירגער-מייסטער האָט אויך מיט פערדעכטונג געשמייכעלט.

—ביכער, פערשטעהט זיך, קאָן מען שרייבען אַזוי, אַז אין זיי זאָל אַלץ זיין אין אָרדנונג, אָבער דאָס איז נאָך וועניג.

—איך וואָלט אייך זעהר בעטען, איהר זאָלט מיר אַרויס-זאָגען קלאָר און אָפען, וואָס פאַר אַ חשד איהר האָט געגען קאָמיטעט.—האָב איך זיך אָבגערופען.—אויף מיר האָבען די מיט-גלידער פון קאָמיטעט געמאַכט דעם איינדרוק פון אָרענטליכע לייט. זיי אַרבייטען פיל און אָהן בעלוינונג...

—אָהן בעלוינונג...—האָט איבערגע׳חזר׳ט סאַרקאַסטיש דער נאַטשאַלניק און געהיימניספול דורכגעקוקט זיך מיט׳ן בירגער-מייסטער.

איך האָב איבערגע׳חזר׳ט מיין בקשה, ריידען קלאָרע ווערטער.

וועגען קאָמיטעט אײנגאַנצען קאָן איך אייך גאָרנישט זאָ-גען, נאָר דער פאָרזיצענדער, ה׳ נאַכט, איז מיר פערדעכטיג.

—פאַרוואָס?

—אָט זאָל אייך דער ה׳ בירגערמייסטער דערצעהלען.

און דער בירגערמייסטער האָט מיר דערצעהלט. „צווישען

אַנדערע פאָרמען הילף פאַר דער בעפעלקערונג, גיט דער קאָמיטעט אַרויס פאַר ביליגע פרייזען האָלץ, וועלכעס ער בעקומט פון דער מאַכט אויף אייגענער קאָסט, וואָס מאַכט אויס דריי מאָל ביליגער, ווי אין פרייען פערקויף. מיט דעם אַרויסגעבען האָלץ פערוואַלטעט ה׳ נאַכט. גיט ער נישט אַרויס אָרימעלייט און זיי קומען קויפען אין די שטאָדטישע סקלאַדעס און צאָהלען פיל טייערער. אַז מען פרעגט, פאַרוואָס נעהמען זיי נישט אין קאָ-מיטעט, ענטפערן זיי אין איין קול: „נאַכט גיט אונז נישט.״

דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך נישט צוגעגעבען קיין גרויסע ווערטה די בעשולדיגונגען. איך האָב געזעהן נאָך די רייד און תנועות פון נאַטשאַלניק, אַז ער האָט דאָ עפעס אַ פערזענליכע פניה, וועלכע האָט ווייניג שייכות צו די אינטערעסען פון דער יודישער בעפעלקערונג. איך האָב פערשטאַנען, אַז דער בירגערמייסטער האָט זיך נישט צופעליג געפונען ביים נאַטשאַלניק בעת מיין וויזיט. ביי מיין אויספאָרשען דעם ענין האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער בירגערמייסטער האַנדעלט מיט האָלץ און דער קאָמיטעט האָט שטאַרק אַרונטערגעריסען זיין מסחר, דערום האָט ער מיט דער הילף פונ׳ם נאַטשאַלניק זיך בעמיהט צו דיסקרעדיטירען אין מיינע אויגען דעם וויכטיגסטען אַרבייטער פון קאָמיטעט, ה׳ נאַכט.

אין קאָפעטשינעץ איז די סמעטע געווען בעשטימט אויף אַכטויזענד זעקסהונדערט און זיבען רובל, נאָר דער קאָמיטעט האָט געפאָדערט נאָך צווייטויזענד רובל ספּעציעל אויף שוכוואַרג פאַר דער גאַנצער צייט האָט דער קאָמיטעט בעקומען פון קיעוו זיבענאונדרייסיג טויזענד זיבענהונדערט ניינציג רובל.

די גרעסטע טייל היימלאָזע וואָס האָבען זיך געפונען אין קאָפעטשיניעץ, זענען געווען פון הוסיאַטין: זיי האָבען זיך כמעט אַלע געקליבען אָבצופאָהרען אַהיים. נאָר דאָ איז די לאַגע געוועזן אַ קאָמפליצירטע. איך האָב זיך דאָ בעגעגענט מיט אַ שטאַרקער מחלוקת און מיט צוויי געגענזייטיגע שטרעבונגען.

הוסיאַטין האָט איבערגעלעבט אַ חורבן, אַן׳אויסערגעוועהנליכען, אפילו פאַר גאַליציע.

די שטאָדט הוסיאַטין, וועלכע געפינט זיך אויף דער אַל־טער רוסיש־עסטרייכישער גרעניץ, איז צוטיילט מיט דעם טייך זברוטש אויף צוויי שטעדט: רוסישער הוסיאַטין און עסטרייכישער. די רוסישע טייל איז געווען אַ פערלאָזען אָרים שטעדטעל, ווייט פון באַהן. אָהן אַ שום קולטור. פערקעהרט דער עסטרייכישער הוסיאַטין, איז געווען אַ רייכע, בליהענדער האַנדעלג־שטאָדט, מיט אַלע קולטורעלע איינאָרדנונגען און אַנשטאַלטען, מיט פיינע הייזער, עלעקטרישע בעלויכטונג, קאַנאַליזאַציע, מיט אָנפּאַנג און מיטעל־שוהלען, מיט עלף באַנקען. די בעפעלקערונג איז בעשטאַנען כמעט אויסשליסליך פון יודען. ביי טויזענד געזינדען. אין שטעדטעל האָט געוואוינט דער בעוואוסטער הוסיאַטינער רבי. די אַלטע הוסיאַטינער שוהל איז געווען איינע פון די שענסטע און הערליכסטע שוהלען אין גאַליציע. אַז איך האָב זי געזעהן אַ חרוב׳ע, אָהן טהיר און פענסטער, האָט זי זיך אויסגעטיילט פון די אַרומיגע בנינים מיט איהר קעניגליכער הערליכקייט.

ווי נאָר די מלחמה האָט אויסגעבראָכען, דעם 7־טען אויגוסט נ. ס., זענען די עסטרייכער אַריבער די גרעניץ און פערנומען דעם רוסישען הוסיאַטין. דעם צווייטען טאָג, נאָך אַ שלאַכט ביי פּאראדעק, אַ וויאָרסט פופצעהן פון הוסיאַטין, זענען די עסטרייכער אָבגעטראָטען פון הוסיאַטין און דעם 9־טען איז אַנ׳־אָבטיילונג פון רוסישען מיליטער, אַ פּאָלק, אַריין פריהער אין רוסישען, נאָכדעם אין עסטרייכישען הוסיאַטין. גלייך האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ פּאָגראָם. די סאָלדאַטען האָבען גענומען אויפברעכען און ראַבירען די קלייטען, קאַנטאָרען, באַנקען און פּריוואַטע וואוינונגען. ווי געוועהנליך, זענען אָנגעקומען פויערים פון די אַרומיגע דערפער און גענומען ראַבירען און אָבפיהרען צו זיך גאַנצע וועגען יודיש גוטס און האָב. דאָס, וואָס מען האָט נישט בעוויזען אַרויסצופיהרען, האָבען די סאָלדאַטען פערניכטעט, צובראָכען און צוריסען. נישט בענוגענדיג זיך דערמיט, האָבען זיי אונטערגעצונדען די שטאָדט. מען איז געגאַנגען פון הויז צו הויז, פון איין וואוינונג צו דער אַנדערער, בעגאָסען אין די

הייזער די פערבליבענע חפצים מיט אַ ברענענדיגער פליסיגקייט
און אונטערגעצונדען. וואָס עס האָט קיין צייט נישט געהאַט צו
פערניכטען דער ערשטער פּאָלק, האָבען פערניכטעט די ווייטער-
דיגע. אין עטליכע טעג איז די גאַנצע שטאָדט געווען פערוואַנ-
דעלט אין אַש און חורבות. פון איבער זיבענהונדערט הייזער
זײַנען גאַנץ געבליבען נאָר דרייאונצוואַנציג. די אַלטע שוהל און
דעם רבי'נס הויף מיט זיין גרויסער קלויז האָבען אָבגעראַטע-
וועט יודישע סאָלדאַטען, דראָהענדיג, אַז אויב מ'וועט אונטער-
צינדען די שוהל און דעם הויף, וועלען זיי אונטערצינדען די
קריסטליכע הייזער און די קירך. דיזעלבע יודישע סאָלדאַטען
האָבען אַריבערגעטראָגען די גאַנץ געבליבענע ספרי תורות אין
רוסישען הוסיאַטין.

פון דער בעפעלקערונג זענען בײַ פיערהונדערט רייכערע
געזינדען בעצייטענס אָבגעפאָהרען אין עסטרייך. די פערבליבע-
נע זעקסהונדערט געזינדען זענען בשעת דעם פּאָגראָם און דער
שרפה זיך צולאָפען אין די אַרומיגע דערפער און וועלדער און
געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען. דעם היזק פון שטאָדט האָט
מען אָבגעשאַצט אויף דרייסיג מיליאָן רעניש. בשעת דעם חורבן
זענען גע'הרג'עט געוואָרען צוויי משוגעים, אַ בחור מיט אַ מיי-
דעל. דער אַלטער שמש פון שוהל, וועלכען די סאָלדאַטען האָ-
בען מיט נאַהייקעס פערטריבען אין טייך, האָט זיך פערקיהלט
און געשטאָרבען.

די לאַגע פון דער בעפעלקערונג איז געווען אַ שרעקליכע.
אַז די מהומה איז שטילער געוואָרען און די אַנטלאָפענע האָבען
זיך גענומען ביסלעכווייז אומקעהרען צוריק, האָבען זיי נישט
געהאַט, נישט וואו צו בעזעצען זיך, נישט קיין מיטלען צום
לעבען. דאָ איז גאַנץ אומגעריכט געקומען זיי צו הילף דער
זשאַנדאַרם-ראָטמיסטער פון רוסישען הוסיאַטין, יעוועצקי. ער
האָט קודם כל גענומען ענערגיש אויפזוכען און אומקעהרען צו-
ריק די בעלי-הבתים דאָס גוטס, וואָס מען האָט ביי זיי צוראַ-
בירט. האָט געמאַכט אונטערזוכונגען אין די דערפער און ביי
די קריסטען אין שטאָדט און פיל חפצים אָבגעזוכט און אומגע-

קעהרט זייערע בעלי-הבתים. די רויבער האָט ער פערזעצט אין טורמע. צווישען אַנדערע האָט ער אַרעסטירט אַ קיעווער יוד ב., וועלכער האָט אויפגעקויפט די געג׳ל׳טע זאַכען. אַ הוץ דעם האָט ער אָרגאַניזירט אַ הילפס-קאָמיטעט, האָט געזאַמעלט געלד ביי די אָרומיגע קריסטליכע גוטבעזיצער. אין קאָמיטעט האָט ער איינגעלאָדען צעהן יודען, צווישען זיי די רבנים און די אָנגע-זעהענסטע בעלי-בתים פון ביידע הוסיאַטינס. דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבען יעדערן נויטבעדערפטיגען אַ פונט ברויט טעגליך, האָלץ אויף אַ ביליגען מקח, קאַרטאָפעל און פיער מיט אַ האַלבע קאָפּיקע מזומן. אויף שבת חלה און פאַסאָל. אין משך פון פיער, פינף חדשים האָט דער קאָמיטעט אַרויסגעגעבען הילף טויזענד פינפהונדערט נפשות. אויף דעם אַלעם האָט ער בעקומען פון פעטראָגראַדער קאָמיטעט זעקסהונדערט רובל, פון קיעווער דריי-הונדערט און ביי טויזענד רובל פון אַנדערע יודישע אַנשטאַל-טען. די איבעריגע סומען האָט ער געזאַמעלט צווישען קריסטען.

דערוויסענדיג זיך וועגען קאָמיטעט, זענען די אַנטלאָפענע איינוואוינער כמעט אַלע צוריקגעקומען און בעזעצט זיך אין די קעלערס און חורבות. אין איין צימער האָבען זיך געטוליעט צו פערציג—פופציג מענשען, נאַקעטע, באָרוועסע. פון דער שרעק-ליכער ענגשאַפט, הונגער און נויט האָבען זיך אָנגעפאַנגען עפּי-דעמיעס פון טיפוס און אַנדערע קראַנקהייטען. ענדע מערץ אָדער אָנפאַנג אַפּריל, איז פאָרגעקומען אַ נייע גזירה. עס איז אַרויס אַ פעראָרדנונג, אַז יעדער פערקעהר צווישען די ביידע הוסיאַטינס איז שטרענג פערבאָטען. צוזאַמען מיט דעם איז אָבגעשטעלט געוואָרען די טעטיגקייט פון קאָמיטעט און פון פריוואַטע לייט פאַר די פעראומגליקליכטע פון דער חרוב׳ער שטאָדט. מען דער-צעהלט, אַז פון יענער זייט טייך האָבען זיך געטראָגען יללות און געבעטען, נאָר מען האָט נישט געקאָנט אויסשטרעקען זיי אַ האַנד מיט הילף. מוטיגע יונגעלייט, וואָס האָבען שטילערהייד אַריבערגעפיהרט אַהין ברויט, האָבען דערפאַר טייער בעצאָהלט, איינינע פון זיי זענען געוואָרען פערוואונדעט אָדער אַרעסטירט.

דעם 15-טען יוני 1913 האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל, אַז

צומאָרגענס, צוועלף אַ זייגער בייטאָג, זאָל די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון עסטרייכישען הוסיאַטין, מעהר ווי טויזענד פינפהונדערט מאַן, פערלאָזען די שטאָדט. מ'האָט אַרויסגעטריבען אַלעמען, אָהן אַנ'אויסנאַהם, אפילו אַ קראַנקען בלינדען, וועלכער איז געלעגען אין שפּיטאָל, האָט מען, נישט קוקענדיג אויף די שתדלנות פון די קריסטליכע פערוואַלטער פון שפּיטאָל, אויך אַרויסגעשיקט.

די אַרויסגעשיקטע האָבען זיך בעזעצט אין קאָפּעטשיניעץ און פערבליבען דאָ די גאַנצע אָנדערטהאַלבען יאָהר. נישט קוקענדיג אויף דער הילף פון דעם זעמסקי פערבאַנד און קיעווער קאָמיטעט, האָבען זיי געליטען די שטאַרקסטע נויט. פאַר דער צייט איז הוסיאַטין נאָך מעהר חרוב געוואָרען. אַלץ, וואָס די אַרויסגעשיקטע האָבען געלאָזען אין זייערע וואוינונגען, איז געוועו צוראַבירט. די עטליכע גאַנץ געבליבענע הייזער זענען געוועו פערנומען דורך קריסטען.

מיט עטליכע חדשים צוריק האָט זיך בעקומען נישט גאָר אַ בעשטעטיגטע ידיעה, אַז די אַרויסגעשיקטע איינוואוינער פון הוסיאַטין איז ערלויבט אומצוקעהרען זיך. עס האָבען קיין צייט נישט געהאַט אומצוקעהרען זיך אַהין עטליכע צעהנדליג געזינדען, ווי עס איז ווידער אַרויס אַ פערבאָט. נישט קוקענדיג אויף דעם, קלייבען זיך אַהין אַריבער שטילערהייד איינצעלנע געזינדען. עס געפונען זיך שוין דאָרט ביי הונדערט געזינדען, וועלכע זיצען אין די קעלערס, שטעהען אויס פיל צרות פון די קריסטען, וואָס האָבען פערכאַפּט דעם גאַנצען מסחר און ווילען נישט צולאָזען די יודען זיי זאָלען זיך ווייטער דאָ בעזעצען. טראָץ דעם, רייסען זיך אַלע הוסיאַטינער, זקנים און קינדער, צוריק אַהיים. זיי זאָגען זיך אָב פון הילף, נאָר זיין ביי זיך. צווייהונדערט אין פופציג געזינדען (ביי טויזענד נפשות) זענען גרייט אָבצופאָהרען. זיי רעכענען זיך צו בעזעצען אין טויערשע וואוינונגען.

באַלד ווי איך בין געקומען אין קאָפּעטשיניעץ, איז אַהין געקומען פון הוסיאַטין דער רב, ווי אַ דעלעגאַט פון די היסיאַטינער, בעטען מיך איינאָרדנען אין הוסיאַטין אַ הילפס-קאָמיטעט,

וועלכער זאָל בעקומען שטיצע פון קיעוו. דער רב האָט גע־טענה׳ט, אַז די הוסיאַטינער האָבען נישט וועניגער, אפשר מעהר, רעכט אויף הילף, ווי אַנדערע היימלאָזע, וואָס געפינען זיך אין פרעמדע שטעדט. אויב זיי האָבען מיט אַ מסירת נפש, אָהן אַ הילף פון דער זייט, אומגעקעהרט זיך אויף זייערע ערטער, דאַרף מען זיי געבען אַ מעגליכקייט צו שטעלען זיך אויף די פיס.

דעם רב׳ס טענות האָבען זיך מיר בעוויזען אויפריכטיגע. נאָר דער קאָפּעטשיניצער קאָמיטעט איז אַרויסגעטראָטען געגען דער פאָדערונג און ה׳ האָמעלסקי האָט זיך געשטעלט אויף דעם צד פון קאָפּעטשיניצער קאָמיטעט.

געגען דעם רב׳ס פאָדערונגען זענען געווען אַרויסגעשטעלט אַזעלכע מאָטיוון: די עטליכע הונדערט הוסיאַטינער, וואָס האָבען זיך אומגעקעהרט אַהיים, נויטיגען זיך נישט אין הילף; גע־קומען זענען אַהין אַזעלכע, וואָס האָבען געהאַט וועלכע נישט איז מיטלען און אַזוי ווי איצט זענען דאָרט דאָ זעהר וועניג יודען און אין שטאָדט געפינט זיך מיליטער, פערדינען זיי גאַנץ גוט. אויב מ׳זאָל דאָרט עפענען אַ הילפס־קאָמיטעט, איז חוץ דעם, וואָס דאָס וועט שאַפען שנאָרער, וועלען זיך אַהין אַ לאָז טהון פון קאָפּעטשיניעץ אַלע הוסיאַטינער, וועלכע עס איז איצט אויך נישט איינצוהאַלטען. אַזוי ווי קיין וואוינונגען זענען נישטאָ און עס איז ווינטער, וועלען דאָרט אויסברעכען עפּידעמיעס. מחמת די אַלע טעמים האָט מען מיר געראַטען נישט צו פאָהרען אין הוסיאַטין.

ווייטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פאַר דער מלחמה איז געווען רב אין הוסיאַטין הרב פרענקעל, וועלכער האָט זיך גע־פונען אין קאָפּעטשיניעץ צוזאַמען מיט די אַרויסגעשיקטע. דער רב, וואָס איז געקומען פון הוסיאַטין, איז געווען אַ נייער, וועל־כער האָט פערכאַפּט פרענקעלס שטעלע און פיל הוסיאַטינער האָבען אויף דעם שטאַרק מקפיד געווען. זיי האָבען ערקלערט די שתדלנות פונ׳ם רב וועגען אַ קאָמיטעט, ווי אַ פערזענליכע זאַך, כדי צו פערפעסטיגען זיך אויף זיין שטעלע. פערקעהרט, די וואָס זענען געשטאַנען פאַר גרינדען אַ קאָמיטעט אין הוסיאַטין,

האָבען מפורש געװוען דעם װידערשטאַנד פון די קאָפּעטשיניצער ערשטענס דערמיט, װאָס דאָ אינטריגירט דער אַלטער רב פּרענ-קעל, מורא האָבענדיג, אַז דער נייער זאָל זיך נישט פערפּעס-טיגען אין הוסיאַטין און, צװייטענס, װאָס די קאָפּעטשיניצער בעלי-הבתים װילען, אַז די הוסיאַטינער זאָלען װאָס לענגער ביי זיי פערבלייבען, װייל זיי בעקומען פון זיי דירה-געלד און אַנ-דערע הכנסות.

אַז איך בין מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער געװוען אין שטעד-טעל פּראָבוזשנאַ, װעלכעס געפינט זיך אויפ׳ן װעג קיין הוסיאַ-טין, האָט מיך דער דאָרטיגער קאָמיטעט און איבערהויפּט דער פּאָרזיצענדער, אַ געבילדעטער און אינטעליגענטער מאַן, ד״ר יוריס ראָזענבוים, שטאַרק געבעטען, איך זאָל פּאָהרען קיין הו-סיאַטין. אַז איך האָב אויפגעװיזען די מאָטיװען, פּאַרװאָס איך רעכען פּאַר שעדליך צו אָרגאַניזירען דאָרט אַ קאָמיטעט, איז דער קאָמיטעט נישט געװוען איינשטימיג מיט מיר. ענדליך האָט מיר ה׳ ראָזענבוים מיט אַ טרויער אָרויסגעזאָגט:

— אונזער קאָמיטעט, אַ גרופּע אינטעליגענטען, האָט פיל געאַרבייט פּאַר דער אויפלעבונג פון הוסיאַטין. איהר מיינט נישט, אַז מיר האָבען עס געטהון פון אַלטרואיזם. ניין, פּשוט, מיר האָבען נישט געהאַט װאָס צו טהון און זענען שיעור נישט פון מוח אַראָב פון לעדיג געהן. האָבען מיר זיך ביסלעכװייז אַריינגעצויגען אין דער אַרבייט, בעגייסטערט זיך מיט איהר און געדעכענט, אַז מיר װעלען עפּעס אויפטהון. איצט האָט איהר מיט אייער אויפטראָג צו הוסיאַטין אָבגעקיהלט אונזער בעגייסטערונג.

איך האָב זיך אָנגעהויבען װאַקלען, אפשר יאָ פּאָהרען אר-גאַניזירען אַ קאָמיטעט. נאָר ה׳ האָמעלסקי, װעמען די אומשטענ-דען זענען געװוען בעסער בעקאַנט װי מיר, איז געװוען קאַטע-גאָריש דאַגעגען — און איך האָב זיך פּערלאָזען אויף איהם.

אין פּראָבוזשנאַ האָבען זיך פריהער געפונען איבער זעקס-הונדערט היימלאָזע. פון זיי האָבען זיך הונדערט און פערציג אומגעקעהרט אין סקאלאט. די איבערגעבליבענע פיערהונדערט

זיבעצאונזעכציג (הונדערט און דרייצעהן משפחות) זענען געװען פון נײנצעהן ערטער, איבערהויפט פון זאַלעשטשיק און הוסיאַטין (נײנאונדרייסיג משפחות). דער זעמסקי פערבאַנד האָט דאָ אַרויסגעגעבען שטיצע פאַר צװייהונדערט מאַן. לויט דער סמעטע פון קיעװער קאָמיטעט האָב איך דאָ איבערגעלאָזען צװיי־טויזענד רובל. פאַר דער גאַנצער צייט האָט פּראָבוזשנאַ בעקומען פון קיעװער קאָמיטעט פערצעהן טויזענד פיערהונדערט פינף רובל, אַ חוץ אויף פּסח.

איידער איך בין געפאָהרען אין פּראָבוזשנאַ, בין איך פערפאָהרען אין אַ קליין שטעדטעלע סוכאָסטאַװ, װעלכעס האָט אײנגאַנצען בעקומען פיערהונדערט רובל מאָנאַטליך. דער פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט, זעהר אַ תמימות׳דיגער און פּראָסטער יוד, פון װעלכען עס האָבען שטאַרק אָבגעלאַכט פאַר זיין עם הארצות דעם אָרטיגען רב׳ס אלמנה און די טעכטער, ביי װעמען איך בין איינגעשטאַנען, האָט מיר אַזוי האַרציג פאָרגעשטעלט די נויט פון שטעדטעל, איבערהויפּט אין האָלץ, אַז איך האָב נישט געקאָנט אָבזאָגען אין אַ הוספה פון צװייהונדערט רובל.

אין שטעדטעל געפינט זיך איינע פון די עלטסטע הילצערנע שוהלען. אַ פּרעכטיגער בנין לויט זיין פּרימיטיװער אַרכיטעקטור. מיט דער שוהל האָט זיך פּעראינטערעסירט די װינער אַרכעאָלאָגישע געזעלשאַפט אין אָנגענומען מיטלען אָבצוהיטען זי, װי אַ זעלטענעם אַלטערטהום. ביי די אָרטיגע יודען איז פערשטעהט זיך, די שוהל זעהר טייער און הייליג און װעגען איהר זענען דאָ די געװעהנליכע לעגענדעס, װעלכע מ׳דערצעהלט איבעראַל װעגען אַלטע שוהלען: אַז זי ברענט נישט, אַז מ׳האָט זי געפונען אַנ׳אויסגעבויטע אונטער דער ערד, וכדומה.

אַז איך בין אַריין אין שוהל, האָב איך דערזעהן, אַז נישט נאָר זי איז חרוב, אַלץ צובראָכען. אַלע ספרים צופליקט, נאָר אַז זי איז פערװאַנדעלט פשוט אין אַ בית הכסה. אַזעלכע נבלות האָב איך שוין געזעהן, נאָר דאָ האָט מיך איבערראַשט אַנ׳אַנדער זאַך. די סאָלדאַטען, װעלכע האָבען חרוב געמאַכט און פערשמוצט די שוהל, זענען שוין לאַנג אַװעק, דער צוטריט צו

דער שוהל איז פאַר יודען געווען פריי און קיינעם איז נישט איינגעפאַלען אין זינען אָבצורייניגען די שוהל, צונויפצוקלויבען די צוריסענע שמות, וואָס האָבען זיך דאָרט געוואַלגערט. אַז איך האָב צוגעזאָגט עטליכע רובל פאַר אָברייניגען די שוהל, האָבען זיך געפונען עטליכע בעלנים אויף דעם...

אין שטעדטעל האָט מען מיר פיל דערצעהלט וועגען אַ יודישען סאָלדאַט סרוליק ווייסבאַרד, וואָס האָט אין משך פון פיל חדשים אויסגעהאַלטען דאָס שטעדטעל, אָבגעראַטעוועט עס פשוט פון הונגער-טויט. מען האָט דערצעהלט וועגען דעם אַ גאַנצע לעגענדע, אַז דער פאָטער איז איהם געקומען צו חלום און געהייסען עס טהון. וועגען דעם לעגענדאַרען סאָלדאַט האָב איך שוין דערמאָהנט אין אַ פריהערדיגען באַנד.

ווייטער בין איך געפאָהרען אין טשאָרטקאָוו.

אַז מיר זענען צוגעפאָהרען נאָהנט צו דער שטאָדט, האָט דער בעל עגלה מיר אָנגעוויזען אויף דעם חרוב'ן הויף פון טשאָרטקאָווער רבי'ן און גענומען דערצעהלען נפלאות:

— וואָס ווייסט איהר, וואָס דאָ האָט זיך אָבגעטהון! אַ גאַנצע וועלט איז צו איהם געפאָהרען! און ווי ער האָט זיך אויפגעפיהרט! ווי אַ קיסר! שטענדיג געשפּילט אַ קאַפּעלע מו-זיק!... און אַז ער איז אָבגעפאָהרען, האָט ער אַלע זיינע משרתים געהייסען בלייבען אויפן אָרט און צוגעזאָגט אַרויסגע-בען זיי זייער געהאַלט, וואָס זיי האָבען ביי איהם בעקומען. שוין דריטהאַלבען יאָהר—און זיי בעקומען זייער געהאַלט.

— און וואו איז מיט דער אָרטיגער בעפעלקערונג? פאַר-האַן פיל אָרימעלייט? העלפט מען זיי?

— אָרימעלייט איז דאָ גענוג. נאָר מ'העלפט. דער פער-באַנד העלפט אַלעמען.

— און דער יודישער קאָמיטעט? גיט ער גענוג הילף?

— וועלכער קאָמיטעט? איך ווייס נישט. איך האָב נישט געהערט, דאָ זאָל זיין אַ זוינער...

ט

טשאָרטקאָוו, א שעהנע און א גרויסע שטאָדט מיט א יודי־שער בעפעלקערונג פון עטליכע צעהנדליג טויזענד מאַן, האָט, אין פערגלייך מיט אַנדערע שטעדט, ווענינ געליטען פון דער מלחמה. קיין שלאַכטען זענען דאָרט נישט פאָרגעקומען און די שטאָדט איז גאַנץ געבליבען. נאָר אין סעפטעמבער 1915, בעת די רוסען האָבען פערלאָזען די שטאָדט און זי האָט זיך א גאַנצע וואָך געפונען אָהן א וועלכער עס איז מאַכט, זענען דאָרט פאָרגעקומען פאָגראָמען און רויבערייען.

א גרויסע טייל יודישע בעפעלקערונג איז פון אָנפאַנג אָן אַוועק מיט די עסטרייכער. דערפאַר אָבער האָבען זיך א לאָז געטהון אַהער, ווי אין א גרעסערן צענטער, היימלאָזע און אַרויסגעטריבענע פון אַלע נאָהנטע שטעדט און שטעדטלעך.

ביים ערשטען פאָגראָם אין הוסיאַטין, זענען אָנגעקומען אין טשאָרטקאָוו הונדערט און צוואַנציג פאַמיליעס. געפונען אַר־בייט און בעשעפטיגונג און דאָ פערבליבען.

דעם 13־טען מאַי 1915 איז אָנגעקומען אַהער כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון הוסיאַטין, ביי פינפטויזענד מאַן, פון וואַנען מ׳האָט זי אין עטליכע שעה אַרויסגעטריבען. די שטאָדט האָט זיך הייס אָבגערופען אויף דעם אומגליק. אין משך פון עטליכע טעג זענען געזאַמעלט געוואָרען דרייסיג טויזענד קראָן. מען האָט איינגעאָרדענט אומזיסטע קיכען. אין יולי האָט דער זעמסקי פערבאַנד אויך איינגעאָרדענט פאַר די היימלאָזע א קיך, א טהיי־הויז און געעפענט פאַר זייערטוועגען א בצזונ־דערן שפיטאָל, וואו עס האָט פיל געאַרבייט דער ד״ר קאַטשקין.

אין אויגוסט האָט די מיליטער־מאַכט, אָהן א שום מאָטיוו, פערמאַכט דעם יודישען הילפס־קאָמיטעט. אין א צייט אַרום, אַז עס האָט אויסגעבראָכען אַ כאָלערע־עפידעמיע צווישען די היימ־לאָזע, האָט זיך געגרינדעט א יודישער קאָמיטעט צו בעקעמפען

די עפּידעמיע. נאָר ער האָט געאַרבייט בלויז עלף טעג. איבער אַ סכסוך צווישען עטאַפּען-קאָמענדאַנט מיט דעם אויעזדנעם נאַ-טשאַלניק, זענען אין איין פריהמאָרגען אַרעסטירט געוואָרען די דעזשורנע מיטגליעדער פון קאָמיטעט. דריי פון זיי האָט מען אַרויסגעשיקט קיין רוסלאַנד, די איבעריגע בעפרייט און געפאָ-דערט צו אָרגאַניזירען אַן׳אַנדער קאָמיטעט. דערווייל האָבען זיך צווישען די היימלאָזע פערשפּרייט עפּידעמיעס פון פּאָקען, טיפוס, דעזינטעריע. די כאָלערע האָט אויך נישט אויפגעהערט. עס זע-נען געשטאָרבען טעגליך צו צוואַנציג—דרייסיג מענשען. אין אַ קורצער צייט זענען פון די פינפטויזענד היימלאָזע אויסגעשטאָר-בען איבער טויזענד נפשות!

בשעת די רוסען האָבען פערנומען דאָס שטעדטעל יאַגעל-ניצע, פון וואַנען כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג איז אַוועק מיט די עסטרייכער, האָבען זיך אַהין אַריבערגעצויגען ביי טויזענד סניאַטינער און פערנומען די יודישע פוסט פערבליבענע וואוינונגען.

אין אָקטאָבער 1916 האָבען די סניאַטיגער בעקומען אַנ׳-ערלויבעניש אומצוקעהרען זיך אַהיים, נאָר די ערלויבעניש איז באַלד אָבגעשאַפען געוואָרען. עס האָבען צייט געהאַט אומצו-קעהרען זיך נאָר הונדערט און פופציג מאַן. אין דעצעמבער איז ווידער בענייט געוואָרען די ערלויבעניש און עס זענען ווייטער אָבגעפאָהרען זיבענהונדערט מאַן. איינינע היימלאָזע זענען זיך פונאַנדערגעפאָהרען אין אַרומיגע ערטער. אַזוי, אַז צו מיין קו-מען האָבען זיך אין טשאָרטקאָוו געפונען בלויז ביי טויזענד פינפהונדערט סניאַטינער.

די ערשטע הילף פאַר די היימלאָזע סניאַטינער האָט אָר-גאַניזירט ד״ר לאַנדער. אין נאָוועמבער 1915 האָט ער דאָ אָר-גאַניזירט אַ קאָמיטעט פון צוויי סניאַטינער און איין טשאָרטקאָ-ווער און איבערגעלאָזען דעם קאָמיטעט פינפהונדערט רובל (מיט אַ קליינער צייט פריהער האָט ה׳ העלמאַן אַהער געבראַכט פון קיעוו אַכטהונדערט רובל). אין דעצעמבער האָט ער געבראַכט טויזענד צווייהונדערט רובל און נאָכדעם טויזענד פיערהונדערט

און זעכציג קראָנען. אין יאָהר 1916 איז אָנגעקומען פון קיעווער קאָמיטעט הילף פאַר די סניאַטינער: אין יאַנואַר דרייטויזענד הונדערט, אין פעברואַר—פיערטויזענד, חוץ דעם אויף פסח צוועלף טויזענד און נאָך טויזענד ניינהונדערט זעקסאונזיבעציג רובל. אין אַפריל—פינפטויזענד, מאַי—צווייטויזענד הונדערט און דרייסיג, יוני—פיערטויזענד אַכטהונדערט, סעפּטעמבער—זיבענטויזענד, דעצעמבער—ניינטויזענד. אויף יאַנואַר 1917 איז געווען אַסיגנירט פינפטויזענד פינפהונדערט רובל. בסך הכל האָט דער סניאַטינער קאָמיטעט אין טשאָרטקאָוו בעקומען פאַר פופצעהן חדשים זיבענאונפופציג טויזענד מיט זעקס רובל און טויזענד פיערהונדערט זעכציג קראָן. דורכשניטליך ביי פיערטויזענד רובל אַ חודש, וואָס איז געווען גאַנץ ווייניג פאַר די דרייטויזענד היימלאָזע, וועלכע האָבען זיך גענויטיגט אין שטיצע.

איך האָב געגעכטיגט ביי דעם אָרטיגען אַפּטייקער און פערבראַכט דעם אָווענד מיט עטליכע אינטעליגענטע יונגעלייט, וועלכע האָבען די גאַנצע צייט פיל געאַרבייט אין הילפס-קאָמיטעט.

—איהר קאָנט זיך נישט פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ שטימונג עס האָט זיך דאָ געשאַפען פאַר די דריטהאַלבען יאָהר. דאָס זענען יאָהרען אינגאַנצען אויסגעמעקטע פון לעבען. זיי זענען דורכגעגאַנגען אין איין וואַרטעניש, אין איין זוכעניש פון נייעס און קלאַנגען. די גאַנצע צייט האָט זיך געדוכט, אָט קומען צוריק די עסטרייכער, אָט ענדיגט זיך די מלחמה. און עס איז נישט געווען נישט קיין ענערגיע, נישט קיין מוט צו נעהמען זיך צו אַ וועלכער עס איז אַרבייט. איצט זענען פיל אַריינגעפאַלען אין אַ טעמפער פערצווייפלונג, עס האָט זיך געשאַפען אַ גלייכגילטיגקייט צום לעבען. דאָ נישט לאַנג איז אונזערער אַ בעקאַנטער געפעהרליך קראַנק געוואָרען. ער איז עטליכע טעג אָבגעלעגען אין בעט, קיינעם נישט געגעבען צו וויסען וועגען זיין קראַנקהייט און נישט געווענדט זיך נאָך מעדיצינישער הילף. אַז דער אַרצט, וועלכען מיר האָבען געבראַכט, האָט איהם פאָרגעלעגט אַריבערצופאָהרען אין שפּיטאָל, וואו ער וועט האָבען אַ

גוטע בּלעגונג און מעדיצינישע הילף, האָט ער זיך דערגעזאָגט: צו וואָס? און אַז שטאַרבּען, וואָס מאַכט עס אויס?

—מיר זענען די גאַנצע צייט אַראָבּגעגאַנגען פון זינען פון לעדיג געהן,—האָט דערצעהלט נאָך איינער.—מיין פאָטער, אַן׳עלטערער מענש, אַן׳אינטעליגענטער, האָט זיך גענומען לער-נען געטהע׳ן און שילער׳ן אויסענווענדיג. מיר, יונגעלייט, האָבּען זיך אויסגעלערנט רוסיש און מיר לייענען זעהר פלייסיג די „קיעווסקאַיאַ מיסל״. איך פערזיכער אייך, אַז נישט פיל אין רוס-לאַנד זענען אַזוי בּעקאַנט מיט אייניגע אינערליכע פראַגען פון רוסישען לעבּען, ווי מיר. יעדע זיצונג פון גאָסודאַרסטווענע דומע, יעדע רעדע פון פורישקעוויטש׳ן, ווערט בּיי אונז בּע-טראַכט פון אַלע זייטען און גיט שטאָף פאַר אונענדליכע דע-בּאַטען.

—פאַר דער צייט האָבּען מיר זיך צוגעקוקט צו די רו-סען,—האָט ער מיר ווייטער דערצעהלט,—און איך מוז אייך זאָ-גען, אַז נישט קוקענדיג אויף אַלע צרות, וואָס מיר זענען פון זיי אויסגעשטאַנען און שטעהען עד היום אויס, זענען מיר ענט-ציקט פון רוסישען כאַראַקטער. בּיי זיין גאַנצער גראָבּקייט און אומגעלומפערטקייט, האָט דער רוס אין זיך אַ מאָדנעם אידעאַ-ליזם און אַ טיפע מענשליכקייט. ווי קומען אונזערע רוטענער אָדער דייטשען צום רוס! צט האָט איהר אַ קליינעם בּיישפּיל. מיט עטליכע וואָכען צוריק שטעה איך בּיים פענסטער און זעה אַזאַ סצענע: עס איז געווען אַ רעגענדיגער טאָג, די גאַס איז פערגאָסען מיט אַ טיפער זומפּיגער בּלאָטע. עס ציהען זיך אָבּאָזען. די סאָלדאַטלעך זיצען אויף די פוהרען נאַסע, אויסגעמאַטערטע. איבּער דער גאַס געהט אַן׳עלטערע יודענע, אַן׳אָבּגעלאָזענע, אַ פער-בּלאָטיגטע, אין שמאַטעס. אַ טיפּיש רוסיש סאָלדאַטל פון אַן׳אָבּאָז בּעמערקט זי, קוקט אויף איהר מיט רחמנות, שטעלט זיך אָבּ, לעגט איהר פאַר אונטערצופיהרען זי און העלפט איהר אַרויפ-קריכען אויפ׳ן וואָגען. אונזערער אַ סאָלדאַטעל, וואָלט דאָס קיינ מאָל נישט טון.

די יונגעלייט האָבּען מיר דערצעהלט וועגען אַ פּראָצעס

פון שפּיאָנאַזש, וואָס איז געווען אין טשאָרטקאָוו. אַלע בעשול-דיגטע יודען, דוכט זיך זעקס מאַן, זענען בעפרייט געוואָרען.

אין שטעדטעל באַרטשעוו איז געווען אַ פּראָצעס פון עלף מאַן, פון זיי זענען פיער פּרויען פער׳משפּט געוואָרען צום טויט. צווישען זיי איז געווען איין יודישע פרוי. צום ערשטען מאָל האָט מען זי אָנערקענט פאַר אומשולדיג, נאָר דער קאָמענדאַנט, פראַפּאָרשטשיק פּאָגאָרעצקי, האָט געפאָדערט, מ׳זאָל זי נאָך אַמאָל משפּט׳ן. צום צווייטען מאָל האָט מען זי ווידער בעפרייט. האָט ער אויסגעפיהרט, זי זאָל אַ דריט מאָל גע׳משפּט ווערען און דאָס מאָל האָט מען זי פער׳משפּט צום טויט און אויפגע-האָנגען. קיין גענויערע ידיעות וועגען די פּראָצעסען, האָט זיך מיר נישט איינגעגעבען צו דערגעהן.

אויף מאָרגען בין איך געווען אין שוהל, גערעדט מיט עלטערע יודען. מען האָט מיר דערצעהלט, אַז דאָס, וואָס טשאָרטקאָוו איז גאַנץ געבליבען, האָט מען צו דאַנקען אַ גוטען יוד, וועלכער האָט געבענשט די שטאָדט, אַז אין איהר זאָלען פאַר אַמאָל נישט אָפּברענען מעהר ווי דריי הייזער, נאָר די ברכה איז געווען מיט אַ תנאי: אויב מ׳וועט אָבהיטען נטילת ידים.

דאָרט האָט מען מיר דערצעהלט, אַז דעם 10-טען מאַי 1915, האָט מען די יודען פון שטעדטעל האָראָדענקאָ חושד געווען, אַז זיי האָבען בכיון אונטערגעצונדען די שטאָדט. עס איז פאָרגעקומען אַ שחיטה, ביי וועלכער עס זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען זיבענאונזעכציג יודען. חוץ דעם, האָט מען זעכציג יודען אויפ׳ן מאַרק געשמיסען. דער, וועלכער האָט מיר דאָס דערצעהלט, האָט געזעהן אין האָראָדענקאָ אַ פרישען קבר מיט אַ ברעט, אויף וועלכען עס איז געווען אַנ׳אויפשריפט: „פה נקבר הקדוש שנהרג בידי זדים ארורים, ה׳ ינקום את דמו.״

אין שוהל האָב איך געהערט אַ מלחמה-ווערטעל:

דער עסטרייכער געהט שפּאַצירען,
דער רוס געהט גראַבירען,
דער דייטש געהט מלחמה פיהרען.

איך האָב בעזוכט דעם אָרטיגען רב, ר׳ הירש ראַפּאַפּאָרט, אַ זקן, וועלכען מען האָט מיר פאָרגעשטעלט ווי אַ גרויסען חכם און אַ גאון. געטראָפען האָב איך איהם ביי אַ ספר. ער האָט מיך בעגעגענט הערצליך, אויפמערקזאַם אויסגעהערט מיינע רייד, נאָר אַליין האָט ער מעהר געשוויגען, צושאָקלענדיג טרויעריג מיט׳ן קאָפּ. עטליכע מאָל האָט ער זיך געפּרובט עטוואָס צו זאָגען, נאָר, ווייזט אויס, נישט געפונען די פּאַסענדע ווערטער. אַז כ׳האָב איהם אַרויסגעזאָגט עטליכע טרייסט-ווערטער, האָט ער אויף מיר אַ בליק געטהון מיט אַ ביטערן פאָרוואורף און אַראָבגעלאָזט דעם קאָפּ. נאָר אַז איך האָב זיך שוין געקליבען אַוועקצוגעהן, האָט ער אַרויסגענומען פון שאַנק אַ ספר און מיר געוויזען אַן אָרט, וואו עס שטעהט, אַז די ליידען פון משיח׳ס צייטען וועלען זיך אָנהויבען אין שנת תרע״ד, און משיח וועט קומען אין שנת תרפ״ד. נאָכדעם האָט ער אַרויסגענומען אַ „פרקי דר׳ אליעזר״ און אין איהם אויך געוויזען אַן אָרט, וואו עס זענען אויסגערעכענט די סמנים פון משיח׳ס צייטען. אויף איין סימן האָט ער אָנגעוויזען מיט אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט. דאָרט איז געזאָגט געוועןֹ: „און עס וועט פערשוואונדען ווערען דער טינט און די פעדער״.

אין טשאָרטקאָוו האָט מען מיר אָנגעוויזען אויף אַ יוד, וועלכער האָט אויף זיך גענומען אַ נדר, צו שווייגען און האָט אין אַ משך פון פופצעהן יעהר קיין איין וואָרט נישט אַרויסגערעדט. דער יוד איז אַמאָל געווען אַ רייכער קרעמער. צווישען אַנדערע סחורות האָט ער געהאַט ביי זיך פּולווער. איין מאָל האָט ער זיך צוקריגט מיט זיין ווייב און צו איהר אַ געשריי געטהון: „פערברענט זאָלסטו ווערען!״ אין אַ פּאָר שעה אַרום איז זי אַראָבגעגאַנגען מיט אַ ליכט אין קעלער נאָך סחורה, האָט אומגערן אַרויסגעלאָזט פון האַנד דאָס ליכט אויפ׳ן פּולווער. עס איז פאָרגעקומען אַן׳אויפרייס, פון וועלכען עס זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען דאָס ווייב און ביידע קינדער דעם קרעמערס. רעכענענדיג, אַז די סבה פון דעם אומגליק איז געווען די קללה, איז דער קרעמער אַנ׳ערשיטערטער אַוועק צום רבי׳ן

אין טשאַרטקאָוו בעטען אַ תשובה. אַז דער רבי האָט איהם אויס-געהערט, האָט ער מיט כּעס אַ געשריי געטהון: „אַז מען האָט אַזאַ צונג, דאַרף מען שווייגען!" פון דעמאָלט אָן איז דער יוד ענטשוויגען געוואָרען. ער איז געבליבען אין טשאַרטקאָוו, בע-זעצט זיך אין אַ קליין חדר'ל ביים רבּי"נס שוהל, זיצט דאָרט די גאַנצע צייט און לערנט. אין חדר'ל איז דאָ נאָר אַ טישעל מיט צוויי בענקלעך. קיין בעט איז נישטאָ. פאַר די גאַנצע פופ-צעהן יאָהר האָט ער זיך, דער בעל-תשובה, נישט צוגעלעגט. ער דרעמעלט עטליכע שעה זיצענדיג ביים טיש. לעבּט דערמיט, וואָס איהם ברענגען בּאַרמהאַרציגע מענשען,—אויב זיי פערגע-סען נישט צו ברענגען. דעם בעל-תשובה'ס נאָמען ווייסען נאָר די אַלטע בעקאַנטע זיינע. מען רופט איהם אין שטאָדט „שותק" (שווייגער).

דער „שווייגער" האָט מיך אויפגענומען פריינדליך און מיט אַ צייכען געפרעגט, וואָס איך בעגעהר פון איהם.

—איך וויל ביי אייך פרעגען, וואָס איהר טראַכט וועגען דעם, וואָס עס קומט איצט פאָר אין דער וועלט?—האָב איך גע-ענטפערט.

דער בעל-תשובה האָט אויפמערקזאַם אַ קוק געטהון אויף מיר מיט זיינע קלאָרע קינדישע אויגען און האָט זיך מיט אַמאָל פונאַנדערגעלאַכט. האָט גענומען פון טיש אַ ספר, געעפענט, גע-פונען אַ פערבויגענעם בלאַט און מיט אַ מין נצחון אָנגעוויזען מיר אויף אַ שטעל.

איך האָב אַריינגעקוקט אין ספר. דאָרט איז געווען גע-שריבען וועגען דעם קומען פון משיח...

אין דער אַטמאָספערע פון דער שרעקליכסטער פערצוויי-פלונג, וואו עס איז שוין פערלאָרען די לעצטע האָפנונג אויף אַ פערזענליכער ישועה, האָבען זיך יודען מיט אַ ליידענשאַפט-ליכען גלויבען אַ ציה געטהון צום אַלטען סימבאָל פון נאַציאָנאַ-לער רעטונג און אויפלעבונג- צו משיח'ן.

די ערשיינונג איז נישט קיין נייע אין דער יודישער גע-שיכטע

פון טשאָרטקאָוו בין איך אָבגעפאָהרען בייטאָג. עס איז געווען אַ שענער ווינטער־טאָג. די זון האָט לויטער געפינקעלט, בעגאָסען מיט אַ ים ליכט דעם פוכיגען זילבערנעם שניי, וועל־כער איז אומעטום געלעגען גרינג און רייך. דער אָפענער שטח, אויף וויפיל דאָס אויג האָט געכאַפּט, איז, ווי דורך אַ וואַלען־שפּיל, געווען אויסגעבויגען אין בערגלעך און טהאָלען, מיט גרינ־גע פלאַסטישע אויסגעבויגענע איבערגאַנגס־קאָנטורען און ליניען. אין דער נאַטור האָבען דאָמינירט צוויי פאַרבען, ווייס און שוואַרץ און יעדער שטריך איז געווען בולט, ווי פון שטאָהל אויסגעשניצט. אַלץ אַרום איז געווען ברייט און רייך, ווי די נאַטור וואָלט פערשפּרייט איהרע זילבער-ווייסע דעקען, צוגריי־טענדיג זיך צו אַ גרויסען און הייליגען יום-טוב.

מיין פוהרמאַנדעל, דער פּאָדוואָלאָטשיסקער בחור, איז גע־ווען פער׳כשופ׳ט פון דעם זון־יום־טוב. ער איז געשטאַנען אין שליטען, אַלץ שטאַרקער געטריבען די פערד און געזונגען אויפ׳ן קול אַ ווילדען נגון, אַ מין פּאַפּורי פון חזנ׳ישע נגונים צונויפגע־מישט מיט גוי׳שע לידער.

מיט אַמאָל בעווייזט זיך פון דער זוייטען אַ האָז. ער שטעהט אויף די הינטערשטע פיסלעך, אָנגעשטעלט די אויערען, פּלאַטערט מיט׳ן גאַנצען גופ׳עלע פון אָנגעשטרענגטער אויפמערק־זאַמקייט. מיט אַמאָל דערשרעקט ער זיך אזוי ווי אַ פייל פון בויגען לאָזט ער זיך לויפען. אין אַ ווײַלע אַרום ווייזט זיך פון דער ווייטען נאָך אַ חיה׳לע, אַ גרעסערס, מיט אַ רייך־האָריגען וויידעל. נישט צו דערקענען, וואָס דאָס איז.

—אַ וואָלף!—שרייט אויס פרעהליך דער פוהרמאַן, איבערי־רייסענדיג דאָס געזאַנג.

אַ ביסעל נעהנטער, דערקען איך, אָס איז אַ פוקס, ער דערנעהנטערט זיך צו אונז רוקענדיג זיך מיט אַ זייט, ווי גנב׳ענענדיג זיך, נישט אַראָבלאָזענדיג פון אונז דעם אויפמערק־זאַמען בליק פון זיינע קלוגע אויגלעך.

—אַך, אַ שאָד, וואָס נישטאָ קיין ביקס!—שרייט אויס דער פוהרמאַן,—וואָלט זיין אַ טייערער קאָלנער.

נאָר מיך פערדריסט נישט, וואָס מיר האָבן קיין ביקס נישט. איך קוק מיט ליבע אויף דעם פיקסעל, אויף דעם שניי, אויף דער בעגאָסענער מיט זון-גאָלד אונענדליכקייט און דאָס האַרץ פרעהט זיך אין מיר, וואָס איך לעב, וואָס איך נעהם אָנטייל אין אָט דעם הערליכען וועלט-יום-טוב און פיהל מיין צוזאַמענבונד מיט'ן גרויסען אונענדליכען, אונפערשטענדליכען קאָסמישען לעבען.

אין שטעדטעל יאַגעלניצע האָב איך פערבראַכט נאָר עט-ליכע שעה. דאָס שטעדטעל איז גאַנץ געבליבען, נאָר שרעקליך פעראָרימט, אָבגעלאָזען און רואינירט.

איך האָב דאָרט בעזוכט אַ קינדערהיים פאַר יודישע מייד-לעך, וואו עס האָבען זיך געפונען פינפאונפערציג קינדער, פון פינף ביז צוועלף יאָהר, פער'חושכ'טע, אָבגעצעהרטע, נידערגע-שלאָגענע. די פערוואַלטערין און לעהרערין, אַנ'אָרטיגע, ווייזט אויס, אינטעליגענטע פרוי, האָט מיר דערצעהלט, אַז עס וואָל-טען געווען פיל מעהר קינדער, נאָר דער מאַנגעל אין שיך און בגדים ערלויבט נישט פיל קינדער אָרויסצוגעהן פון שטוב. איינ-אָרדנען אַ וויפיל עס איז סיסטעמאַטישע שוהל פאַר די קינדער איז אונמעגליך, ווייל עס זענען נישטאָ קיין שום לעהר-ביכער, קיין שרייב-געצייג איז אויך נישט צו קריגען. בעגרענעצט זיך די לעהרערין דערמיט, וואָס זי דערצעהלט די קינדער מעשיות, לערנט זיי אויסענווענינ זינגען לידעלעך.

די קינדער זענען געזעסען אַרום אַ גרויסען טיש, שטילע, פערשלאָפענע, אַפאַטישע. די לעהרערין האָט זיי געגעבען אַ וואונק, געהייסען זינגען.

און אַלע פינפאונפערציג קינדער האָבען פאַר אַמאָל אָנגע-הויבען זינגען מיט אַ טרויעריגען נגון אַ יודיש ליד. איך הער זיך צו—אַ בעקאַנט פאָפולער פאָלקס-ליד, פון די רעקרוטען-לי-דער. איך כאַפ בעקאַנטע פערזען:

בעסער צו לערנען חומש מיט רש״י,
איידער צו עסען די סאָלדאַטסקע קאַשע,
בעסער צו ליגען פינף איילען אין דר׳ערד,
איידער צו טראָגען דעם קיסר׳ס שווערד.

—פון וואַנען קאָנען זיי דאָס ליד?—האָב איך זיך פערוואונדערט.

—דאָ איז געווען אַ יודישער סאָלדאַט, איינגעשטאַנען ביי אַ יוד, האָט ער אויסגעלערנט דעם בעל-הבית׳ס קינדער, האָט זיך דאָס ליד פערשפרייט זער׳י שטעדטעל. איצט קענען עס אַלע קינדער אויסענווייניג.

כאַראַקטעריסטיש, ווי מין ליד עס פערטראָגט אַ יודישער סאָלדאַט אין אַ בעז״גט לאַנד!

איך האָב בעזוכט דעם שפייז-פונקט פון „פערבאַנד פון שטעדט״. מען האָט מיר געזאָגט, אַז דאָרט גיט מען יודען נישט אַרויס קיין ברויט. דער פערוואַלטער פון פונקט, אַן׳אינטעליגענטער יונגערמאַן, האָט מיר ערקלערט, אַז וואָכען-לאַנג בעקומט ער קיין פּראָדוקטען נישט און האָט נישט וואָס אַרויסצוגעבען. אין שפייז-פונקט איז אויפ׳ן וואַנט געווען אָנגעקלעבט אַ קאַריקאַטור, אויסגעמאָלט פון דעם פערוואַלטער: אַ מחנה הונגעריגע יודען און גוים, געטריבענע פון הונגער אינ׳ם געשטאַלט פון אַ סקעלעט מיט אַ נאַהייקע אין האַנד, שפּאַרט אָן אויף אַ טהיר מיט אַ שילד: „שפייז-פונקט פון פערבאַנד פון שטעדט״, און אויף דער טהיר הענגט אַ גרויסער שלאָס...

דער פערוואַלטער האָט מיר אָנגעוויזען אויף דער קאַריקאַטור. ער האָט זי מיר אפילו געשענקט אַלס אַן׳אָנדענקונג.

ט

יאַגעלניצע איז אויף דרום דער לעצטער פונקט פון דעם טייל גאַליציע, וועלכער איז די גאַנצע צייט, ביז דעם ענדליכען ריקצוג פון די רוסען, פערבליבען ביי זיי אין די הענד און

איז דערום נאַנץ געבליבען. דער ווייטערדיגער געגענד איז גע-וועזען בעת׳ן ערשטען ריקצוג, אין יאָהר 1915, פערלאָזען פון רו-סישען מיליטער און אין יוני אָדער יולי 1916, צוריק פערנומען דורך ברוסילאָווס אַרמעע און דאָ איז פאָרגעקומען אַ שרעקליי-כער חורבן.

באַלד ווי מען פאָהרט אַרויס פון יאַגעלניצע, בייט זיך שאַרף דאָס בילד. אויף יעדען טריט טרעפען זיך פרישע שפו-רען פון שלאַכטען-שאַנצען, צוריסענע דראָט-פערצוימונגען, סנאַ-ריאַדען־גריבער, פערברענטע דערפער און חורבות, חורבות אָהן אַ צאָהל.

און וואָס ווייטער מען פאָהרט, אַלץ שטאַרקער איז די פערניכטונג: שטעדט און שטעדטלעך, צושמעטערט, פערברענט, אָבגעריבענע פון דער ערד. פון ערשטען בליק זעהט מען, אַז דאָס איז נישט פראָסט אָבגעברענטע ערטער, נאָר אַז דאָ האָט זיך דורכגעטראָגען אַ בייזער אכזריות׳דיגער שטורם פון בלוט און פערניכטונג, אַנ׳אורגאַן פון משוגעת און עס דוכט זיך, אַז די אַלע צובראָכענע אויף שטיקער, אַרומגעריסענע און צוקאַלעטשע-טע סקעלעטען פון הייזער, זענען אַליין דער גייסט פון מלחמה, וועלכע, דורכטראָגענדיג זיך דאָ מיט איהר בלינדער אכזריות, איז פערגליווערט געוואָרען אין אַ שטיינערנעם טרופ.

דאָס שטעדטעל טלוסטי, עטליכע צעהנדליג וויאָרסט פון יאַגעלניצע, האָב איך געטראָפען אין אַ שרעקליכען צושטאַנד. פון פינפהונדערט און זעכצעהן הייזער, וועלכע האָבען זיך דאָרט געפונען פאַר דער מלחמה, זענען קוים פערבליבען צוויי־און־דריי-סיג, אי דאָס האַלב חרוב׳ע. אָט אין די עטליכע הייזער זיצען צוגויפגעדריקט הונדערט און דרייאונפערציג געזינדען, וועלכע זענען פערבליבען אין שטאָדט פון איבער צוויי־טויזענד, (מעהר ווי פינפטויזענד נפשות), וואָס זענען דאָ פריהער געווען. מען קאָן זיך פאָרשטעלען, אין וואָס פאַר אַנ׳ענגשאַפט מען האָט דאָ געלעבט!

צום ערשטען מאָל זענען די רוסען אַריין אין שטאָדט אלול תרע״ד, ביים אָנפאַנג פון דער מלחמה. מיט די עסטרייכער

זענען אַוועק נאָר זעכציג–זיבעציג געזינדען. די שטאָדט האָט נישט געליטען פון די שלאַכטען, נאָר דער פּאָגראָם, צוואַנג-אַרבייט, רעקוויזיציעס און אָבגעשניטענקייט פון דער וועלט האָבען געשאַפען אַ שרעקליכע הונגער-נויט. ענדע תמוז האָט אויסגעבראָכען אַ כאָלערע-עפּידעמיע, פון וועלכער עס זענען אין זעקס–זיבען וואָכען געשטאָרבען ביי דרייהונדערט נפשות, צווישען זיי דער רב. די דערשראָקענע בעפעלקערונג האָט גענומען אַנטלויפען, וואוהין די אויגען האָבען געטראָגען. נישט קוקענדיג אויפ'ן שטרענגען פערבאָט אַרויסצופאָהרען פון שטאָדט, האָבען זיך מ׳הר ווי הונדערט געזינדען אַרויסגעקליבען פון דאָרטען.

אין אַ יאָהר אַרום, פאַר ראש השנה (אין סעפּטעמבער 1915), האָבען די רוסען פערלאָזען די שטאָדט און דערביי זי אונטערגעצונדען. די אָנגעקומענע עסטרייכער זענען דאָ פערבליבען נישט מעהר ווי אַ וואָך און צוריק אָבגעטראָטען. כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג איז אַוועק מ׳ט זיי צוזאַמען. עס זענען פערבליבען אינגאַנצען אפשר צעהן געזינדען.

אומקעהרענדיג זיך, האָבען די רוסען ווייטער אונטערגעצונדען די שטאָדט. דערצו האָבען זיי ביי אַ פופציג הייזער צונומען אויף האָלץ.

אין אַ וואָך אַרום נאָך דעם צוריקקעהר פון די רוסען, זענען דאָ פערבייגעגאַנגען צוויי־הונדערט יודישע משפחות, אַרויסגעשיקטע פון שטעדטעל אוסטיעצקע קיין זבאַרזש. האָבען זיך דאָ פערהאַלטען פון זיי פופציג-זעכציג משפחות און פערבליבען אין די פוסטע יודישע הייזער. עס זענען אָנגעקומען אַהער נאָך דרייסיג-פערציג משפחות, אַרויסגעשיקטע פון די אַרומיגע דערפער. אין דערזעלבער צייט האָבען זיך אומגעקעהרט ביי פופציג געזינדען פון די אַנטלאָפענע איבער דער כאָלערע. אויף אַזאַ אופן איז אַ העלפט פון דער בעפעלקערונג אַנ'אָנגעקומענע, האָט נישט קיין שום בעשעפטיגונג און הונגערט.

געקומען בין איך אין טלוסטי אין אָווענד. פערפאָהרען צו אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און ביי איהם האָבען מיר געמאַכט די זיצונג, וועלכע האָט זיך פערצויגען ביז האַלבער נאַכט, ווייל

אַ קְלענערען פענסטער. איך האָב מיט דעם קישען קוים פער־שטעלט די לעכער און צוריק געלעגט זיך. אויפגעכאַפּט זיך פאַר טאָג מיט אַ שרעקליך ביטערען טעם אין מויל און אַ טרוקענעם צונג. איך האָב דערזעהן, אַז די ווענט און דער באַלקען זענען בעוואַקסען מיט אַ דיקען שימעל, פון וועלכען ביי מיר איז געבליבען אויף עטליכע טעג דער שרעקליכער טעם אין מויל. אָט אַזוי האָבען דאָס געלעבט מענשען, שוין די רייכערע.

פאַר דעם אָבפאָהרען, האָב איך פאָרגעלעגט דער בעל־הבית׳טע געלד פאַר׳ן נאַכטלעגער. זי האָט זיך אָבגעזאָגט. נאָר דער אַלטער, דעם בעל-הבית פאָטער, וועלכער האָט געקוקט מיט בייזע זשעדנע אויגען אויף די עטליכע רובל, וואָס איך האָב געהאַלטען אין האַנד, האָט מיט אימפעט און כעס איהר אַ געשריי געטהון:

—נעהם, נעהם! אַז מ׳גיט—נעהם! נעהם! נעהם!

טלוסטי האָט איהרע רעליקוויען. מען זאָגט, אַז דאָ איז געבוירען געוואָרען דער בעל שם. אין יעדען פאַל האָט דאָ געוואוינט זיין מוטער און ער האָט דאָ פערבראַכט די יונגע יאָהרען. אויפ׳ן בית-עולם ווייזט מען דעם בעל-שמ׳ס מוטערס קבר. אין עק שטאָדט ווייזט מען אויף אַנ׳אָרט, וואו עס איז געוועזען דעם בעל-שמ׳ס מקוה.

דעם בעל-שמ׳ס מוטער איז געוועזען אַ הויב-אַם, און דעם בעל שם פלעגט מען רופען ישראל׳קע דער באָבעס.

מען האָט מיר דאָ דערצעהלט פיל מעשיות פון בעל שם. איינער, אַנ׳אָרטיגער בעל-הבית, ר׳ הערש, אַ מרא דחשבונה, איז אַרויסגעטראָטען געגען דעם בעל שם. האָט דער בעל שם געזאָגט: „ער וועט מיך געדענקען״. איז דער ר׳ הערש פערשאָלטען געוואָרען אויף צעהן דורות. פון זיין געזינד טהוען זיך נישט אָב קיין אונגליקען און קיין גוטער יוד קאָן זיי נישט העלפען.

ביי אונז איז אַרויס אַ סכּסוך: דער קאָמיטעט האָט געבעטען אַ הוספה אויף האָלץ, און האָמעלסקי האָט מיר אָנגעזאָגט דאָ קיין הוספות נישט צו געבען. אַז עס האָט זיך געעענדיגט די זי-צונג, האָב איך זיך דערמאָהנט וועגען אַ נאַכטלעגער. עס איז געווען אַ ברענענדער פראָסט מיט אַ ווינט און לאָזען זיך פאָהרען ביינאכט ביי אַזאַ וועטער איז געווען געפעהרליך. דער פוהר-מאַן, וועלכער איז שוין געשלאָפען, וואָלט געוויס אויך נישט איינגעשטימט צו פאָהרען. דאָ נעכטיגען, ביי דער ענגשאַפט, איז להלוטין נישט געווען וואו. דער פאָרזיצענדער פון קאָמי-טעט, אַן אָרטיגער בעל-הבית, וועלכען מען רעכענט פאַר אַ ריי-כען מאַן, האָט מיך איינגעלאַדען צו זיך נעכטיגען—און איך האָב איינגעשטימט. אַז איך בין אָבער געקומען צו איהם, האָב איך דערזעהן, אַז ער מיט דעם געזינד פון זיבען נפשות, וואוי-נען אין איין קליינעם חדר. דער בעל-הבית האָט זיך אַ ווייל-גע׳סוד׳עט מיט דער פרוי, נאָכדעם האָט זי אָנגעהויבען צוגריי-טען פאַר מיר אַ געלעגער אויפ׳ן איינציגען דיוואַן, וואָס איז געשטאַנען אין חדר.

—וואו זשע וועט איהר שלאָפען?—האָב איך נעפרעגט.

—וואָס אַרט אייך, וואָס אַרט אייך, אַלץ איז איינגעאָר-דענט,—האָט מיך בערוהיגט דער בעל-הבית.

אַז איך בין צוגעשטאַנען, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די פרוי מיט די דריי טעכטער האָט דער בעל-הבית אַוועקגע-שיקט, אום האַלבע נאַכט, נעכטיגען צו שכנים און ער מיט אַ זוהן און אַן׳אַלטען פאָטער האָבען זיך געלעגט אויף דער ערד. מיר איז געווען שרעקליך אונאַנגענעהם, נאָר איך האָב גאָרנישט געקאָנט מאַכען און געבליבען נעכטיגען.

ווי נאָר איך האָב זיך געלעגט, האָב איך דערפיהלט, אַז עס ציהט אַ שטאַרקע קעלט פון פענסטער, ביי וועלכען דער דיוואַן איז געשטאַנען. איך האָב זיך אויפגעהויבען און דער-זעהן, אַז די ראַהם איז פיל קלענער פונ׳ם חלל פון פענסטער און פון אויבען און ביי אַ זייט געפינען זיך ברייטע לעכער. אַפּנים, אַז מען האָט צריינגעשטעלט אַ ראַהם פון אַ פרעמדען,

אַמאָל האָבען גוים ערב פסח אונטערגעוואָרפען דעם בעל שם צוליב אַנ׳עלילת דם אַ געהרג׳עט גויש קינד. צום סדר האָבען גוים מיט זעלנער אַרומגערינגעלט דאָס הויז. דער בעל שם האָט דערזעהן דאָס אונטערגעוואָרפענע קינד, האָט ער איהם אויף גיך אָנגעטהון יודישע קליידער, אויפ׳ן קאָפּ אַ מיצעל און אַנידערגעזעצט ביים טיש. דער הרוג איז געזעסען ווי אַ לעבע-דיגער. דער בעל שם האָט איהם נאָך אַ געשריי געטהון: „ממזר! שאָקעל זיך!״ האָט דער טויטער אנגעהויבען שאָקלען זיך איבער דער הגדה. די גוים, אַריינרייסענדיג זיך אין הויז, האָבען גע-זוכט אומעדום און גאָרנישט געפונען. זיי איז, פערשטעהט זיך, נישט איינגעפאַלען אין זינען, אַז דאָס יונגעל וואָס ז׳צט ביים טיש און שאָקעלט זיך איבער דער הגדה, איז דאָס געהרג׳עטע קינד, וואָס זיי זוכען. נאָכדעם, אַז זיי זענען אַוועקגעגאַנגען, איז דאָס קינד געבליבען ווייטער טויט און דער בעל שם האָט איהם בעגראָבען אויפ׳ן הויף.

מען האָט מיר דערצעהלט נאָך מעשיות, ווי דער בעל שם האָט אָנגעצונדען דעם סטרוזש (אַ טייך), און אַנדערע, נאָר איך האָב זיי פערגעסען.

פון טלוסטי האָב איך געדאַרפט פאָהרען אין בוקאָווינע, קיין זאָלאָטשיק, סניאַטין, טשערנאָוויץ. נאָר האָמעלסקי, מיט וועלכען איך האָב זיך געטראָפען, האָט מיר פּערגעלעגט פאָהרען מיט איהם קיין בוטשאַטש, וואו ער האָט געהאַט צו ערלעדיגען אַנ׳ענין. איך האָב איינגעשטימט.

אין דעם קאַנט הויבען זיך שוין אָן די אָבצווייגונגען פון די קאַרפּאַטען: בערג און טהאָלען. אַז מיר זענען אָבגעפאָהרען ביי האַלב וועג, האָבען מיר דערזעהן פון דער ווייטען אויף אַ הויכען באַרג אַ גרויסען, זעהר אַ מאַסיווען און אַ הערליכען בנין. צופאָהרענדיג אַ ביסעל נעהנטער, האָבען מיר בעמערקט, אַז דאָס איז אַנ׳אַלטע חורבה. פון וועלכער עס זענען פערבלי-בען בלויז די ווענט. ווי מיר האָבען זיך שפּעטער דערוואוסט, איז עס אַ חורבה פון אַ מאָנאַסטיר.

מיך האָט אָבגעשטעלט דער געדאַנק, פאַרוואָס האָבען אין זיך אַלטע, פילהונדערטיאָהריגע רואינען אַזאַ הערליכקייט, אַזאַ דראַמאַטישע שענקייט אין דער צייט, אַז נייע חורבות זעהען אויס אָבשטויסענד און האָבען אין זיך אפילו נישט קיין דראַמאַטיזם? דאָס נעהמט זיך דערפון, וואָס אַ נייע חורבה האָט אַרום זיך צופעליג פערבליבענע שטיקער פון נישט דערברענטע און נישט חרוב'ע טיילען, וועלכע וואַרפען זיך אין די אויגען, שאַפען אַ דיסהאַרמאָניע און פערטושען דעם אינערליכען דראַמאַטיזם. אַלטע חורבות, וועלכע האָבען איבערגעלעבט הונדערטער יאָהרען, ענטהאַלטען נאָר יענע טיילען, וועלכע זענען אונפערדערבליך און קאָנען בײשטעהן געגען דער צייט און אַלע נאַטור-סטיכיעס.

דאָסזעלבע איז אויך מיט דער מענשליכער טראַגעדיע. אין דעם מאָמענט, וואָס זי שפּילט זיך אָב, האָט זי אין זיך פּיל צופעליגעס, קליינליכעס, שרייענדעס, וואָס פערהיללט און פערשטעלט דעם מיסטיש טראַגישען תּוך איהרען. און נאָר אַז עס געהען דורך יאָהרען און אַלע קלייניגקייטען און צופעליגקייטען, אַלץ וואָס איז צייטווייליג און נישט וויכטיג, ווערט דורך דער צייט אַראָבגעשווענקט, קריסטאַליזירט זיך די טראַגעדיע אויס אין איהר עכטען הערליכען און טראַגישען אויסזיכט און ווערט אַ טעמא פאַר קינסטלער צו שאַפען די גרויסע אונשטערבליכע וועלט-טראַגעדיעס.

אַז מיר זענען אַריבערגעפאָהרען דעם באַרג, האָט זיך פאַר אונזערע אויגען געעפענט אַנ'ערשיטערענדעס בילד. אין טהאָל איז געלעגען אַ טויטע שטאָדט. אַ גרויסע, מיט פיל גאַסען און הייזער. נאָר אַלע הייזער זענען געווען פערברענטע און צושמעטערטע, געשטאַנען ווי אַרומגעריסענע פערשטיינערטע מתים. פאַר אונזערע אויגען איז געווען אַ מין פּאָמפּעע. מיר איז שוין אויסגעקומען צו זעהן חרוב'ע שטעדט, נאָר קיינמאָל איז מיר נישט אויסגעקומען צו זעהן מיט אַמאָל דאָס גאַנצע בילד פון אַזאַ חורבן.

מיר האָבען זיך אַ ווײלע אָבגעשטעלט. וואָס איז עס פאַר

אַ שטאָדט? נישט איך און האָמעלסקי, נישט דער פוהרמאַן האָ-בען נישט געוואוסט פון אַ גרויסער שטאָדט, וואָס זאָל ליגען אויף אונזער וועג. האָבען מיר אפשר אַ טעות געהאַט אין דעם רעכנונג פון די קילאָמעטערס און דאָס זאָל שוין זיין בוטשאַטש, וועלכע איז טאַקי אינגאַנצען חרוב? האָמעלסקי, וועלכער איז שוין געווען פריהער אין בוטשאַטש, האָט זיך צוגעקוקט און אָנגעהויבען דערקענען: יאָ, בוטשאַטש!

מיר זענען צוגעפאָהרען צו דער שטאָדט. פוסט און טויט, מען זעהט אין ערגיץ קיין לעבעדיגען נפש נישט. ביים אַריינ-פאָהר האָבען מיר דערזעהן, ווי פון אַ האַלב איינגעפאַלענעם הייזעל, וואָס איז געשטאַנען אונטער׳ן באַרג און אויסגעוויזען ווי אַ הויל אין באַרג, זענען אַרויסגעגאַנגען צוויי סאָלדאַטען. מיר האָבען זיי אָבגעשטעלט און געפרעגט, וואָס פאַר אַ שטאָדט איז עס?

—יאַזלאָוויץ,—האָבען זיי געענטפערט.

און זעהענדיג, ווי מיר קוקען אויף די חורבות, האָבען ויי צוגעגעבען.

—דאָ זענען פאָרגעקומען פערביטערטסטע שלאַכטען. אָב-טרעטענדיג, האָט אונזער אַרטילעריע צושמעטערט די שטאָדט.

—און וואָס איז עס פאַר אַ הייזעל, פון וואַנען איהר זענט אַרויסגעגאַנגען?

—אַ געוועלבעל.

מיר זענען אַריין אין הייזעל און געפינען דאָרט אַ יוד מיט אַ געזינד. דאָס הייזעל איז געווען טפח על טפח, אַ נידע-ריגס, מיט אַנ׳ערד-ברוק. אין איין חדר האָט זיך געפונען דאָס געזינד, פינף-זעקס נפשות, דער צווייטער חדר איז געווען אַ מין קרעמעל. סאָלדאַטען האָבען געקויפט פאַפּיראָסען, בולקעס, גאַלאַנטעריי-קלייניגקייטען.

מיר האָבען געבעטען עטוואָס עסען. פריהער האָט דער בעל-חבית געזאָגט, אַז אַ חוץ בולקעס איז גאָרנישטאָ. נאָר אַז ער האָט זיך דערוואוסט, אַז מיר זענען יודען, האָט ער אונז גע-בעטען אַריינגעהן אין צווייטען חדר. עס איז געווען ערב שבת

פאַרנאַכט און די בעל-הבית'טע האָט זיך געגרייט ליכט בענשען.

—ביי אונז איז דאָ אויף שבת אַ טעפּעל סמעטענע,—האָט זי געזאָגט,—ווילען מיר אייך העלפט אָבגעבען. איהר דאַרפט דאָך אויך עסען.

מיר וואָלטען זיך געווען אָבגעזאָגט, נאָר אַז מיר האָבען דערזעהן דאָס „טעפּעל", וועלכעס איז געווען נישט קלענער ווי עוג מלך הבשנ'ס קאָפּ, האָבען מיר אויפגעהערט זשענירען זיך. בשעת מיר האָבען געגעסען איז אַריין דער בעל-הבית.

—פיל יודען זענען דאָ אין שטאָדט?—האָב איך איהם געפרעגט.

—איין איינציגער יודישער געזינד, מיינער,—האָט ער גע-ענטפערט.—בשעת דער באָמבאַרדירונג און די שרפות זענען זיך אַלע יודען צולאָפען. איצט לאָזט מען זיי נישט אַריין צוריק. מיט מיר האָט מען אַ חסד געטהון, געלאָזען דאָ בעזעצען זיך. דאָס רעכענט זיך ווי אונטער שטאָדט. זיצען מיר דאָ, איך האַנדעל און פערדי'ן דאָס שטיקעל ברויט.

—און די סאָלדאַטען טהוען אייך נישט קיין בייז?

—ניין. אדרבה, זיי זענען זעהר צופרידען, וואָס זיי האָבען וואו עפּעס צו קויפען. אין שטאָדט איז אַלץ ווי אויסגע-שטאָרבען.

דורכ'ן פענסטערל פון הויז האָט זיך געזעהן אַ טייל שטאָדט. צווישען די חרוב'ע און פערברענטע הייזער האָב איך דערקענט אַ גרויסע הערליכע געמויערטע שוהל, וועלכע איז אויך געווען חרוב, אָהן אַ דאַך מיט פּוסטע דורכגעברענטע פענסטער.

—די שוהל אויך פערברענט?—האָב איך מאַשינאַל גע-פרעגט דעם בעל-הבית.

—יאָ...—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיפץ.—אַלע ספרים פערברענט געוואָרען...

—וואָס פאַר אַ שוהל דאָס איז געווען,—האָט ער זיך אָב-גערופען שווייגענדיג אַ ווייַלע.—זעקסהונדערט יאָהר אַלט... מען

זאָגט, אַז זי איז געווען נישט קיין געבויטע. מען האָט זי גע־פונען אונטער דער ערד אַנ׳אויסגעבויטע.

מיר איז שוין אויסגעקומען פריהער צו הערען אין וואָה-לין אין פיל ערטער די לעגענדע וועגען אַלטע שוהלען, אַז מען האָט זיי געפונען אונטער דער ערד אויסגעבויטע.

נאָר דער בעל־הבית האָט צוגעגעבען נאָך אַ שטריך צו דער לעגענדע.

—אַז מען האָט זי אָבגעגראָבען און אַריין אין איהר, האָט מען דאָרט געפונען אַנ׳אַלטען מאַן מיט אַ גרוי׳ער באָרד ביז׳ן גאַרטעל, געזעסען און געלערנט.

אין בוטשאַטש זענען מיר געקומען שפעט ביינאַכט. דאָס בילד פון שטאָדט איז געווען כמעט דאָסזעלבע ווי אין יאַזלע-וויץ, צעהנדליגער גרויסע גאַסען, וועלכע מיר זענען דורכגע־פאָהרען, זענען געווען דורכאויס חרוב׳ע און פערברענטע. אין די עטליכע הייזער, וואָס זענען גאַנץ געבליבען, האָבען זיך איינגעאָרדענט דער שטאַב און לאַזאַרעטען. דער ליכט פון די גרויסע עלעקטרישע לאָמפען מיט וועלכע די געביידעס זענען געווען בעלויכטען, האָט צוגעגעבען נאָך אַ מעהר טראַגישען אויסזיכט דער טויטער שטאָדט.

אין שטאָדט זענען פערבליבען יודישע געזינדען, וועלכע זיצען אין די קעלערס. איך האָב קיין צייט נישט געהאַט צו פערווײילען דאָ, אויספרעגען זיי. איך האָב געדאַרפט פאַרטאָג אָב־פאָהרען צוריק. נאָר ביינאַכט, געהענדיג צום לאַזאַרעט וואו איך האָב גענעכטיגט, האָב איך בעגעגענט אַנ׳עלטערן יוד. אָבגע־שטעלט איהם, גענומען פונאַנדערפרעגען.

—וואָס פאַר אַ חורבן ס׳איז דאָ פאָרגעקומען ביי אייך!—האָב איך איהם אויסגעדריקט מיין מיטגעפיהל.

—אַלץ הייסט אַ חורבן!—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיפץ.—דאָס, וואָס איהר זעהט, איז נאָך גאָרנישט.

—וואָס נאָך?

—נאָך וואָס?—זיי האָבען חרוב געמאַכט דעם בית־עולם, צובראָכען און צושלעפט מצבות, וואָס זענען אַלט געווען זעקס־

הונדערט יאָהר, פערברענט אוהל׳ס פון די גרעסטע גאונים. בּיי אונז ליגט דאָך דער „אורח חיים!״

איך האָב געפיהלט, אַז דער חורבן פון בּית-עולם איז פאַר דעם יוד אַ גרעסערע טראַגעדיע, ווי דער חורבן פון שטאָדט.

יא

איך בּין אַריבּערגעפאָהרען די גרעניץ פון בּוקאָווינע.

וואָס ווייטער אויף דרום, אַלץ שענער און בעלעבּטער איז די נאַטור. די שטעדטלעך און דערפלעך ליגען אין טהאָלען, אַרומגערינגעלט מיט בּערג. דער לאַנדשאַפט דערמאָהנט אָפט שווייצאַרישע פּייזאַזשען. פאָהרסט צו צו אַ שטאָדט. פון ווייטען שיינען דורך הויכע גערטנער-בּוימער, קעפּ פון קירכען (זיי זע-נען אומעטום גאַנץ געבּליבּען) און שפּיצען פון הויכע מאַגי-סטראַט-טורעמס. נאָר אָט עפענט זיך דער אויסזיכט פון שטאָדט— און פאַר די אויגען איז אַ בּית-עולם, וואו די פערבּרענטע, צו-שלאָגענע חורבות ווייזען אויס, ווי נישט בּעגראָבענע הרוגים. עס נעהמט אָן אַ שוידער. בּעגעגענט זיך אַנ׳אָרטיגער מענש— און אין זיין בּליק קאָן מען לייענען די גאַנצע טראַגעדיע פון זיין קאַנט, און הינטער דעם אויסערליך-רוהיגען אויסדרוק פון געזיכט, פיהלט זיך די גאַנצע פערבּיטערונג און אָנגעקאָכטער צאָרן פון אַ בּעזיגטען און אָהנמעכטיגען. בּעגעגענט זיך אַ רו-סישער סאָלדאַט, וועלכער בּלאָנדזשעט צווישען די חורבות—און אין זיין תמ׳עוואַטען בּליק דריקט זיך אויס אַ פערוואונדערונג, צוליבּ וואָס האָבען מענשען, זיינע בּרידער געמאַכט דאָ אַזאַ וויסטעניש. און נישט ווילענדיג און נישט פערשטעהענדיג, שעמט ער זיך פאַר די אכזריות׳דיגע מעשים. בּיי מיר דערוועקט זיך אויך אַ געפיהל פון שאַנד...

איך בּין געקומען אין זאַלעשטשיק. געווען איז עס אַ היבּשע שטאָדט מיט אַ בּעפעלקערונג פון איבּער אַכט טויזענד

מאַן, פון וועלכע ניין צעהנדליג זענען געווען יודען. אין שטאָדט האָט זיך געפונען ביי טויזענד הייזער.

דער רוסישער חיל האָט צום ערשטען מאָל פערנומען די שטאָדט דעם 21 אויגוסט 1914. כמעט אַלע יודען זענען אַוועק מיט די עסטרייכער, נאָר אַז די רוסען האָבען פערנומען דעם וייטערדיגען געגענד וואוהין עס זענען אַוועק די אַנטלאָפענע, האָט מען זיך בסלעכוייז גענומען אומקעהרען. אין משך פון פיער—פינף חדשים האָט זיך די גרעסטע טייל איינוואוינער אומגעקעהרט, חוץ צוויי—דרייהונדערט געזינדען, וועלכע זענען אַוועק וייט אין עסטרייך. עס פערשטעהט זיך, אַז דאָס פערבליבענע גוטס איז געוואָרען צורויבט.

דעם 20 פעברואַר 1915, האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקער אָנגריף פון די עסטרייכער. די רוסען האָבען גענומען עוואַקואירען די שטאָדט. דער קאָמענדאַנט איז אָבגעפאָהרען. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ פּאָגראָם, וועלכער האָט געדויערט צוויי טעג. דערביי זענען געשענדעט געוואָרען עטליכע פרויען. דער אָנגריף איז געוואָרען אָבגעשלאָגען און עס איז וייטער שטיל געוואָרען.

אָנהויב אַפּריל האָבען זיך אָנגעהויבען און געדויערט צוויי וואָכען, פערביטערטע שלאַכטען אין די בערג ביים שטאָדט. פון די סנאַריאַדען וואָס זענען געפאַלען אין שטאָדט, זענען פאָרגעקומען גרויסע שרפות און אַ האַלבע שטאָדט האָט אָבגעברענט. די בעפעלקערונג האָט געמוזט די גאַנצע צייט זיך בעהאַלטען אין די קעלערס.

דעם 17 אַפּריל בייננאַכט האָט מען אויפגעוועקט אַלע יודען, אַרויסגעיאָגט פון די הייזער און אַוועקגעטריבען אונטער'ן האָגעל פון קוילען און שראַפּנעלען אין דער ריכטונג פון וואָלקאָוויץ, אויף דרום. מען האָט נישט געגעבען קיין צייט עטוואָס מיטצונעהמען.

אין צוויי וואָכען אַרום האָבען די עסטרייכער פערנומען זאַלעשטשיק. עטליכע הונדערט זאַלעשטשיקער געזינדען, וואָס האָבען זיך געפונען אין עסטרייך, האָבען זיך אומגעקעהרט.

אין אַ האַלב יאָהר אַרום, דעם 10—11 סעפּטעמבער, האָבען

די עסטרייכער פערנומען וואָלקאָוויץ, וועלכע די רוסען האָבען, צובטרעטענדיג, פערברענט, אָבפיהרענדיג מיט זיך אַלע יונגעלייט. די איבערגעבליבענע זאַלעשטשיקער האָבען זיך אומגעקעהרט צו זיך היים.

אין אַ יאָהר אַרום, אין מאַי 1916, האָבען די עסטריי-כער ווידער פערלאָזען זאַלעשטשיק און מיט זיי זענען אַוועק כמעט אַלע יודען. אַז די רוסען זענען אַריין, האָט די אָרטיגע קריסטליכע בעפעלקערונג זיך משתדל געווען, מען זאָל יודען נישט אַריינלאָזען צוריק אין שטאָדט. אין אָנפאַנג האָט מען זיי טאַקי נישט אַריינגעלאָזען, נאָר אין סעפטעמבער האָט מען אָנגעהויבען געבען פראָפוסקען. ביז מיין קומען האָבען זיך אומגעקעהרט הונדערט און פופציג משפחות פון די, וואָס האָבען זיך געפונען אין יאַגעלניצע, באָרשטשעווקע און אַנדערע ערטער.

שוין פיל חדשים זענען פערביי, זינט דאָ זענען פאָרגע-קומען די שרפות און פאָגראָמען און זייערע שפורען זענען נאָך פריש. אויף די טהירען און אין די פענסטער פון די קריסטלי-כע הייזער, וועלכע זענען אַלע גאַנץ געבליבען, שטעהען נאָך אויסגעשטעלט אַלערליי איקאָנעס וואָס האָבען אָבגעהיט די היי-זער פון פאָגראָמען און אונטערצינדונג. אויף די גאַסען, הויפען און אין די חרוב'ע הייזער ליגען נאָך צוריסענע בלעטער פון יודישע ספרים. גאַנצע גאַסען זענען מיט זיי אויסגעבעט. אין די רואינירטע שוהלען און בתי-מדרשים ליגען גאַנצע בערג צורי-סענע ספרים און צופליקטע ספרי תורות. בלויז אין איין שוהל האָט מען צוריסען פינפאונדרייסיג ספרי תורות.

אויף די חרוב'ע גאַסען איז פוסט און וויסט. וואו-נישט-וואו, ביי אַ פערברענט הויז, אין וועלכען עס זענען גאַנץ גע-בליבען די ווענט, שטעהט אַ טישעל מיט ברויט, פאַפיראָסען, קליינגקייטען, און ביי איהם—אַ בלויער פון קעלט אַלטער יוד אָדער אַ יודענע. די גאַנצע לייזונג איז פון סאָלדאַטען.

איך קוק זיך צו און בעמערק, אַז אין דעם חרוב'ן הויז, ביי וועלכען עס שטעהט דער טישעל, איז איין פענסטער אָדער ווי-נישט-ווי פערגלאָזט, פערשטעלט מיט שמאַטעס אָדער פער-

שלאָגען מיט ברעטער. הייסט עס, דאָרט, אין די נישט-געהייצטע קאָנורעס זיצען מענשען, גאַנצע משפחות, נאַקעטע, באָרוועסע, הונגעריגע, מעהרסטען טייל קראַנקע, ווייל אין שטאָדט זענען פערשפרייט אַלערליי עפידעמיעס.

דער גאַנצער לעבען איז דאָ אַ פאַנטאַסטישער. אַלץ איז צוריסען, צוברעקעלט, פונאַנדערגעוואָרפען. איך האָב געטראָפען אַזעלכע געזינדען, פון וועלכע איין מיטגליד געפינט זיך אין אַמעריקא, דער צווייטער אין דער עסטרייכישער אַרמעע, דער דריטער ערגיץ אין ווין אָדער בודאַפעשט, דער פערטער, אַ פערשיקטער אין סיביר, די איבעריגע—דאָ. און איינער ווייסט נישט פון אַנדערן.

די גאַנצע איינאָרדנונג איז דאָ אויך אַנ׳אויסערגעוועהנלי-כע. די צוריקגעקעהרטע, ביי וועמען די אייגענע הייזער זענען פערברענט, האָבען זיך בעזעצט אין פרעמדע, אין וועלכע עס זענען פערבליבען גאַנצע ווענט מיט אַ דאַך. מען איז געגאַנגען איבער דער שטאָדט, געקליבען וואו אַ טהיר, וואו אַ פענסטער, און צוגעפאַסט צו דער נייער דירה. נאָכ׳ן אַרויסטרייבען די יוו׳ען, האָט דער אָרטינער מאַגיסטראַט צונויפגעקליבען דאָס גוטס וואָס איז פערבליבען אין די יודישע הייזער, קישענס, פערע-נעס, בגדים און עס בעהאַלטען. איצט געהט יעדערער אין מאַ-גיסטראַט און נעהמט, וואָס איהם איז נויטיג, נישט רעכענענדיג זיך מיט דעם, ווען דער אָדער יענער חפץ געהערט. אַ מין קאָמונע!

איך האָב בעזוכט אַ גרויסען בית-המדרש. אין איהם איז געווען שרעקליך קאַלט. אין איין קליינעם חדר׳ל, וואָס איז גע-ווען בעהייצט, זענען געזעסען ביים אויווען ביי אַ מנין אָרימע יודען. צווישען זיי איז געווען אַ רב פון אַ נאָהנטען שטעדטעל חעלכעס איז פערברענט, אַ זקן פון אַ יאָהר פינף און זיבעציג, אַ שוואַכער, אַ קראַנקער. ער איז געזעסען אין אַנ׳אויסגעריבען פוטערל ביים אויווען און איהם איז דאָך קאַלט געווען.

איך האָב גענומען איהם פונאַנדערפרעגען:

—וואָס איז פאַרהאַן צו דערצעהלען,—האָט ער געענטפערט

מיט אַ גלייכגילטיגען טאָן,—מסתמא דאַרף אַזוי זיין. מען דאַרף אַלץ מקבל באהבה זיין.

און שווייגענדיג אַ ווײַלע, האָט ער אָנגעהויבען דערצעהלען רוהיג, נאָר מיט אַ מין רעטשיטאַטיוו, אין וועלכען עס האָט אָבגעקלונגען דער מאָטיוו פון „איכה":

—פערציג יאָהר געווען אַ רב אין שטעדטעל—איז עס חרוב געוואָרען. געהאַט אַנ'אייגען הויז, איז עס פערברענט געוואָרען. צוויי זיהן געוועזן, האָט מען זיי צוגענומען און ערגיץ פערטריבען. ווער ווייסט, אויב זיי לעבען נאָך... נו, און די ספרים... אַלץ פערברענט. וואָס בין איך אָהן די ספרים? ווי אָהן אַ האַנט... ווי אָהן אַ האַרץ...

ער האָט אַראָבגעלאָזען דעם קאָפּ און שטיל צוגעגעבען:

—דרייסיג יאָהר האָב איך געשריבען אַ חבור, דאָס גאַנצע לעבען אַריינגעלעגט אין איהם—איז עס אויך פערברענט געוואָרען...

—נו, און צוריק גערעדט,—האָט ער זיך אָבגערופען מונטערער,—איז דאָך דעם אויבערשטען ערגער ווי אונז, מיר האָבען יעדערער די אייגענע צרה, די אייגענע דאגה און ער האָט אַלע יודישע דאגות אויף זיך...

איך האָב איהם דערלאַנגט אַ פּאַפּיראָס.

—אָ! זעהט איהר! אפילו אַ ציגאַר! דאַרף מען זאָרגען?—האָט ער זיך אויפגעמונטערט און פעררויכערט.

מיך האָט איינגעלאַדען צו זיך דער נאַטשאַלניק פון אויעזד, דעגטיאַראָוו, אַנ'אינטעליגענטער און סימפּאַטישער מענש. ער האָט מיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג, מיט וואָס, ווייזט אויס, ער אינטערעסירט זיך ערנסט און געבעטען פועל'ן, אַז דער קיעווער קאָמיטעט זאָל אַרויסשיקען אַהער אַ גרעסערע סומע אויף בגדים און שיך.

פון זאַלעשטשיק בין איך אָבגעפאָהרען אין סניאַטין.

סניאַטין, אַ פיל גרעסערע און רייכערע שטאָדט ווי זאַ-לעשטשיק, האָט פאַר דער מלחמה געהאַט אַ בעפעלקערונג פון איבער דרייסיג טויזענד מאַן, פון זיי, דרייצעהן טויזענד יודען. איצט איז די שטאָדט חרוב און פערברענט אַזוי ווי זאַלעשטשיק און אַנדערע שטעדט פון דער געגענד.

צום ערשטען מאָל איז דער רוסישער חייל אַריין אָנפאַנג סעפּטעמבער. אין געגענטייל פון זאַלעשטשיק, זענען פון דאַנען אַוועק מיט די עסטרייכער וועניג יודען, צווי הונדערט—צוויי הונדערט און פופציג געזינדען. די רוסען האָבען זיך געהאַלטען אין אָנפאַנג אָנשטענדיג, אפילו קיין איין פּאָגראָם נישט געמאַכט. נאָך דעם 16—17 פעבּרואַר 1915 יאָהר, אַז זיי האָבען עוואַקו-אירט די שטאָדט און געהאַלטען ביים פערלאָזען זי, האָבען זיי צוריבט די געוועלבער און וואוינונגען אין צענטער פון שטאָדט.

די עסטרייכער זענען פערבליבען אין סניאַטין דריי חדשים. דעם 13 מאַי זענען די רוסען בעפאַלען און כמעט אונערוואַר-טעט פערנומען די שטאָדט. זיי זענען אַריין ביינאַכט און גלייך האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ פּאָגראָם, ביי וועלכען מען האָט גע'-הרג'עט דריי יודען. אויף מאָרגען האָט מען אונטערגעצונדען דעם מאַרק-פּלאַץ. דעם 16 האָט די שטאָדט ווייטער געברענט.

דעם 17 האָט דער קאָמענדאַנט פעראָרדענט, אַלע יודען זאָלען זיך אין משך פון אַ האַלבער שעה פערזאַמלען ביים מאַ-גיסטראַט. אַז זיי האָבען זיך פערזאַמעלט, האָט מען זיי גלייך פון מאַרק, נישט לאָזענדיג אַריינגעהן אין שטוב נעהמען עטוואָס מיט זיך, אַוועקגעטריבען אין דער ריכטונג פון טשאָרטקאָוו. אין אין וועג זענען געשטאָרבען זיבען מענשען. אין טשאָרטקאָוו זענען אָנגעקומען, ווי איך האָב שוין פריהער געשריבען, פיר טויזענד פינף הונדערט נפשות, פון וועלכע עס זענען אין אַ קורצער צייט אויסגעשטאָרבען אַ דריטעל, טויזענד פיערהונדערט—טויזענד פינפהונדערט נפשות. איצט, אַז מען האָט ערלויבט צו-ריקצוקומען, האָבען זיך אומגעקעהרט ביי טויזענד נפשות.

אין סניאַטין האָב איך געטראָפען דאָסזעלבע בילד, ווי אין זאַלעשטשיק. דערזעלבער חורבן. די איקאָנעס אויף די קריסט-

ליכֿע הייזער און די צוריסענע בלעטער פון ספרים ביי די יודישע הייזער. דיזעלבע שרעקליכֿע, נישט געהייצטע דירות אין די פערברענטע חורבות, מיט צוגעפּאַסטע פרעמדע טהירען, מיט פערשלאָגענע אָדער פערשטאָפּטע פענסטער. נאָר דאָ זענען שוין אָפען אין מאַרק עטליכֿע צעהנדליג קראָמען.

פון דער ענגשאַפט, קעלט און הונגער, האָבען זיך דאָ פערשפרייט עפידעמיעס פון טיפוס, פּאָקען און דיזענטעריע. איך האָב בעזוכט דעם שפּיטאָל און דאָרט געטראָפען צוויי און זיבעציג טיפוס-קראַנקע. געוויס נאָך אַזוי פיל האָבען זיך געפונען אין שטאָדט.

קיין הילפס-קאָמיטעט איז אין סניאַטין, און אין זאַלעשטשיק נישט אָרגאַניזירט. דער טשערנאָוויצער גענעראַל-גובערנאַטאָר, טרעפּאָוו, האָט בשום אופן נישט ערלויבט צו אָרגאַניזירען אין בוקאָווינע הילפס-קאָמיטעטען, מאָטיווירענדיג עס דערמיט, אַז דאָ איז די יודישע בעפעלקערונג גענוג רייך און קאָן זיך בעגעהן אָהן הילף. עס איז אויסגעקומען צו אַרבייטען אונלעגאַל. האָמעלסקי האָט דאָ אָנגעצייכֿענט עטליכֿע בעלי-הבתים, פון וועלכֿע עס האָט געזאָלט בעשטעהן דער קאָמיטעט.

איך האָב זיך אויך דאָ געזעהן מיט'ן אויעזדנעם נאַטשאַלניק, יערמאָלאָוו'ן. ער האָט אויף מיר געמאַכֿט אַ גוטען איינדרוק. ער איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכֿט אויפ'ן גענעראַל-גובערנאַטאָר, וואָס ער ערלויבט נישט צו גרינדען קיין קאָמיטעט, האָט מיר געגעבען עצות, ווי אַזוי אויסצופועל'ן די ערלויבעניש. ווייטער האָט ער אַנ'עצה געגעבען, ביז אַ קאָמיטעט וועט זיך גרינדען, איינצואָרדענען הילף דורך דעם זעמסקי פערבאַנד, וועלכֿער האָט דאָ אַנ'אומזיסטע כשר'ע קיך און גיט אַרויס עטליכֿע הונדערט מיטאָגען טעגליך. ער האָט מיר אָנגעוויזען אויף דער אַרצטין פון פערבאַנד, ווי אויף אַנ'ענערגישער און איבערגעגעבענער אין קאַמף מיט דער עפידעמיע.

די אַרצטין און די צוויי באַרמהאַרציגע שוועסטער, וואָס האָבען מיט איהר געאַרבייט, זענען געווען יודישע קינדער. זיי האָבען מיט טרעהרען דערצעהלט וועגען דער שרעקליכֿער נויט,

עלענד און קראַנקהייטען, וואָס הערשען צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. איך האָב זיך מיט זיי צונויפגערעדט, אַז לויט דעם צעטעל פון דער אַרצטין, זאָל דער פערבאַנד אויפ'ן רעכענונג פון קיעווער קאָמיטעט אַרויסגעבען פאַר קראַנקע, געזונדווערענדע, אַלטע און קינדער—ווייס ברויט, מילך, אייער, פלייש. איך האָב אויף דעם איבערגעלאָזען דערווייל טויזענד צווייהונדערט רובל. אויך דעם אויעזדנעם נאַטשאַלניק האָב איך איבערגעלאָזען פיערהונדערט רובל אויף צו אָרגאַניזירען דעם אַרויסגאָב פון האָלץ פאַר דער בעפעלקערונג, אומזיסט און פאַר ביליגע מקחים. ער האָט צוגעזאָגט בעקומען האָלץ אויפ'ן קאַזיאָנעם מקח, דאָס הייסט, דריי—פיער מאָל ביליגער, ווי דער מאַרק-מקח.

בעת מיין געפינען זיך אין סניאַטין, האָבען זיך בעקומען פון קיעווער קאָמיטעט עטליכע פעק בגדים און שיך—און מיר האָבען עס צוטיילט דער בעפעלקערונג.

נאָך (דוכט זיך) זעקסהונדערט רובל האָב איך איבערגעלאָזען דעם ניי-אָרגאַניזירטען קאָמיטעט איך האָב נישט געוואוסט, ווי ער וועט אַרבייטען און דעריבער נישט איבערגעלאָזען איהם קיין גרעסערע סומע.

גאַנץ אומגעריכט האָב איך אין סניאַטין געפונען אַן „איינפאָהר-הויז”. אמת, דאָס „איינפאָהר-הויז” איז בעשטאַנען פון איין חדר מיט אַנ'ערד-פאָדלאָגע, נאָר דער חדר איז געווען אַ גרויסער מיט פיער פענסטער, האָט געהאַט אַ בעט מיט בעט-געוואַנד און זויבערע וועש. חוץ דעם איינעם חדר איז אין הויז געווען נאָר איין קיך, און דאָרט האָט זיך געפונען די בעל-הבית'טע מיט איהרע פינף קליינע קינדער. דער חדר, וועלכען זי האָט מיר איבערגעגעבען, שטעהט שטענדיג צוגעקליבען, גרייט פאַר געסט, איבערהויפט פאַר אָפיצירען.

איך האָב זיך פונאַנדערגערעדט מיט דער בעל-הבית'טע, אַ ווייבעל פון אַ יאָהר אַכטאונצוואַנציג, אַ פער'חושכ'טע און פערעלטערטע. זי האָט מיר דערצעהלט, וואָס די האָט איבערגעלעבט פאַר דער צייט. זי איז אַ פרוי פון אַנ'עסטרייכישען סאָל-

דאַט. איהר מאַן איז אויף דער מלחמה. געבּליבען איז זי פון איהם אַ מעוברת׳ע און מיט פיער קינדער אויף די הענד. אַז מען האָט, מיט אַ יאָהר צוריק, אַרויסגעטריבען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון סניאַטין, איז זי געווען אויף דער צייט. זי האָט געקראָגען אַ האַנד-װעגעלע, האָט אין איהם אַריינגעזעצט די צוויי קלענערע קינדער, איינגעשפּאַנט זיך און אַוועקגעגאַנגען צוגלייך מיט אַלעמען, ערטערווייז שלעפּענדיג דאָס וועגעלע, באַרג אַרויף. די עלטערע צוויי קינדער, פון פינף און זעקס יאָהר, זענען נאָכֿגעגאַנגען. אַ גאַנצע וואָך האָט געדויערט דער וועג—אַן׳ערך פופציג וויאָרסט—ביז טשאָרטקאָוו. מען איז אויסגעגאַנגען פון הונגער, דורשט און מידקייט. אין טשאָרטקאָוו האָט זי געבּוירען דאָס פינפטע קינד, ליגענדיג אין אַ שטאַהל אויף היי. בשעת׳ן קימפּעט, איז זי קראַנק געוואָרען אויף טיפוס. נאָכֿדעם האָט זיך בּיי איהר צוגעוואָרפען אַן׳אָנצינדונג פון די סוסטאַוועס.

אין דער צייט, וואָס זי איז געווען אי׳ן טשאָרטקאָוו, האָבען די עסטרייכֿער פערנומען סניאַטין. דער מאַן איהרער האָט בעקומען אַן׳ערלויבעניש אַראָבצופאָהרען אַהין זעהן זיך מיט׳ן געזינד. קומענדיג, האָט ער נישט געפונען קיין איין יוד, פון וועלכֿען ער זאָל זיך קאָנען דערוויסען וואו זיין געזינד איז אַהינגעקומען. די אָרטיגע קריסטען האָבען איהם דערצעהלט, (ווייזט אויס, זיי האָבען אַליין געגלויבט אין דעם), אַז דאָס רוסישע מיליטער האָט אַרויפגעטריבען אַלע יודען אויף דער גרויסער בריק און זי אויפגעריסען. אַלע יודען זענען גע׳הרג׳עט אָדער דערטרונקען געוואָרען. דערהערענדיג די שרעקליכֿע בשורה, האָט דער מאַן געפּרובט בעגעהן אַ זעלבּסט-מאָרד, נאָר מען האָט איהם אָבגעראַטעוועט. די קריסטליכֿע שכֿנים דערצעהלען, אַז ער איז גאַנצע טעג אָבגעזעסען בּיי זיך אין שטיבעל געקלאָגט און געשלאָגען זיך דעם קאָפּ אָן דער וואַנד. עד היום ווייסט ער נישט, אַז זיין ווייב מיט די קינדער לעבען.

אַז די פרוי איז געקומען צו זיך פון דער קרענק, האָט זי גענומען האָרעווען, כּדי צו קאָנען אויפהאַלטען די קינדער,

וועלכע זענען נאָר מעשה נס נישט געשטאָרבען פון הונגער. אַז מען האָט ערלויבט אומצוקעהרען זיך, איז זי איינע פון די ערשטע געקומען צוריק, ווייל זי האָט זיך דערוואוסט, אַז איהר הייזעל איז גאַנץ געבליבען. דאָ האָט זי זיך איינגעאָרדענט נישט שלעכט, באַקט ברויט, גיט אָב דעם חדר פאַר געסט און פערדינט פאַר זיך און די קינדער אויפ׳ן לעבען.

וואָס פאַר אַ וואונדערליכע ענערגיע און לעבענס-קראַפט!

און דיזעלבע ענערגיע און לעבענס-קראַפט האָב איך בע-מערקט נישט נאָר ביי איהר. דריי טעג האָב איך פערבראַכט אין שטאָדט, צוגעקוקט זיך אַ ביסעל צום לעבען פון די נאָר-וואָס אָנגעקומענע פערביטערטע און פערפינסטערטע אביונים און בין געוועזן איבערראַשט און אין דערזעלבער צייט ענטציקט פון דעם וואָס איך האָב געזעהן. עס איז ערשט צוויי חדשים, זינט מען האָט אָנגעהויבען צונויפפאָהרען זיך און, נישט קוקענדיג אויף די שרעקליכע בעדינגונגען, אויף דעם הונגער, קעלט, מגפות און מאַנגעל אין וואוינונגען, האָט די שטאָדט שוין אָנגעהויבען אויפ-לעבען. עס האָבען זיך געעפענט ביז פופציג קראָמען, פויערים פון געגענד האָבען אָנגעהויבען ברענגען תבואה, קויפען סחורה, וועלכע די קרעמער האָבען שוין פון ערגיץ געקראָגען. כמעט אַלע בעלי-מלאכות האָבען איינגעאָרדענט זייערע ווערקשטאַטען און אַרבײטען. מען האָט פעררירכט די שוהל און מען דאַוונט אין איהר, אויסגעשריבען אַ רב, אַ שוחט, מען אָרדענט איין חדרים און שוהלען. מען קאָן זיין זיכער, אַז אין אַ האַלב יאָהר, וועט די שטאָדט ווידער אויפבליהען, אויב, פערשטעהט זיך, אויף איהר וועט נישט אָנפליהען אַ נייער בלוטיגער שטראָם.

בשעת די בעל-הבית׳טע האָט מיר דערצעהלט איהר גע-שיכטע, איז אין צימער אַריין איהר עלטערער יונגעלע, אַ דאַ-רינקער, הויט און ביינער, די הענטלעך, ווי דינע פלעקעלעך, אָהן אַ טראָפען בלוט אין געזיכט, נאָר די אויגלעך לעבעדיגע, קלוגע.

—האָסט געלערנט אין חדר?—פרעג איך איהם.

—ווי דען! מיט אַ טאָג, איידער דער רוס איז געקומען, האָב איך אָנגעהויבּען לערנען גמרא.

—און איצט?

—שוין אַ יאָהר ווי איך לערן נישט און האָב אַלץ פערגעסען.

—און וואָס דאָ איז פאָרגעקומען, ווי מען האָט אייך אַרויסגעשיקט, געדענקסטו?

—געדענקסט, זוהנעלע, ווי מען האָט אונז אַרויסגעטריבען?—האָט איהם איבערגעפרעגט די מוטער.

—אַ קשיא, אויב איך געדענק! אַריינגעלאָפען אַ קאָזאַק מיט אַ קוטשמע אויפ'ן קאָפּ און מיט אַ לאַנגער פיקע אין האַנד און גענומען שרייען: „יאַ-אַווראַי, אוסי וואָן!” ביז איצט האָב איך מורא פאַר אַ קאָזאַק און בעהאַלט זיך אַז איך דערזעה איהם.

און ער ציהט זיך איינגאַנצען צונויף, טוליעט זיך צום שטוהל, אויסדריקענדיג זיין מורא פאַר אַ קאָזאַק. אויף זיינע בלאַסע ליפּעלעך ווייזט זיך אַ רחמנות'דיג שמייכעלע און אין די אויגען לייכט זיך אַ שטילער האַרצרייסענדער טרויער.

אין סניאַטין זענען אויך פערבליבען ערינערונגען און לעגענדעס וועגען בעל-שם. מען דערצעהלט, אַז ער איז דאָ געווען אַ מלמד. איינמאָל האָט ער נישט געקראָגען קיין אתרוג און שטאַרק מצער געווען זיך. ערב סוכות, שוין פאַרנאַכט, זעהט מען, עס פליהט אַ רייטער, אַ גוי, דאָס פערד איז פערסאָפּעט, איינגאַנצען אין שווייס. שטעלט זיך אָב און פרעגט: „גדיע מעשקאַ סרולקאַ?” איז דער בעל-שם אַרויסגעגאַנגען. האָט דער רייטער איהם דערלאַנגט אַנ'אתרוג און איז גלייך פערשוואונדען געוואָרען.

אַ געוויסען ר' משה'לעס קינדער האָבען אָבגעלאַכט פון בעל-שם. ר' משה'לע, וועלכער האָט דערקענט דעם בעל-שמ'ס גרויס, האָט זיך דערשראָקען און געקומען בעטען ער זאָל נישט שילטען זיינע קינדער. דער בעל-שם האָט זיי נישט געשאָלטען,

נאָר „זיין קוק“ איז געבליבען, האָבען זיי אַלע, לא עליכם, גע-
האַט אַ שלעכטען סוף.

אויפ׳ן סניאַטינער בית-עולם ווייזט מען דעם קבר פון ר׳ משה קיטעווער, ר׳ גרשון קיטעווערס אַ ברודער. לויט זיין צואה, איז מען אין סניאַטין מקבר אָהן טלתים. גענומען האָט זיך עס דערפון, וואָס אַמאָל איז אין שוהל געווען זעהר ענג, האָט ער געהייסען אַראָבוואַרפען פון זיך די טלתים. פון דעמאָלט אָן האָט מען אָנגעהויבען מקבר זיין אָהן טלתים. ר׳ משה׳ס אוהל איז איינגעפאַלען, נאָר מען האָט איהם מורא צו פעררירכטען.

ווענען סניאַטין דערצעהלט מען, אַז עס איז אַמאָל געווען אַ גרויסער כרך. מען האָט געזעהן אויף אַ ספר: „נדפס בסניאַ-טין הסמוך ליאַססי“. דערפון דרינגט מען, אַז סניאַטין האָט זיך געצויגען ביז יאַססי. אַזעלכע לעגענדעס געהען אַרום ווענען פיל שטעדט אין וואָלין.

יב

פון סניאַטין בין איך געפאָהרען מיט אַ פוהרמאַן, אַנ׳על-טערן יוד פון ערגיץ אַ קליין שטעדטעל אין גאַליציע. ער האָט געהאַט גוטע צוויי פאָר פערד און נישט שלעכט פערדינט. נאָר פריהער, בעת די רוסען זענען נאָר-וואָס אַריין, איז ער פיל אויסגעשטאַנען. ער האָט מיר דערצעהלט אַ גאַנץ געוועהנליכען עפיזאָד פון יענער צייט. ווי אַזוי סאָלדאַטען האָבען ביי איהם צוגענומען דאָס לעצטע פערדעל. דערצעהלט האָט ער עס גוט-מוטהיג, מיט אַנ׳איראָניע, ווי ווענען אַ לאַנג איבערגעלעבטען אומגליק. נאָר זיין ערצעהלונג האָט אויף מיר געמאַכט דעם שטאַרקסטען איינדרוק און ענטפלעקט פאַר מיר אפשר דעם וויכ-טיגסטען שטריך פון רוסישען כאַראַקטער, די וויכטיגסטע סיבה פון אַלע רוסישע מפלות.

—פאַר דער מלחמה,—האָט ער דערצעהלט,—האָב איך גע-האַט אַ פאָר פערד מיט צוויי וועגלעך און פון זיי געצויגען

חיונה. באַלד ווי די רוסען זענען אַריין, האָבען זיי ביי מיר צוגענומען אַ פערד מיט אַ וועגעל. פאָהר איך אַרום מיט איין פערדעל. איינמאָל, אַז איך בין אַרויסגעפאָהרען פון שטאָדט, בעגעגענען מיך סאָלדאַטען, שטעלען מיך אָב, שפּאַנען אויס מיין פערדעל און פיהרען איהם אַוועק מיט זיך. בלייב איך אין מי־טען פעלד מיט'ן וועגעל. שטיי איך אַ פערביטערטער און וויין. גע־הען דורך סאָלדאַטען. פרעגען זיי וואָס איך וויין, דערצעהל איך. זאָגען זיי מיר: „דיין פערדעל האָט מען געוויס אָבגע־פיהרט אין „אָקאָלאָדאָק", דריי וויאָרסט פון דאַנען. געה אַהין, ווענד זיך צום קאָמענדאַנט, אַ פּאָלקאָווניק, וועט ער דיר אומ־קעהרען דיין פערד." פאָלג איך זיי, געה אַהין וואו זיי האָבען אָנגעוויזען. איך קום צו און זעה—אמת, עס שטעהען פיל פערד און צווישען זיי דערקען איך מיין פערדעל. איך האָב אפילו אָנגעריסען אַ הייפעל גראָז און איהם דערלאַנגט. נאָכדעם בין איך אַוועק צום קאָמענדאַנט. געטראָפען איהם אין דרויסען, ביי אַ טישעל זיצט און טרינקט טהיי. אַן'עלטערער, נאָכ'ן אויסזיכט, אַזאַ פיינער, אָרענטליכער מאַן, פערנויג איך זיך פאַר איהם און דערצעהל איהם, ווי מען האָט מיך בע'גזל'ט. זאָגט ער: „געה אַהין, וואו עס שטעהען די פערד און זאָג, אַז איך האָב געהייסען מען זאָל דיר אָבגעבען דיין פערדעל." געה איך. נאָר די סאָלדאַטען האָבען מיך אויסגעלאַכט און גענומען שלאָגען. איך האָב זיך אומגעקעהרט צום קאָמענדאַנט און דערצעהלט עס איהם. רופט ער זיין דינער אַ סאָלדאַט און הייסט איהם: „אי־וואַן, געה מיט איהם צו די פערד, און אויב דאָרט געפינט זיך זיין פערדעל, זאָג, אַז איך האָב געהייסען איהם אָבגעבען." ביז מיר זענען געקומען, האָבען די סאָלדאַטען בעהאַלטען מיין פער־ד'על. איך זוך און געפין איהם נישט. קומען מיר צוריק און איוואַן זאָגט, אַז מיין פערד איז דאָרט נישטאָ. „ע־ע, האָסטו געוואָלט מיך אָבנאַרען,—שרייט אויס דער פּאָלקאָווניק—איוואַן, ברענג אַ שטריק און הענג איהם אויף פאַר די פיס אויפ'ן בוים אויף פינף מינוט. זאָל ער וויסען, ווי אָבצונאַרען!" איוואַן מאַכט קיין שהיות נישט, בינדט מיר די פיס מיט אַ שטריק, וואַרפט

אָריבער דעם שטריק איבער אַ דיקער צווייג פון אַ בוים און הויבט מיך אָן ציהען אין דער הויך. איך פליה שוין מיט די פיס אַרויף, מיט'ן קאָפּ אַראָב. דערווייל געהט פון שטוב אַרויס אַ יונגערמאַן, אַ סטודענט אָדער אַנ'אָפיציר, דערזעהט ער, ווי מען הענגט מיך און זאָגט צום קאָמענדאַנט: „וואָס טהוט איהר! ווי איז אייך נישט מיאוס אַזוי צו מוטשען אַ מענשען!" גיט דער קאָמענדאַנט אַ געשריי: „איוואַן, לאָז איהם אָב!" לאָזט מיך איוואַן אַראָב פון דער תליה און פענטעט מיך פונאַנדער. שטעל איך זיך אויף די פיס און שטעה אַ מטושטש'ער און טרעהרען גיסען זיך מיר פון די אויגען. גיט אַ געשריי דער קאָמענדאַנט: „נו, וואָס וויינסטו?" ענטפער איך: „ווי זאָל איך נישט וויינען. דאָס איינציגע פערדעל האָט מען ביי מיר צוגענומען, מען האָט מיך געשלאָגען, געהאָנגען און איך בין נאָך דערצו הונגעריג, אַ גאַנצען טאָג נישט געגעסען." „האָסט נישט געגעסען?—רופט אויס דער קאָמענדאַנט.—איוואַן! פיהר איהם אָב אין קיך, גיב איהם אַ גלאָז טהיי און ברויט, לאָז ער עסען!" פיהרט מיך אָב איוואַן אין קיך, גיט מיר אַ גלאָז טהיי, דריי שטיק צוקער און אַ גרויסען שטיק ברויט. עס איך. אויסגעטרינקען דאָס גלאָז טהיי, גיט מיר איוואַן נאָך איינס, ווייטער מיט דריי שטיק צו- קער. אין דער צייט געהט דער קאָמענדאַנט אַריין אין קיך, דערזעהט מיך און שרייט אויס אַנ'אויפגערעגטער: „זעה, ווי דער זשיד האָט זיך דאָ פונאַנדערגעלעגט, ווי ביי זיך אין דער היים! אַרויס!!" און גיט מיר דערביי אַ געזונדטען פּאַטש. איך שפּרינג אַרויס פון קיך נישט טויט, נישט לעבעדיג און לאָז זיך לויפען. הער איך, איוואַן שרייט מיר: „שטעה! קום צוריק! דער קאָמענדאַנט רופט!" קעהר איך זיך אום. דער קאָמענדאַנט שטעהט נעבען טהיר פון קיך, האַלט אין האַנד אַ דריי-רובעלדיגעס און דערלאַנגט מיר: „נאַ, נעהם פאַר דיין פערד! און געדענק, אַז ביי אונז, רוסען, שלאָגט מען, מען לאָזט נישט וויינען, נאָר מען בעשענקט מיט געלד!" נעהם איך די דריי רובל, דאַנק אָב און געה צוריק צו מיין פוהרעל. נישט אָבגעגאַנגען קיין הונ- דערט שריט—יאָגט מיך ווידער אָן איוואַן: „דער קאָמענדאַנט האָט

געהייסען אָבנעהמען ביי דיר די דריי רובל און געבען דיר דריי פעטש.״ איך גיב איהם אָב דאָס געלד, נאָר קיין פעטש האָט ער מיר נישט געגעבען, מרחם געווען זיך. קום איך צו מיין וועגעל. ערשט אין אַ ווײלע אַרום ברענגט מיר איוואַן אַ פערדעל. נישט מיינעם, אַנ׳אַנדערן, אַנ׳ערגערן. „נאַ, דאָס האָט דיר דער קאָמענדאַנט געשיקט פאַר דיין פערדעל.״

די מעשה, ווי געזאָגט, האָט אויף מיר געמאַכט אַנ׳ערשיטערנדען איינדרוק. אין איהר האָט זיך אין אַ בולט׳ן אופן אָבגעשפּיגעלט דער כאַראַקטער און אויפפיהרונג פון רוסישען מענשען אויף דער מלחמה (און נישט נאָר אויף דער מלחמה): שאַרפע איבערגאַנגען פון מענשליכקייט צו אומגעלומפערטער אכזריות, אָהן אַ ציל, אָהן אַ מאָטיוו.

און אָט איז נאָך אַ כאַראַקטעריסטישע ערצעהלונג פון אַ גאַליציאַנער יודען, הערש אָרלינג, דרייאונזיבעציג יאָהר אַלט, פון שטעדטעל יאַוואָרניק רוסקי, ווי אַזוי מען האָט איהם אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט קיין רוסלאַנד.

„דעם לעצטען טאָג פסח זענען געקומען צוויי קאָזאַקען, האָבען מיך אַרעסטירט, אָבגעפיהרט קיין בער און אויפ׳ן צווייטען טאָג אַוועקגעטריבען קיין דאָבראָמיסל. אַז איך האָב געפרעגט דעם אויפזעהער פון טורמע, פאַרוואָס מען האָט מיך אַרעסטירט, האָט ער געענטפערט: „פאַר יעדען רוטענער, וועלכען די עסטרייכער האָבען אַרעסטירט, אַרעסטירען מיר צוויי יודען.״ פינף וואָכען האָט מען מיך אָבגעהאַלטען אין דער דאָבראָמיסלער טורמע, נאָכדעם צופוס אַוועקגעטריבען אין מאָסיצקי. איך האָב נישט געקאָנט אָניאָגען די יונגערע, בין אָבגעשטאַנען און דער קאָזאַק האָט מיך שטאַרק געשלאָגען. נאָכדעם האָט מען אונז אָבגעשיקט קיין לעמבערג. איך האָב געזאָגט דעם קאָמענדאַנט: „קאָנסט מיך הרג׳ענען, נאָר צופוס וועל איך נישט געהן. איך קאָן נישט.״ האָט ער אויף מיר רחמנות געהאַט, געדונגען אַ פוהר. אין לעמבערג בין איך אָבגעזעסען אין טורמע דריי וואָכען. נאָכדעם האָט מען מיך מיט אַנדערע אַרעסטירטע אָבגעשיקט צום וואָקזאַל. פון טורמע צום וואָקזאַל איז געווען עטליכע

וויאָרכט. די פיס זענען ביי מיר געווען געשוואָלען און אין וואונדען. איך האָב נישט געקאָנט געהן אין די שטיוועל און האָב זיי אַראָבגענומען. איך האָב געהונקען און אָפט אָבגעשטעלט זיך. האָט דער קאָזאַק מיך שטאַרק געשלאָגען. אַ פערבייגעהענדער רוסישער סאָלדאַט האָט אָנגעהויבען שרייען אויף איהם: „וואָס האָסטו צו איהם? זעהסט דאָך, אַז ביי איהם זענען וואונדען אויף די פיס!" האָט דער קאָזאַק מיך אָבגעלאָזען. דער סאָלדאַט האָט אַרויסגענומען אַ טיכעל, צוריסען און איבערגעבונדען מיר די וואונדען. נאָכדעם האָט ער איינגעבעטען אַ דורכפאָהרענדען פויער, ער זאָל מיך נעהמען אויף זיין פוהרעל. יענער האָט מיך גענומען. דער קאָזאַק האָט אָנגעיאָגט דאָס פוהרעל און גענומען מיך ווייטער שלאָגען אַזוי שטאַרק, אַז איך בין געפאַלען חלשות. די פאַרבייגעהענדע קריסטען האָבען איהם געשריען: „וואָס מוטשעסטו אַ מענשען? ווילסט הרג'ענען איהם, טאָ הרג'ע מיט אַמאָל." האָט ער מיך אָבגעלאָזען. די קריסטען האָבען מיך אָבגעמינטערט און אָבגעפיהרט צום וואָקזאַל. נאָכדעם האָט מען מיך אָבגעשיקט אין בריסק, פון דאָרט אין טווער. דער קאָמענדאַנט פון טורמע, זעהענדיג, אַז איך עס נאָר ברויט מיט טהיי און געה אויס, האָט מיך צוגערעדט עסען פון קעסעל. אַז איך האָב זיך אָבגעזאָגט, האָט ער עטליכע מאָל געקויפט פאַר זיין געלד בולקעס און מיר געגעבען."

מיר איז שוין אויסגעקומען עטליכע מאָל צו קאָנסטאַטירען, אַז איניגע גאַליציאַנער יודען, געפלאָגטע און רואינירטע דורך דעם רוסישען מיליטער, האָבען זיך אָבגערופען מיט ענטציקונג וועגען כאַראַקטער פון אַ רוסישען מענשען און געבראַכט פאַקטען, וואו אַ רוסישער סאָלדאַט אָדער אָפיציר האָט אַרויסגעוויזען אַנ'אידעאַליזם און אַ ריהרענדע מענשליכקייט. אַזעלכע פאַקטען איז מיר אויסגעקומען צו בעגעגענען גאַנץ אָפט. איך וועל דאָ ברענגען נאָר אַ פּאָר פון זיי.

אָט וואָס עס שרייבט אַ יודישער סאָלדאַט אין אַ בריף צו זיינע עלטערן:

„געווען איז עס השענה רבה. אַ זייגער עלף מיטאָג (מיר האָבען זיך דאַן געפונען ביים אָסאָוועצער פעסטונג). פּלוצלונג הערען מיר דאָס רופען פון זעהר אַנ׳אַלטען גענעראַל מאַיאָר, ראָמאַנטאָוו: „יעוורעי, קאָ מניע״. וויר זענען אַרויסגעגאַנגען פון סטראָי ביז צווייהונדערט יודישע סאָלדאַטען. דער גענעראַל הויבט אָן פאָלגענדע רעדע: (אין בריף איז די רעדע איבערגעגעבען אין רוסיש).

„קינדער יודען!״

„ווייסט איהר וואָס פאַר אַ טאָג עס איז ביי אייך היינט? היינט איז אַ טאָג ווען אייערע תּפי׳ות ווערען אָנגענומען. טהוט תּפילה צו אייער גאָט, צו גאָט פון ישראל, צו גאָט פון אברהם, יצחק ויעקב, דער גאָט, וועלכער האָט אייך אַרויסגע־פיהרט פון דער קנעכטשאַפט פון מצרים און אַריבערגעפיהרט איבער׳ן ים סוף איז אַ גרויסער גאָט און אַ לייטזעליגער. ער שפּרייט אויס זיין האַנד און נעהמט צו די תּפילות פון זיין געליבט פאָלק. אונזער יעזוס קריסטוס שטאַמט דאָך אויך פון אייערע יודען. טהוט תּפילה קינדער ווי יעדער קען: ווער עס האָט אַ סדור, איז פון אַ סדור, ווער אויסווענינ. עס קאָן זיין אַז דורך אייערע תּפילות וועט אונז גאָט העלפען!״ א. אַ. וו.

„די ווערטער האָבען זעלבסטפערשטענדליך אויף אונז גע־ווירקט אַלס אַ דרשה פון גרעסטען רב. יעדערער האָט תּפילה געטהון. נאָכדעם זענען מיר צוריקגעטראָטען אין סטראָי.

י. מ. פּערפּיקאָר.

עס איז מעגליך אַז דער אַלטער גענעראַל וואָס האָט גע־וואוסט פון יודישע יומים־טובים און אין אַזאַ טאָן גערעדט וועגען יודישען גאָט האָט געשטאַמט פון יודען. נאָר אָט ליגט פאַר מיר אַ בריף אין פּראָסקוראָווער יודישען הילפס־קאָמיטעט פון אַ גלח פון שטעדטעל סאַטאַנאָוו. ער שרייבט וועגען אָרטיגען קריסט־ליכען הילפס־קאָמיטעט, (די יודען האָט מען פון דאָרטען אַרויס־געשיקט): „כל זמן אונזער קאָמיטעט האָט געאַרביי טאיז אַלץ געווען אין אָרדנונג. די הייזער זענען געווען פער׳חתמ׳עט, אַלץ איז געווען שטרענג אָבגעהיט און עס זענען נישט פאָרגעקומען

קיין שום גזילות. נאָר מיט דעם אָנקומען אין סאַטאַנאָוו פון דער עטאַפּנער ראָטע, האָבען אונזערע וועלכטער אָבגעזאָגט זיך צו דינען און דער קאָמיטעט, זעהענדיג זיין אָהנמעכטיגקייט, האָט געמוזט אָבשטעלען זיין טעטיגקייט. ביי איצטיגער צייט, זענען אַ העלפט פון די יודישע וואוינונגען צורויבט, דאָס גוטס פונאַנדערגעשלעפּט. דערום דאַרף דער פּראָסקוראָווער קאָמיטעט תיכף ומיד אָננעהמען אַלע מעגליכע מיטלען, כדי אָבצוהיטען דאָס ביסעל אָרימקייט וואָס איז נאָך איבערגעבליבען. איך דאַרף ער זעהן עס זאָל איינגעאָרדענט ווערען אַנ׳אויספאָרשונג, ווער איבערהויפּט האָט גע׳גזל׳ט און געהאַנדעלט אין מאַרק מיט די אָנגערויבטע זאַכען (דאָ אויפ׳ן אָרט איז נישט שווער עס קלאָר צו מאַכען). עס וואָלט נישט שאָדען אָנריהרען אויך די פראַגע, פאַרוואָס די מאַכט האָט דאָ אויפ׳ן אָרט נישט אָנגענומען קיין שום מיטלען געגען די רויבערייען... נעהמט אָן מיטלען וואָס גיכער, וואָרום אין אַ דריי-פיער וואָכען אַרום וועט אין די יודישע הייזער נישט פערבלייבען אפילו קיין בלאָטיגע טראַנטע.״

מיט אַכטונג דער גלח וו. וואָלאָסעוויטש.

מיטגליד פון קאָמיטעט (אונטערשריפט) 8 אויגוסט (1915).

און אָט איז אַ בריף פון אַ רוסישען פּראַפּאָרשטשיק צו אַ יודיש מיידעלע פון זעקס יאָהר פון אַ געזינד, וואו ער איז געשטאַנען אַ קליינע צייט.

„אַ צואה ניוטע׳ן פון אַ מענשען וואָס טרעט אַריין אין שלאַכט. אַז דו וועסט, ליבע ניוטאָטשקע, אויסוואַקסען אַ גרויסע, האָב ליב דיין פיל-ליידענדעס פאָלק, נישט זאָג זיך אָב פון איהם און שטאָלציר דערמיט וואָס דו ביזט אַ יודיש קינד.

„פערברענגענדיג עטליכע טעג פאַר דער שלאַכט ביי דיינע עלטערן, וועלכע האָבען אַרויסגעוויזען אונז קריסטען, וועלכע אונטערדריקען אייך, אַזוי פיל ליבליכקייט און גאַסטפריינדליכקייט, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז אייער פאָלק טראָגט זיך אויף צו אַלעמען, אָהן אונטערשיד פון גלויבען, ווי צו ברידער. ביי אונז אַלעמען איז איין גאָט, צו וועמען מיר טהוען תפילה און וועלכער וועט אייך יודען אַרויספיהרען אויף אַ ליכטיגען וועג.

„דו, ניוטע, ביזט גליקליך וואָס דיין לעבען פאַנגט זיך אָן אין אַזאַ צייט, ווען אונטער׳ן דונער פון האַרמאַטען און שטורם פון ביקסען, אָבגעבענדיג דאָס לעבען פאַר אַ גרויסען ציל, בעהעלפטען מיר מיט אונזער בלוט אַלע פעלקער אין איין געזינד. אַז די גרויסע מלחמה וועט זיך ענדיגען, פערגעסט נישט יענע, וועלכע האָבען אין די קאַלטע אָקאָפעס בעגעגענט דאָס געבורט פון יעזוס קריסטוס, וועלכער האָט אָנגעזאָגס אונז ליבען אַלע נאָהנטע.

דער פראַפּאָרשטשי קפּון 247 פּיעכאָטנעם, מאַרשרוטנעם פּאָלק, ניקאָלאַי מאַסלעניקאָוו.

און צוגלייך מיט דעם אַזעלכע שרעקליכע און ווילדע מעשים, בנוגע צו יודען, וואָס דער מוח קאָן זיי קוים פערטראָגען.

אַ רוסישער אָפיציר האָט מיר דערצעהלט:

—איך פאָהר צו צו אַ דאָרף, וואו עס זענען געשטאַנען קאָזאַקען. איך זעה עפּעס פליהט אין דער לופטען, פאַלט אַראָב און פליהט ווייטער. איך פאָהר צו נעהנטער און זעה: עס שטעהט אַ מענגע קאָזאַקען און איינער ווארפט אין לופטען אַ צובלוטיגט גופ׳ל פון אַ קינד פון אַ יאָהר צוויי און די איבעריגע כאַפּען עס מיט אַ געלעכטער אונטער אויף זייערע פּיקעס. דאָס האָבען די קאָזאַקען געכאַפּט אַ יודיש קינד און „שפּילען זיך מיט איהם!״

אין אַ שטעדטעל נעבען וואָלקאָוויסק וועלכעס די רוסען האָבען פערנומען, האָבען די סאָלדאַטען צונויפגעטריבען אויפ׳ן מאַרק אַלע יודען, געצווינגען זיי אויסצוטהון זיך מוטער נאַקעט און טאַנצען מאַנסביל מיט פרויען, נאָכדעם געצווינגען נאַקעטערהייד צו פאָהרען רייטענדיג אויף חזירים און לסוף דעם צעהנטען געשאָסען. דאָס איז אויך געווען אַ מין „שפּיל״.

מען האָט געצווינגען אַ זוהן ער זאָל אַליין אויפהענגען זיין פאָטער. אין שטעדטעל נאַזאַרדין, פון וואַנען אַלע יודען זענען אַנטלאָפען, האָט מען אויסגעגראָבען פון קבר אַ יונגענמאַן וועלכען מען האָט מיט אַ טאָג פריהער מקבר געווען און אין טלית אויפגעהאָנגען. און נאָך און נאָך אַזעלכע „שפּילען״.

די דייטשען האָבען אויך אַרויסגעוויזען געגוג אכזריות. אין שטעדטעל בלאָניע, ביי וואַרשא, האָט מיר דער אָרטיגער נאָטאַריוס דערצעהלט:

—אַז די דייטשען זענען צום ערשטען מאָל אַריין אַהער, האָבען זיי געפונען אין אַ פאָלוואַרק, עטליכע וויאָרסט פון שטאָדט, אַ באַראַק מיט הונדערט צוויאַונניינציג כאָלערא-קראַנקע, וועלכע די רוסען האָבען, אָבגערעטענדיג, נישט בעוויזען מיטצונעהמען. די דייטשען, נישט זענענדיג אימשטאַנד צו בעזאָרגען די קראַנקע און מורא האָבענדיג די כאָלערא זאָל זיך פון זיי נישט פערשפרייטען צווישען דייטשען מיליטער, האָבען אַרומגעלעגט דעם באַראַק מיט שטרוי און אונטערגעצונדען. אַלע הונדערט צוויאַונניינציג קראַנקע זענען פערברענט געוואָרען.

איך ווייס נישט וואָס איז גרויזאַמער: פערברענען אַ באַראַק מיט קראַנקע אָדער וואַרפען אין לופטען אַ קינד און אונטערכאַפען איהם אויף פיקעס, אָדער אויסטהון מענשען נאַקעט און נויטען זיי טאַנצען, רייטען אויף חזרים און לסוף שיסען אַ טייל פון זיי. נאָר אין ערשטען פאַל, ווי ווילד און אונמענשליך ער איז, איז אין איהם געווען אַ בעשטימטער ציל, אַ צוועקמעסיגקייט. מיט דעם דייטש האָט מען געוואוסט מיט וועמען מען האָט צו טהון. מען האָט געוואוסט אַז דאָרט וואו איהם איז נויטיג צו זיין ציל וועט ער זיך נישט אָבשטעלען פאַר דער גרעסטער אכזריות. דערפאַר אָבער האָט מען געקאָנט זיין זיכער, אַז וויבאַלד נאָר מען שטעהט איהם נישט אין וועג, קאָן מען זיין רוהיג אַז ער וועט מיט אַ פינגער נישט אָנריהרען. מיט דעם רוס איז מען קיינמאָל נישט געווען זיכער מיט'ן לעבען, מיט דער מענשליכער זעלבסטווירדיגקייט, ווייל אין זיינע מעשים איז נישט געווען קיין צוועקמעסיגקייט, קיין געזונדטע לאָגיק.

אַז איך האָב געזעהן, ווי אין אַ מאָמענט, ווען עס האָט זיך געפאָדערט די אָנשטרענגונג פון אַלע גייסטיגע און פיזישע כחות, כדי אַרויסצוגעהן פון שרעקליכען קריזיס, פערנעהמט מען זיך מיט ווילדע שטותים און בעסטיאַלע „שפילערייען", איז פאַר מיר קיין צווייפעל נישט געווען, אַז רוסלאַנד וועט פערשפילען

די מלחמה. אויסגעלאָזען האָט זיך נאָך ערגער. די שטותים, אין וועלכע עס זענען געווען אַריינגעטהון אַלע, פון דעם פּראָסטען קאָזאַק, ביז ניקאָלאַיען מיט זיין רעגירונג (וואָס איז געווען די „מעשה בייליס", אָדער די אַרויסשיקונג פון יודען פון גאַנצע געגענדען, אויב נישט שגיונות און „קאַפּריז-שפּילען" אָהן אַ שום פּאָליטישען ציל און מלוכה-צוועקמעסיגקייט?) האָבען געבראַכט צו דעם פאַלען פון דער גאַנצער רוסישער אימפּעריע.

יג

טשערנאָוויץ, די הויפּט-שטאָדט פון בוקאָווינע, איז אין דעם קליינעם מלוכה'לע כמעט דאָס איינציגע אָרט, וואָס איז גאַנץ געבליבען פון דעם מלחמה-שטורם, אַ מין אָאַזיס אין דעם מדבר פון חורבות און פּערוויסטונגען.

נאָך נישט דערפאָהרענדיג עטליכע ווערסט, האָב איך דערזעהן פאַר זיך אַ באַרגיגען אָרט, אַ גרויסע אייראָפּעישע שטאָדט, מיט גרויסע קירכען, פּאַלאַצען און מויערן.

פאָהרענדיג איבער די ברייטע בעלעבטע גאַסען מיט די גרויסע מאַגאַזינען פון אַלערליי עלעגאַנטע אַרטיקלען, זעהענדיג די ריינע מויערן, די האָטעלען, וואו מען קאָן קריגען אַ גוטען און זויבערן צימער, לעזענדיג אויף די וואַנד די אַפישען וועגען אָווענדען, קאָנצערטען ספּעקטאַקלען און אַנדערע פּערוויילונגען, האָב איך זיך געפיהלט, ווי איך וואָלט געווען אַריבערגעטראָגען אין אַנ'אַנדער וועלט. דערביי האָב איך בעמערקט ביי זיך אַ מאָדנע און שרעקליכע איבערלעבונג: איך האָב דערפיהלט אַז איך בענק נאָך די פערברענטע צוקאַליעטשעטע הייזער און רואינירטע וואוינונגען. אינסטינקטיוו האָט מיין בליק זיי געזוכט. און די הייזער מיט די גאַנצע פענסטער, די אָפענע מאַגאַזינען און די רוהיגע גאַסען, דאָס גאַנצע וואָכעדיגע לעבען האָט זיך מיר אויסגעוויזען ווי עטוואָס אוננאָרמאַלעס!... שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט אַז מיליטער-לייט, וועלכע זענען אַ געוויסע צייט

געווען אין קאַמף און שטענדיג געזעהן פאַר זיך הרוגים, צו-קאַליעטשעטע גופים און טייכען בלוט, בענקען נאָך דעם. זיי ווייזט זיך אויס בלאָס און נישט נאָרמאַל דאָס געוועהנליכע לע-בען, וואו עס זענען נישטאָ קיין צוריסענע לייבער, וואו עס דונערן נישט קיין האַרמאַטען און ס׳הערען זיך נישט קיין זיפ-צען און געשרייען...

אויב טשערנאָוויץ האָט נישט געליטען פון די שרפות און אַרטילעריע-שיסעריי, איז פונדעסטוועגען די בעפעלקערונג, אי-בערהויפּט די יודישע, גענוג אויסגעשטאַנען פון דער מלחמה.

פאַר דער מלחמה האָט די שטאָדט געהאַט כמעט נײַנציג טויזענד איינוואוינער. פון זיי פינפאונצוואַנציג—אַכטאונצוואַנציג טויזענד יודען. נישט קוקענדיג אויף דעם וואָס די יודען זענען דאָרטען געוועזן אַ מינאָריטעט, האָבען זיי געשפּילט אין שטאָדט אַ דאָמינירענדע ראָל. דער גאַנצער האַנדעל און אינדוסטריע זע-נען געווען ביי זיי אין די הענד, די העכסטע שטעלען אין די אָפיציעלע אַנשטאַלטען האָבען פערנומען יודען. אין אוניווערזי-טעט זענען די פּראָפעסאָרען און סטודענטען געווען מעהרסטענ-טייל יודען, אַזוי, אַז דער אוניווערזיטעט האָט זיך געקאָנט רע-כענען פאַר אַ יודישען: אין איהם איז די יודישע שפּראַך גע-ווען אָנערקענט אַלס אַ נאַציאָנאַלע און געווען גלייכבערעכטיגט מיט אַנדערע שפּראַכען. אין די מיטעלע און פאָלקס-שולען האָ-בען יודען אויך געהאַט אַזעלכע רעכט, וועלכע זיי האָבען נישט אין קיין שום אַנדער לאַנד. די שולען וואו יודישע שילער זענען געווען מעהר ווי קריסטליכע, האָבען געפייערט שבת אָנ-שטאָט זונטאָג.

דער בירגערמייסטער און אַ גרויסע טייל מיטגלידער פון מאַגיסטראַט זענען געווען יודען. אין שטאָדט האָב איך געטראָ-פען פיל ערטער מיט יודישע נעמען: „הערצעל-פּלאַץ״, „באַראָן הירש-גאַס״, „עמיל פראַנצאָז-גאַס״ און אַנדערע. אין צענטער שטאָדט געפינט זיך אַ פּרעכטיג פאָלקס-הויז מיט׳ן אויפשריפט „בית עם״, וואָס האָט געקאָסט אַ האַלבען מיליאָן קראָן. עס איז

דאָ אַ בית-יתומים, וואָס איז בעזאָרגט מיט אַ קאַפּיטאַל פון אַ מיליאָן.

דער אויפטראָג צווישען יודען און קריסטען איז געווען אַ פריינדליכער. מען האָט נישט געוואוסט פון אַנטיסעמיטיזם און נאַציאָנאַלע העצעריי. דער רב און דער בישאָף האָבען אין ד' יודישע און קריסטליכע ימים-טובים אָבגעגעבען איינער דעם צווייטען אָפיציעלע וויזיטען.

די שטאָדט איז אַ נייע, עקזיסטירט קנאַפּע הונדערט יאָהרי מיט איהרע געפּלאַנעוועטע גאַסען, אָהן אַ סטיל געבויטע, רייכע און גרויסע געביידעס, דערמאָהנט זי אַ ביסעל אָדעס. די אָנגע-פּאָהרענע בעפעלקערונג האָט נישט בעשאַפען קיין בעשטימטע קולטור, קיין פעסטע יסודות. נישט די דייטשען, נישט די פּאָ-ליאַקען און, ווענינגער פאַר אַלץ, די אָרטיגע בעפעלקערונג, די בוקאָווינער רוטענער, האָבען דאָ נישט פערנומען די אויבער-מאַכט. אַזוי ווי דאָס גרעסטע טייל אינטעליגענץ איז געווען אַ יודישע, וואָלטען זיי געקאָנט שאַפען אַ הערשענדע יודישע קול-טורעלע סביבה. נאָר זיי האָבען דאָס נישט בעוויזען צו טהון, דערפאַר אָבער האָט זיך דאָ נישט געשאַפען און נישט געקאָנט זיך שאַפען קיין אַסימילאַטאָרישע שטרעבונג, פשוט דערפאַר, ווייל עס איז נישט געווען מיט וועמען צו אַסימילירען זיך. גיכער וואָלטען זיך געקאָנט די אַנדערע אינטעלעקטועלע עלעמענטען צוסימילירען מיט יודען, ווען די יודישע אינטעליגענץ וואָלט זיין מעהר נאַציאָנאַל געשטימט.

אויב עס איז ריכטיג כאָטש אַ העלפט דערפון, וואָס מען האָט מיר דערצעהלט פון דעם פריהערדיגען לעבען אין טשער-נאָוויץ, איז דאָרטען, ווי איבעראַל אין בוקאָווינע, געווען אַ יו-דישע עלדאָראַדאָ, אַ מין גן-עדן. מיט דער רוסישער אָקופּאַציע איז עס אַלץ פערניכטעט געוואָרען. די יודישע בעפעלקערונג איז געוואָרען צוזייהט און צושפּרייט. די איבערגעבליבענע זענען געוואָרען רואינירט. ביי יודען האָט מען אָבגענומען אַלע—נישט בלויז נאַציאָנאַלע און פּאָליטישע- נאָר אפילו עלעמענטאַרע מענש-

ליכע רעכט און דאָס ביסעל יודישע קולטור, וואָס דאָ האָט זיך געשאַפען, איז אינגאַנצען חרוב געוואָרען.

צום ערשטען מאָל האָט דער רוסישער חיל פערנומען די שטאָדט דעם 1 סעפּטעמבער 1914. זענענדיג אָנגעשראָקען פון די אכזריות פון רוסישען חיל אין אַנדערע ערטער, זענען כמעט אַלע רייכערע און אינטעליגענטע יודען בעצייטענס אַוועק צוזאַמען מיט די עסטרייכער, לאָזענדיג אויף הפקר די וואוינונגען מיט דעם גוטס וואָס מען האָט קיין צייט נישט געהאַט מיטצונעהמען. פערבליבען איז נישט מעהר ווי אַ העלפט פון דער יודישער בעפעלקערונג. טראָץ אַלע ערוואַרטונגען, האָבען דאָ די אָקופּאַנטען געהאַלטען זיך אָנשטענדיג. פערבליבען זענען די רוסען אין שטאָדט זעקס וואָכען. דעם 15 אָקטאָבער זענען זיי אָבגעטראָטען, נעהמענדיג מיט זיך עטליכע צעהנדליג ערוב׳ניקעס, מעהרסטענטייל יודען. אין אָנדערטהאַלבען חדשים אַרום, דעם 27 נאָוועמבער האָבען זיי זיך אומגעקעהרט און ווייטער פערבליבען צוויי מיט אַ האַלבען חודש. דער 17 פעברואַר 1915, האָבען זיי צום צווייטען מאָל פערלאָזען די שטאָדט. מיט אַ פּאָר וואָכען פאַר דעם, האָט דער גענעראַל-גובערנאַטאָר (יעווריעינאָוו) אַרויסגערופען אין מאַגיסטראַט צוואַנציג פון די אָנגעזעהענסטע יודישע בעלי-הבתים, האָט געהאַלטען אַ שאַרפע רעדע וועגען „יודישען פערראַט״, אַרויפגעלעגט אויף דער יודישער בעפעלקערונג פאַר „פערראַט״ אַ קאָנטריבוציע פון פופציג טויזענד רובל און גענומען פון די צוואַנציג גערופענע זיבען— אַכט ערוב׳ניקעס. די קאָנטריבוציע האָט מען אַריינגעטראָגען, נאָר די ערוב׳ניקעס האָט ער נישט בעפרייט. אין עטליכע טעג אַרום האָט מען אַרעסטירט נאָך פיל יודען, מען האָט געזאַמעלט אַכצעהן טויזענד רובל און אַוועקגעטראָגען יעווריעינאָוו׳ן אַ מתנה, ער זאָל בעפרייען די אַרעסטירטע. נאָר ער האָט דאָס געלד נישט גענומען און די אַרעסטירטע אָבגעשיקט קיין רוסלאַנד.

צום דריטען מאָל האָבען די רוסען פערנומען די שטאָדט דעם 18 יוני 1916. דאָס מאָל איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם, מען

האָט געראַבט די געוועלבער און צוויי טעג געשכור'ט אין די גאַסען. צום דריטען אַריינטריט פון רוסישען מיליטער איז אין שטאָדט פערבליבען פון איבער פינפאונצוואַנציג טויזענד יודישע איינוואוינער נישט מעהר, ווי דרייטויזענד פינפהונדערט, צווישען וועלכע עס האָבען זיך געפונען זעקסהונדערט פרעמדע, אָנגעקומענע פון די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. (אין גאַנץ בוקאָווינע, חוץ סוטשאָווע און סערעט, זענען פערבליבען, ווי מען האָט מיר איבערגעגעבען, נישט מעהר ווי פופצעהן טויזענד יודען).

דאָס וואָס די שטאָדט איז גאַנץ געבליבען שרייבט מען צו דער ווירקונג פון אָרטיגען בישאָף. מען דערצעהלט אַז ער האָט זיך געווענדעט דורך פאָרשטעהער פון אַ נייטראַלער מלוכה צום רוסישען העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר מיט דער בקשה צו שאַנעווען די שטאָדט, נישט באָמבאַרדירען און נישט פערברענען זי. ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט איינגעוויליגט—און טשערנאָוויץ איז גאַנץ געבליבען. דערפאַר האָט די רוסישע אַרטילעריע אָנגעווענדעט דעם גאַנצען פייער אויף דעם שטעדטעל סאַדיגורי, וועלכעס געפינט זיך דריי—פיער וויאָרסט פון טשערנאָוויץ, און האָט זי חרוב געמאַכט.

אַז איך האָב זיך צוגעקוקט נעהנטער צום אָרטיגען לעבען, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז עס איז ווייט נישט אַזוי נאָרמאַל, ווי מיר האָט זיך געדאַכט פון ערשטען בליק. פאַר מיר האָט זיך ענטפלעקט דאָסזעלבע טראַגישע בילד, וואָס אין טאַרנאָפּאָל, לעמבערג און אַנדערע „גאַנץ געבליבענע" שטעדט. אָפענע מאַגאַזינען מיט עטליכע פערבליבענע אַרטיקלען אין די אויסשטעלונגס-פענסטער און אינעווייניג, אויף די פּאָליצעס, איז פוסט. (דער איינציגער אַרטיקעל וואָס וואַרפט זיך אומעטום אין די אויגען, זענען די אָרטיגע זעהר שענע אייגענאַרטיגע אויס-נייהונגען און קרוזשעוועס). קיין איין יובעליר אָדער לוקסוס-מאַגאַזין איז נישט צו טרעפען. אין דאָס פובליקום וואָס פערפולט די גאַסען, איז דאָ אפשר אַ צעהנטע טייל ציווילע, די איבעריגע בעשטעהט פון רוסישען מיליטער, סאַניטאַרען, שוועסטער און אַנדערע אָנגעשטעלטע. די אַפּישען, אַז מען לייענט זיי

איבּער אויפֿמערקזאַם, ווייזען אָן אויף ליבּהאָבּערישע ספּעקטאַקלען און קאָנצערטען פֿון גאַנץ אומבּעוואוסטע מוזיקאַנטען, די שענסטען און בּעסטע וואוינונגען אין שטאָדט זענען פֿערנומען דורך העכערע מיליטער-לייט און בּעפֿולמעכטיגטע פֿון די פֿערבּאַנדען. מיר איז אויסגעקומען צו זיין אין צעהן אָדער מעהר אַזעלכע וואוינונגען. אַלע זענען זיי געוועזן יודישע. אין יעדער וואוינונג האָבּ איך געפֿונען אויף דער וואַנד הערצעלס פּאָרטרעט און אין שאַנק בּראָקהאַוזס ענציקלאָפּעדיע.

איך האָבּ פֿערבּראַכט עטליכע טעג אין טשערנאָוויץ, בּעזוכט אייניגע יודישע אַנשטאַלטען, אומשפּאַצירט איבּער די גאַסען. מיך האָבּען אָבּגעשטעלט די אָנגעקלעבּטע אויף די וואַנד פֿעראָרדנונגען, אָהן אַ צאָהל בּלעטלעך אין דייטש, פּויליש און רוטעניש. דאָ זענען פֿערבּליבּען די פֿעראָרדנונגען פֿון דער דייטשער מאַכט און פֿרידליך פֿערבּליבּען אין שכנות מיט די פֿעראָרדנונגען פֿון די רוסען: אַ דייטשער בּעפֿעהל צו פֿערזייהען די פֿעלדער און נעבּען איהם אַ רוסישער: אַרויסגעבּען דאָס געוועהר. ווייטער אַ דייטשער: מען זאָל נישט עסען קיין פֿיש פֿון די טייכען, ווייל זיי זענען פֿער׳סמ׳ט פֿון די הרוגים—און אַ רוסישער מען זאָל האַלטען אָפֿען די קלייטען און אַזוי ווייטער.

צווישען די גאַסען-דורכגעהער האָבּען זיך אויסגעטיילט מיט זייער אויסזיכט און אַנצוג, קירגיזען און סאַרטען, וועלכע זענען אין אַ גרויסער צאָהל געבּראַכט געוואָרען פֿון זייערע סטעפּעס, אַהער און אין גאַליציע אויף אַרבּייט, רייניגען און פֿעררייכטען די וועגען. וואו איך בּין געפֿאָהרען האָבּ איך זיי בּעגעגענט. נאָר איבּערהויפּט זענען זיי געוועזן פֿיל אין טשערנאָוויץ. געהען אום מהנות׳וויז אין זייערע וואַרימע כאַלאַטען, מיט הויכע שפּיציגע היטלען, מיט ענטבּלויזטע בּרוסטען בּיים שטאַרקסטען פֿראָסט. אָבּגעבּרענטע פֿון דער זון, מיט אַ פֿערשטיינערטען אויסדרוק אויף זייערע ווי פֿון בּראָנז אויסגעגאָסענע פּנים׳ער, מיט די פֿונאַנדערגעשוואָמענע, אויף אונזער בּליק, העסליכע און אומגעלומפּערטע פּנים-שטריכען. צוקוקענדיג זיך, האָבּ איך בּעמערקט אַנ׳אויסערגעוועהנליכע צייכנונג אין די שטיכען, זעהר

אַ דינע און אַנ׳איידעלע, ווי די אָנגעצייכֿענטע עסקיזען פֿון די אַלטע מאָלער. אָנשטאָט די שאַרפֿע, בעשטימטע און גראָבע צייכֿענס פֿון די אייראָפּעישע פּנימ׳ער, זענען דאָ די שטריכֿען קוים אָנגעצייכֿענט, מיסטיש נישט פֿערענדיגט. וואָס מעהר איך האָב זיך צוגעקוקט, אַלץ אינטערעסאַנטער האָבען זיי מיר אויסגע-…ייזען.

פֿאָהרענדיג קיין טשערנאָוויץ, האָב איך זיך אָנגעשטויסען אין וועג אויף אַ סצענע ווי ביי אַ מחנה אַרבייטענדע סאַרטען איז געשטאַנען אַנ׳עלטערער פּראַפּאָרשטשיק און מיט אַ ווילדען פּעס געשריען אויפ׳ן אויפזעהער איבער די סאַרטען, אַנ׳אַלטען אונטעראָפיציר, געזידעלט איהם מיט די שענדליכֿסטע ווערטער און געשריען: „מעגסט פּגר׳ן, פּגר׳ן, הינטישער זוהן, נאָר מיין בעפֿעהל זאָלסטו מקיים זיין!!״ דער געשריי האָט זיך פֿונאַנדערגעטראָגען ווייט איבער די טויטע ווייסע פֿעלדער, דער אונטעראָפיציר איז געשטאַנען ווי אַ פֿערשטיינערטער מיט אויסגעשטאַרצטע אויגען און די סאַרטען האָבען אומבעוועגט און גלייכֿגילטיג צוגעקוקט.

דאָ אין שטאָדט האָבען די סאַרטען אומגעשפּאַצירט איבער די גאַסען לאַנגזאַם, וואַקלענדיג זיך פֿון איין זייט אויף דער אַנדערער, אַלץ מיט די ענטבלויזטע ברוסטען, אָבגעשטעלט זיך ביי יעדער אויסשטעלונג אין די פֿענסטער פֿון די מאַגאַזינען, געטייט מיט די פֿינגער אויף די חפֿצים און הילכֿיג געלאַכֿט. אין זייער געלעכֿטער האָט זיך געפֿיהלט אַ ביטול. פֿערשטעהט זיך, איך האָב נישט געוואוסט וועגען וואָס זיי ריידען און פֿון וואָס זיי לאַכֿען. נאָר נאָך זייער געשאָקעלטען גאַנג, נאָך זייער רוהיגקייט און דעם געלעכֿטער, האָט מען געקאָנט דרינגען אַז די אייראָפּעישע קולטור, מיט וועלכֿער זיי האָבען זיך דאָ צום ערשטען מאָל צוזאַמענגעשטויסען, האָט זיי נישט בעצויבערט, נישט אַרויסגערופֿען צו זיך קיין עהרענפֿורכֿט.

איך האָב זיך בעקענט מיט די פֿאָרשטעהער פֿון דער יודישער בעפֿעלקערונג. מיט די עטליכֿע כּלל-טהוער וועלכֿע זענען די גאַנצע צייט פֿערבליבען אין טשערנאָוויץ און אַריבערגעטראָגען

אַלע פּלאָגען און דעם יאָך פון דער רוסישער אָקופּאַציע. איך האָב דאָ געפונען אַ נישט-אָפיציעל פונקציאָנירענדען קאָמיטעט, אין וועלכע עס זענען אַריין די ה"ה מאַרעק פּיש, אַ רייכער קרעמער, ירמיהו סיקאָפּאַנט, דער פערוואַלטער פון בית יתומים, דוד שעכנער, שמעון סאַס, הערש רימער און לעאָ הערשמאַן.

דאָ האָב איך בעגעגענט גאָר אַנ'אַנדער אויפטראָג צו דער הילפס-טעטיגקייט, ווי אין אַנדערע ערטער.

—מיר זענען זעהר צופרידען, וואָס מיר האָבען ביז איצט נישט בעקומען קיין הילף פון קיעוו: האָבען זיך ביי אונז נישט געשאַפען קיין שנאָרער,—האָט מיר געזאָגט ה' פּיש.

ער האָט מיר דערצעהלט, אַז די שטאָדט נויטיגט זיך נישט אין הילף. אמת, די רייכערע זענען אָבגעפאָהרען, די פערבלי-בענע זענען רואינירט פון דער מלחמה, פון די רעקוויזיציעס און גזילות, פונדעסטוועגען איז מען נאָך אימשטאַנד אויפצוהאַל-טען די אייגענע אָרימעלייט, אפילו די היימלאָזע, צווישען וועל-כע עס זענען דאָ ביי פינפהונדערט נויטבעדערפטיגע. צו דעם צוועק האָט מען געזאַמעלט אין שטאָדט דרייסיג טויזענד קראָן. אַז ביי דעם יודישען שפּיטאָל האָבען זיך אויסגעשעפּט די מיט-לען און עס האָט געהאַלטען דערביי ער זאָל זיך פערמאַכען, האָט מען אין איין שעה געזאַמעלט פון זיינעטוועגען זעקס-טויזענד פינפהונדערט קראָן.

די אַנדערע מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבען אַרויסגעזאָגט אַנ'אַנדער מיינונג. זיי האָבען גערעכענט, אַז אָהן זייטיגער הילף וועט מען נישט אויסקומען. די שטאָדט ווערט אַלץ אָרימער און די וואָס קאָנען געבען, זאָגען זיך אָב. ווען עס וואָלט זיין אַנ'-אָפיציעל ערלויבטער קאָמיטעט, וואָלט מען געקאָנט אַרויפלעגען אַ צוואַנגס-אָבצאָהלונג. איבערהויפּט איז עס נויטיג צו פּסח. אָבער דער גענעראַל-גובערנאַטאָר וויל בשום אופן נישט ערלויבען דאָ צו גרינדען אַ קאָמיטעט. די איינציגע האָפנונג איז געבליבען אַז איך, ווי אַ פאָרשטעהער פון קיעווער קאָמיטעט, וועל אפשר דאָס פּועל'ן ביים איהם. איך האָב געהאַט פון ה. ד. מאַרגאָלין פון קיעוו, אַ רעקאָמענדאַציע צו טרעפּאָוס אַדיוטאַנט, פּאָלקאָוו-

ניק קרילאָוו, וועלכער האָט מיר געקאָנט בעהילפיג זיין אין דעם ענין.

אָבזאָגענדיג זיך פון דירעקטע הילף פון קיעווער קאָמי־טעט, האָבען די טשערנאָוויצער כלל־טהוער מיך געבעטען פועל'ן ביים קיעווער קאָמיטעט ער זאָל געבען אַ הלואה פאַר די פרויען פון די רעזערוויסטען. די פרויען האָבען פון דער עסטרייכישער רעגירונג ביכלעך, לויט וועלכע זיי דאַרפען בעקומען אַ מאָנאַט־ליכען געהאַלט. איצט, בעת דער אָקופּאַציע, קאָנען זיי עס נישט בעקומען. נאָר דאָס געלד איז זיכער און וועט אויסגעצאָהלט ווערען פון דער רעגירונג ווי נאָר עס וועט געשלאָסען ווערען שלום. דערום האָט מען בעשטימט צוניפצושטעלען אַ פאָנד אויף אַרויסצוגעבען, אונטער'ן משכון פון די רעזערוויסטען־ביכלעך, הלואות פופציג פּראָצענט פון דעם וואָס עס קומט אויף די ביכ־לעך. מען האָט פאָרגעלעגט זאַמלען צו דעם צוועק אין טשער־נאָוויץ עטליכע צעהנדליג טויזענד קראָן און בעטען דעם קיעווער קאָמיטעט ער זאָל אויך אַזויפיל אויסלייהען, אונטער דער אחריות פון דער אָרטיגער יודישער געמיינדע.

עס איז געוואָרען איינגעאָרדענט ביים ה' סיקאָפאַנט אַ פערזאַמלונג פון אַ מענשען צעהן—צוועלף, רייכערע בעלי־הבתים וועלכע האָבען אונטערגעשריבען אויפ'ן לייה־פאָנד צוואַנציג טוי־זענד קראָן. איך האָב צוגעזאָגט בעטען ביים קיעווער קאָמיטעט אַנ'עהנליכע סומע. ליידער אָבער האָב איך עס נישט געקאָנט אויספיהרען. אַז איך בין געקומען אין קיעוו איז די פינאַנסיע־לע לאַגע פון קאָמיטעט געוועזן אַזאַ קריטישע, אַז ביי זיין בעס־טען ווילען האָט ער נישט געקאָנט פערהעכערן זיין ביודזשעט מיט אַזאַ סומע.

די ה"ה פיש און סיקאָפאַנט האָבען מיר פיל דערצעהלט וועגען דעם, וואָס די יודישע בעפעלקערונג איז דאָ אויסגע־שטאַנען און שטעהט אויס פון דער רוסישער מאַכט. באַלד די רוסען זענען אַריין האָבען זיי אַרויסגעיאָגט דו יודישע בע־אַמטע פון אַלע אַנשטאַלטען, האָבען פונאַנדערגעלאָזען די יודי־שע קהילה. דעם בירגערמייסטער, אַ יוד, ד"ר ווייסעלבערג האָ־

בען זיי אַרעסטירט און אַוועקגעשיקט קיין טאָמסק (דערווייל געפינט ער זיך אין קיעוו). צוזאַמען מיט איהם האָבען זיי פערשיקט אַ יודישען רעדאַקטאָר פון אַן'אָרטיגער צייטונג, ד"ר מענשעל. פאַר אַ בירגערמייסטער האָבען זיי בעשטימט אַ פעודעכטיגע פערזענליכקייט וועלכע האָט אַרויסגעוויזען מאָסקוואָפילישע נייגונגען, וויטעק. דער נייער בירגערמייסטער האָט אָרגאַניזירט אַ סיסטעמאַטישע בערויבונג פון די יודען. אַזוי ווי דער מאַגיסטראַט האָט נישט קיין מיטלען, האָט ער מיט דער ערלויבעניש פון גענעראַל-גובערנאַטאָר גענומען רעקוויזירען סחורות פון די געוועלבער, פון וועלכע די בעלי-הבתים זענען אָבגעפאָהרען. די רעקוויזירטע סחורות פערקויפט מען, דאָס געלד נעהמט דער מאַגיסטראַט און פערשרייבט עס אויפ'ן חשבון פון בעל-הבית ווי אַ חוב פון דער שטאָדט. דאָס איז אָפיציעל. און נישט אָפיציעל געהט אַ סיסטעמאַטישע גזילה. מען פערשרייבט אַ צעהנטע טייל פון די סחורות וואָס מען רעקוויזירט. דער בירגערמייסטער האָט ביי זיך אַ גאַנצע קאָמפאַניע, מיט אַ דייטשער פרוי פישער בראש, וועלכע פערקויפט די סחורות פאַר גוטע פרייזען און אויפ'ן רעכנונג פון בעל-הבית פערשרייבט מען אַנדערע פרייזען, פינף-זעקס מאָל קלענערע. קיין שום קאָנטראָל איז נישטאָ, דער בירגערמייסטער איז יד אחת מיט די אָרטיגע טשינאָווניקעס און מען לעבט אָן מיליאָנען. חוץ דעם רייסט מען אויף ביינאַכט געוועלבער און מען פיהרט אַרויס פון דאָרט די סחורות. דאָס טהוען שוין סאָלדאַטען.

צום גענעראַל-גובערנאַטאָר האָב איך זיך געדאַרפט ווענדען נישט בלויז וועגען אַן'ערלויבעניש צו גרינדען קאָמיטעטען, נאָר אויך וועגען אַנדערע אָנגעלעגענהייטען. עס איז געווען שוין אַרום פורים און עס איז אַרויסגעטראָטען די פראַגע וועגען מצה פאַר די נויטבעדערפטיגע און פאַר די יודישע סאָלדאַטען פון די אַרמעען וואָס האָבען זיך געפונען אויפ'ן פראָנט. צוזאַמען מיט'ן ה' האָמעלסקי האָבען מיר געמאַכט אַ סמעטע, זעהר אַ קאַרגע, און עס איז אויסגעקומען אַז ווייניגסטענס, מוזען מיר האָבען אויף פסח פופציג טויזענד רובל. דאָס געלד האָבען מיר געהאָפט

צו בעקומען [illegible] קאָניטעס, [illegible]עגאַנגען ניִשט נאָר אין געלד. אין גאַנצען אָקופּירטען געגענד איז גע-ווען שטרענג פערבאָטען אַריבערצופיהרען מעהל פון איין אָרט אין אַנדערן און פיל שטעדט און שטעדטלעך האָבען איבער דעם געקאָנט בלייבען אָהן מצה. דער גזשימאַלאָווער קאָמיטעט האָט זיך געגומען קריגען פּסח׳דיג מעהל פאַר דער שטאָדט און די נעהנטערע ערטער פאַר אַ ביליגערען פּרייז. אויך טאַרנאָפּאָל איז געווען בעזאָרגט מיט מעהל. דאָרט האָבען זיך אפילו געפונען סוחרים וואָס האָבען אונטערגענומען צושטעלען פּסח׳דיג מעהל פאַר גאַנץ גאַליציע און בוקאָווינע, אויב מען וועט בעקומען אַנ׳ערלויבעניש אַריבערצופיהרען עס. מיר האָבען אויסגערעכענט, אַז עס איז נויטיג פון דרייהונדערט און פופציג—ביז פיערהונ-דערט זאַק מעהל.

ביי טרעפּאָוו׳ן האָב איך געדאַרפט בעטען די ערלויבעניש אויף אַריבערצופיהרען דאָס מעהל, מען זאָל אָבלאָזען אויף פּסח אין די נאָהנטסטע שטעדטלעך די יודישע סאָלדאַטען וועל-כע שטעהען נישט ביי די רעכטע פּאָזיציעס, און ערלויבען אי-בערשיקען די סאָלדאַטען אויף די פּאָזיציעס מצה.

איידער געהן צו טרעפּאָוו׳ן האָב איך זיך געזעהן מיט דעם פּאָלקאָווניק קרילאָוו. מאַרגאָלינס רעקאָמענדאַציע האָט אויף איהם געמאַכט אַנ׳איינדרוק. ער האָט זיך פאַר מיר אַרויסגעזאָגט ווי אַ הייסער יודענפריינד, אויסגעדריקט די גרייטקייט משתדל צו זיין זיך ביי טרעפּאָוו׳ן ער זאָל ערפילען מיינע בקשות. דערביי אָבער האָט ער מיר מיט אַ זיפץ פערטרויט, אַז טרעפּאָוו איז זעהר אָנגעשטויסען געגען די אָרטיגע יודען פאַר זייער פיינדליכען בעציהען זיך צו די רוסען און עס וועט שווער זיין ביי איהם עטוואָס צו פּועל׳ן. פונדעסטוועגען האָט ער מיר גע-ראַטען פּרובען זיך. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער מיר מודיע געווען אַז דער גענעראַל-גובערנאַטאָר האָט איינגעוויליגט מיך אויפצונעהמען און בעשטימט אַ שעה ווען איך זאָל צו איהם קומען.

אויפגענומען האָט מיך טרעפּאָוו זעהר קאַלט, שטעהענדיג

אין זאל און נישט דערלאַנגענדיג די האַנד. ער האָט מיך גע-
בעטען איך זאָל איהם קורץ אַרויסזאָגען וואָס איך פערלאַנג. אַז
איך האָב אָנגעהויבען ריידען וועגען אַנ׳ערלויבעניש צו אָרגאַ-
ניזירען הילפס-קאָמיטעטען, האָט ער מיר איבערגעשלאָגען מיט
אונגעדולד:

—אָבער וועגען דעם האָט מען זיך דאָך שוין געווענדט
צו מיר און איך האָב קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט. איך קאָן נישט
ערלויבען אַז אין אַ בעזיגט לאַנד זאָל די בעפעלקערונג, וועלכע
כּראָגט זיך אויף צו און זעהר פיינדליך, האָבען איהרע אָרגאַ-
ניזאַציעס.

—אין גאַנץ גאַליציע זענען אַזעלכע קאָמיטעטען ער-
לויבט,—האָב איך זיך אָבגערופען.

—וואָס אין גאַליציע טהוט זיך דאָס געהער מיך נישט אָן.
און איך רעכען אַז עס איז טאַקי אַ נאַכלעסיגקייט, וואָס זיי
זענען דאָרט ערלויבט.

—זיי פונקציאָנירען דאָרט שוין מעהר ווי אַ יאָהר און די
אָרטיגע מאַכט איז זעהר צופרידען מיט זייער טעטיגקייט, וועל-
כע זי געפינט פאַר נוצליך.

—דאָרטען איז אפשר אַזוי און דאָ איז אַנ׳אַנדער לאַגע.

—איך מוז אייך זאָגען,—האָב איך ווייטער גע׳טענה׳ט,—
אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען אַ פראַגע וועלכע איז וויכטיג נישט
נאָר פאַר דער אָרטיגער בעפעלקערונג, נאָר אויך פאַר דער
אַרמעע. דאָרט וואו עס זענען נישטאָ קיין קאָמיטעטען און די
בעפעלקערונג איז נישט בעזאָרגט מיט די נויטיגסטע לעבענס-
מיטלען ברעכען אויס כאָלערא און טיפוס-עפידעמיעס, וועלכע
פערשפרייטען זיך אין דער אַרמעע.

—אָבער אום גאָטעס ווילען!—האָט ער אויסגעשריען צו-
רייצט,—וואָס דערצעהלט איהר מיר וועגען דער נויט פון דער
בעפעלקערונג? איך ווייס נישט ווי אין גאַליציע איז, אָבער דאָ
איז די יודישע בעפעלקערונג רייך, אָנגעשטאָפּט מיט גאָלד און
בויטיגט זיך נישט אין הילף. די עטליכע אָרימעלייט וועלכע מען

דאַרף בעהילפיג זיין, קאָן מען בעזאָרגען אויפ׳ן פּריוואַטען אופן אָהן קאָמיטעטען און אָרגאַניזאַציעס.

זעהענדיג אַז עס איז נישט צו מאַכען, בין איך אַריבער צו די אַנדערע פראַגען: וועגען אַנ׳ערלויבעניש צו ברענגען מעהל און בעפרייען די סאָלדאַטען אויף פסח. נאָר טרעפּאָוו האָט מיר געענטפערט, אַז דאָס געהט נישט אַריין אין זיין קאָמ-פּעטענץ און וועגען דעם דאַרף איך זיך ווענדען צום נאַטשאַל-ניק פון שטאַב פון דער אַרמעע, אין קאַמעניעץ פּאָדאָלסק.

פאַר׳ן אַוועקגעהן האָב איך זיך אומגעקעהרט צו דער פראַגע וועגען די קאָמיטעטען. האָב אויפגעוויזען טרעפּאָוו׳ן אַז נישט ערלויבענדיג זיי צו אָרגאַניזירען, שטעלט ער אַוועק דעם קיעווער קאָמיטעט אין אַ פערצווייפעלטער לאַגע. דער קאָמיטעט איז ערלויבט, אָנערקענט ווי אַ נוצליכע אַנשטאַלט, בעקומט שטי-צע פון דער רעגירונג. נישט האָבענדיג אין בוקאָווינע קיין הילפס-קאָמיטעטען, קאָן ער דאָ נישט פיהרען קיין נאָרמאַלע הילפס-אַרבייט.

דער אַרגומענט האָט אַ ביסעל מעהר געווירקט אויף טרעפּאָוו׳ן.

—דערלאַנגט מיר אַנ׳אויספיהרליכען בעריכט וועגען אייער בקשה, וועל איך זיך מישב זיין,—האָט ער מיר געענטפערט.

אַז איך בין אַרויס פון זאַל, איז צו מיר אונטערגעקומען קרילאָוו און שטיל איינגערוימט:

—זאָל זיך צו איהם ווענדען דער קיעווער קאָמיטעט מיט אַ שריפטליכער ביטע, זאָלען זיין די אונטערשריפטען פון מאַר-גאָלין און בראָדסקי. ער קען זיי. איך וועל אויך בעהילפיג זיין.

צוליב דעם, ווי אויך צוליב די פאָרשטעהענדע השתדלות אין שטאַב אין קאַמעניעץ, האָב איך געדאַרפט פאָהרען אין קיעוו. איך האָב צוגעגרייט אַ בעריכט וועגען מיין טעטיגקייט פאַר די פאָר חדשים וואָס איך בין אַרומגעפאָהרען, אַ פּלאַן פון דער ווייטערדיגער אַרבייט און די סמעטע אויף פסח און צוגעגרייט זיך צו פאָהרען. נאָר פריהער האָב איך בעזוכט די חרוב׳ע שטאָדט סאַדיגורע וועלכע געפינט זיך ביי טשערנאָוויץ.

יד

סאַדיגורע איז שוין אַ צייט מיט יאָהרען די רעזידענץ פון אַ משפחה גוטע יודען וואָס פיהרט איהר יחוס פון בעל-שם׳ס גרעסטען תלמוד, ר׳ בער מעזעריטשער. דער גרינדער פון דער סאַדיגורער דינאַסטיע, דעם מעזעריטשערס אייניקעל, ר׳ שלום שכנא פּאָגרעבישטשער איז געווען אַ גרויסער בעל-מקובל און אַנ׳אייגענאַרטיגע פערזענליכקייט. ער האָט זיך געקליידט אייראָ-פּעיש און געפיהרט אַ בּרייט-אַריסטאָקראַטיש לעבען, אויפ׳ן שטייגער פון צאָליגע פּוילישע מאַגנאַטען. זיין זוהן, דער בּעוואוס-טער ר׳ ישראל רוזשינער וואָס האָט זיך צום ערשטען בּעזעצט אין סאַדיגורע, האָט איבּערגעשטיגען דעם פאָטער סיי אין פּער-זענליכער גרויסקייט, סיי אין זיין אויפפיהרונג. די לעגענדע, וואָס דערצעהלט וועגען רוזשינער אַ סך מופתים און פערזיכערט, אַז צו איהם איז אַריבּער די נשמה פון בעל-שם, קאָן זיך נישט אָבּוואונדערן פון זיין בּרייטען און רייכען אַרט לעבען. זיין הויף איז געווען עהנליך צו אַ קייזערליכען: בּיים טיש בּיי איהם האָט שטענדיג געשפּילט אַ קאַפּעליע פון פּיערזאָנצוואַנציג כּלי-זמרים; אַרויספאָהרען פלעגט ער נישט אַנדערש ווי אויף זעקס פערד נאַ-שפּיץ. דער זוהן און אייניקעל האָבּען איבּערגענומען זיין שטייגער לעבּען, און דער סאַדיגורער הויף האָט גע׳שמ׳ט פאַר דעם רייכסטען און איידעלסטען רבּי׳שען הויף.

די מלחמה, וואָס האָט פערוויסט אַזוי פיל יודישע שאַצען, האָט חרוב געמאַכט אויך דעם סאַדיגורער הויף מיט זיין איי-גענאַרטיגען לעבּען, מיט זיינע גרויסע, פון דורות געזאַמעלטע אַלטערטימליכקייטען, סיי מאַטעריעלע, סיי גייסטיגע.

פאַר דער מלחמה האָט סאַדיגורע געהאַט אַ בּעפעלקערונג פון בּערך צעהן טויזענד נפשות, דריי פערטעל פון זיי—יודען. בּעת דאָס רוסישע מיליטער האָט אין סעפּטעמבּער 1914, צום ערשטען מאָל פערנומען סאַדיגורע, איז דאָרט פאָרגעקומען אַ

שרעקליכער פּאָגראָם. אַלע יודישע הייזער און געוועלבער זענ׳ן צורויבט געוואָרען, אַ סך יודען דער׳הרג׳עט און פערוואונדעט.

דער פאָרזיצענדער פון דער אָרטיגער יודישער קהלה און געהילף פון שטאָדט-גאָלאָוואַ, אַ רייכער און געעהרטער מאַן, קליין לייב רעטטער און נאָך דריי יודען זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען בעת זיי האָבען פערטיידיגט זייערע פרו׳ען און טעכטער פון שענדונג. חוץ אַ הונדערט יודישע פרויען וועלכע דער אָרטיגער אַפטייקער האָט בעהאַלטען ביי זיך אין קעלער, וואו זיי זענען אָבגעזעסען דריי טאָג אָהן שפייז און וואַסער, זענען אין שטאָדט אַלע פרויען, יונג און אַלט, אָהן אויסנאַהם, פערגוואַלטיגט געוואָרען. אין אומגעגענד האָט אַנ׳אָפיציר אַוועקגעפיהרט ביים גוטבעזיצער אליקים גאַסטאַנטער צוויי טעכטער. ביי ווייסענבערגער האָט מען אַוועקגעפיהרט אַ טאָכטער. מען זאָגט אַז מען האָט זיי אין אַ פּאָר טעג אַרום אומגעקעהרט.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבען די רוסען פערלאָזען די שטאָדט. ביי זייער צווייטען אָנקומען, אין דעצעמבער דעמזעלבען יאָהר, זענען כמעט אַלע יודען אַנטלאָפען, מעהרסטענטייל קיין טשערנאָוויץ. זייער האָב און גוטס איז פערבליבען אויף הפקר און געוואָרען צורויבט דורך די פויערים פון די אַרומיגע דערפער. די עטליכע יודען וואָס זענען פערבליבען זענען אויסגעשטאַנען גרויסע ענוים און בלבולים.

אינטערעסאַנט איז דער בלבול, וואָס איז געמאַכט געוואָרען אויף צוויי יודען, יצחק שמאַטניק און שמואל זאַגרעבעלסקי (אַ רוסישער אונטערטאַן). מען האָט זיי ביידען אַרעסטירט ווייל אין אַ שפייכלער אין רבי׳נס הויף, וואו זיי האָבען געוואוינט, האָט מען געפונען אַ טעלעפאָן-אַפּאַראַט. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען אַז בשעת עס איז אָנגעקומען די ערשטע אָבטיילונג פון רוסישען מיליטער, האָט מען ביים רבי׳ן אין הויז געפונען אַ טעלעפאָן, וואָס איז געווען צוזאַמענגעבונדען מיט טשערנאָוויץ. האָט מען די דראָטען צוריסען און דעם אַפּאַראַט אַרויסגעוואָרפען אין שפייכלער. אַז אין אַ צייט אַרום איז אָנגעקומען

אַ צווייטע אָבטיילונג און האָט געפונען דעם אַפּאַראַט, האָט מען בעשולדיגט שמאַטניק׳ן און זאַגרעבעלסקי׳ן, אַז זיי האָבען דורכ׳ן אַפּאַראַט אויפגעטראָגען זיך מיט די עסטרייכ׳ער, וועלכע האָבען זיך דאַן געפונען אין טשערנאָוויץ און מיטגעטיילט זיי מלחמה-סודות. מען האָט ביידען איבערגעגעבען צו אַ מיליטער-פעלד-געריכט. אָט איז זיין פסק-דין:

„1915 יאָהר, מאַי 16 טאָג. לויט דעם בעפעהל פון זיין קייזערליכ׳ען מאַיעסטעט, האָט דער מיליטער-פעלד-געריכט אין אַ צוזאַמענשטעל פון: פּאָרזיצענדען פון געריכט, קאָמאַנדיר פון טיורקמענער רייטער-פּאָלק, פּאָלקאָווניק דראָזדאָווסקי און מיטגלי-דער—שטאַב-אָפיציר אויף שליחות ביים קאָרפּוס-אינטענדאַנט, קאַ-פּיטאַן טשעקערולקוש, אָבער-אָפיציר אויף שליחות ביים קאָר-פּוס-אינטענדאַנט, קאַפּיטאַן זשוריאַרי, פּערוואַלטער איבער דער בעל-הבתישקייט פון בריגאַדען-לאַזאַרעט ביי דער 29 בריגאַדע, קאַפּיטאַן שעכאָוואויעוו און דעם עלטערן אַדיוטאַנט פון קאָרפּוס-שטאַב, פּאָרוטשיק אַמעטיסטאָוו, ביי דעם געשעפטספיהרער, גראַפּאָרשטשיק זוסמאַן—בעטראַכטענדיג דעם ענין וועגען דער בעשולדיגונג פון איצעק שמאַטניק און שמואל זאַגרעבעלסקי אין פערברעכערישע מעשים, וועלכע זענען פאָרויסגעזעהן אין דעם 13 סטאַטיאַ „בעשולדיגונגס-אוסטאַוו״ און דער 2-טער טייל פון 241 סט. פון XXII בוך „פעלד-געריכט-דינים״ פון 1869 יאָהר, 4-טע אויסגאַבע—האָט זיי אָנערקענט אונשולדיג אין דעם אַז זיי האָבען, צונויפרעדענדיג זיך פריהער מיט איינאַנדער, אין סוף אַפּריל 1915 יאָהר, אין דער צייט פון דער רוסיש-עסטרייכ׳ישער מלחמה, פון אָרט סאַדיגורע, וואו עס האָט זיך געפונען רוסיש מיליטער, דורך אַ טעלעפאָן וואָס האָט זיך געפונען ביי זיי אין וואוינונג און געווען בעהעפט מיט טשערנאָוויץ, וואו עס האָט זיך געפונען עסטרייכ׳ישער מיליטער, מיטגעטיילט די לעצטע אַלערליי ידיעות וועגען צאָהל און אָרט-געפינונג פון דעם רוסי-שען מיליטער—ווייל די בעשולדיגונג איז נישט דערוויזען.

און דערום, אויפ׳ן סמך פון 1309 סט. און הוספה VIII

אין 1376 און 676 פון XXIV „בוך פון מיליטער-פעלדגעריכ-טען" 1869 יאָהר, האָט ער גע׳פסק׳ענט:

די בעשולדיגטע איצעק שמאַטניק און שמול זאַגרעבעלסקי זענען אָנערקענט דורכ׳ן געריכט פאַר פרייגעשפראָכען.

אונטערגעשריבען: פאָרזיצענדער פון געריכט, פאָלקאָווניק ד־אָזדאָווסקי. די מיטגלידער: קאַפּיטאַן טשעקערולקוש, זשוריאַ-רי, שעכאָוואויעוו, אַמעטיסטאָוו".

נישט קוקענדיג אויף דעם, האָט מען די פרייגעשפראָכענע אָבגעשיקט קיין רוסלאַנד, זאַגרעבעלסקי׳ן איבערגעלאָזען אין אין טורמע אין קיעוו און שמאַטניק׳ן פערשיקט קיין סיביר.

ווי נאָר איך בין אַרויסגעפאָהרען פון טשערנאָוויץ, האָב איך פון דערווייטען דערזעהן דאָס בילד פון דער חרוב׳ער שטאָדט. אַ גאַנץ פעלד מיט הויכע, האַלב פעררויכערטע קוי-מענס—סקעלעטען פון פערברענטע הייזער, האַלב איינגעפאַלענע ווענד מיט פוסטע לעכער אויפ׳ן אָרט פון די פענסטער און טהירען, בערג ציגעל, ליים און צונויפגעדרעהטער, איבערגע-ברענטער בלעך, די שטאָדט גופא האָט אויסגעזעהן נאָך שרעק-ליכער, כמעט נישט צו דערקענען, וואו עס זענען פריהער גע-ווען גאַסען. אַלץ האָט זיך ווי צונויפגעשמאָלצען אין איין חורבן.

איך בין אַרומגעפאָהרען די גאַנצע שטאָדט און קיין איין יוד נישט בעגעגענט. די עטליכע יודישע הייזער וואָס זענען געווען נישט אינגאַנצען חרוב, און די פערבליבענע קראָמען אין מאַרק, האָבען פערנומען אָרטיגע און אָנגעקומענע קריסטען, וואָס האָבען קיין יודען אפילו אין שטאָדט נישט אַריינגעלאָזט. די קראָמען, אויף וועלכע עס זענען נאָך פערבליבען די שילדען מיט יודישע נעמען, זענען אָפען, נאָר אין זיי זיצען קריסטליכע פרויען. אַ מאַנופאַקטור-קראָם איז פערוואַנדעלט אין אַ ברויט-קראָם, און אין אַ גאַלאַנטעריי-קראָם פערקויפט מען חזיר.

איך בין געפאָהרען קיין סאַדיגורע אין אַ מיליטערישען אויטאָמאָביל צוזאַמען מיט אַ יודישען מיליטער-אַרצט פון אַ לאַ-

זאָרעט וואָס איז געשטאַנען אין טשערנאָוויץ, ד"ר ראַטני. איך האָב אויך מיטגענומען אַ סאַדיגורער יוד, אַ מלמד, וועלכער איז די גאַנצע צייט געווען אין טשערנאָוויץ און קיין איין מאָל נישט געוואַגט אַריינצוקומען אין סאַדיגורע, מירא האָבענדיג פאַר די סאָלדאַטען און די אָרטיגע גוים. דער יוד האָט מיר פאַר-געלעגט קויפען ביי איהם זעלטענע אַלטע ספרים וועלכע ער האָט בעהאַלטען אין סאַדיגורע. ער האָט געוואוסט, אַז זיין הייזעל אין עק שטאָדט איז נישט פערברענט און האָט נישט געצווייפעלט אַז זיינע ספרים זענען גאַנץ.

—איך האָב זיי אַזוי בעהאַלטען, אַז דער מחבל אַליין וועט זיי נישט געפינען,—האָט ער זיך בעריהמט.

זיין הייזעל איז טאַקי גאַנץ געבליבען, נאָר געשטאַנען אָהן טהיר און פענסטער. אינעווייניג איז געווען שטרוי און פערד-מיסט.

דער יוד האָט ווי אַ מטושטש'ער געקוקט אויפ'ן הייזעל. ער האָט עס קוים דערקענט.

—וואו זשע זענען בעהאַלטען אייערע ספרים?—האָב איך איהם געפרעגט.

—אויפ'ן בוידעם...—האָט ער געענטפערט מיט אַ דער-שלאָגענעם קול.

מיר האָבען געקראָגען אַ לייטער און אַרויפגעקלעטערט אויפ'ן בוידעם. וואו ספרים! אפילו די ציגעל פון קוימען זענען צונומען.

דער יוד איז געשטאַנען אויפ'ן בוידעם אָבהענדיג, נידער-געשלאָגען און געקוקט אין אַ ווינקעל וואו ער האָט בעהאַלטען די ספרים. ער האָט זיי פערלעגט מיט ציגעל און נישט געצווייפעלט אַז קיינער וועט זיי דאָרט נישט אָבזוכען. ער איז גע-ווען שרעקליך איבערראַשט און מיט אַנ'אַראָבגעלאָזענעם קאָפּ אַוועק צוריק אין טשערנאָוויץ צופוס.

איך בין אַוועק צום רבי'נס הויף, וועלכער געפינט זיך כמעט אין עק שטאָדט.

צוויי מיטעלאַלטעריזשע שלעסער, אין מאַוריטאַנישען סטיל,

מיט קיילעכדיגע טורעמס ביי די זייטען, מיט צייהניגע פער-שפיצטע קארניזען, מיט קונציגע ארנאמענטען, מיט מאסיווע טהירען, וואס ווייזען אויס ווי טויערן. ביידע שלעסער—איינער אנטקעגען אנדערן, אקוראט דיזעלבע ארכיטעקטור, דיזעלבע גרויס, געפארבט אין רויט. איינער דעם רבי׳נס וואוינונג, דער צווייטער—די שוהל.

ביידע מויערן זענען גאנץ געבליבען. אבער נאר די מויערן, די ווענד. אינעווייניג איז אלץ צורויבט, פערוויסט און שרעקליך פערשמוצט. אין ביידע מויערן געפינט זיך א מיליטע-רישער טיפוס-לאזארעט.

מיט מיר איז דארט פארגעקומען א כאראקטעריסטיש-קא-מישער רוסישער אינצידענט. ווי נאר איך מיט ד״ר ראטני זע-נען אין מיליטערישען אויטאמאביל צוגעפאהרען צום רבי׳נס הויף און ארויסגעשטיגען, זענען אונז געשווינד ארויס אנטקעגען ביידע מיליטער-דאקטוירים פון לאזארעט צוזאמען מיט עטליכע בארמהארציגע שוועסטער און סאניטארען.

די דאקטוירים האבען אונז אבגעגעבען „טשעסט״ און ארויסגעוויזען, איבערהויפט מיר, א גרויסע אונטערטעניגקייט און גרייטקייט צו דינען. איך האב נישט געקאנט פערשטעהן פון וואנען דאס נעהמט זיך. נאר אז מיר זענען אוועקגעפאהרען, האט זיך ד״ר ראטני שטארק צולאכט און געזאגט מיר:

—איר ווייסט? זיי האבען אייך אנגענומען פאר׳ן נייעם דיוויזיע-גענעראל און געוועזן זיכער, אז איהר זענט געקומען רעווידירען דעם לאזארעט. דער עלטסטער דאקטאר האט עס מיר געזאגט פאר אונזער אבפאהרען.

גענומען האט זיך עס דערפון, וואס מיינע עפאלעטען פון א בעפולמעכטיגטען זענען געוועזן עהנליך אויף גענעראלישע. ווי די מעשה איז, דערוויל האבען די דאקטוירים מיך אומעטום געפיהרט, אלץ געוויזען און ערקלערט.

מיר זענען אריין אין מויער, וואו עס איז געוועזן דעם רבי׳נס וואוינונג. מיך האט אנגענומען א שוידער פון דעם חורבן וואס איך האב דארט געטראפען: פוסטע און וויסטע חדרים,

שרעקליך פערבלאָטיגטע, פערשפּיגענע אַרומגעריסענע ווענד. אין דעם גרעסטען חדר זענען בּיי די ווענד געוועזן צוגעשטעלט ליג-בּענק, אויף וועלכע עס זענען געזעסען און געלעגען קראַנקע רומענישע סאָלדאַטען, נאָר-וואָס געבּראַכטע פון די פּאָזיציעס. דאַרע, שוואַרצע, פער׳חושכ׳טע, שאָטענס פון מענשען, אין נאַסע, צוריסענע און פערבּלאָטיגטע שינעלען, האַלב-בּאָרוועסע, זיצען צונויפגעקאָרטשעט, ציטערן פון פיבער און קרעכצען. אין צווייטען חדר האָט מען איבּערגעבּונדען די וואונדען בּיי פערוואונדעטע. דאָ האָט מען אויך אַרומגעשוירען די טיפוס-קראַנקע. אין דריטען חדר איז איינגעאָרדענט אַ בּאָד. דאָרט איז איינגעשמידט אַ קעסעל אונטער וועלכען ס׳איז געהייצט. אין אַ געדיכטען פּאַר און אַ שטיקענדען עפּוש האָבּען אַרומגעבּלאָנקעט עטליכע צעהנדליג הוילע, אויסגעדאַרטע, קראַנקע סאָלדאַטען.

אַז מיר זענען געשטאַנען אין ערשטען חדר, וואו עס האָבּען זיך געפונען די נאָר-וואָס געבּראַכטע פון פראָנט קראַנקע רומענישע סאָלדאַטען, האָט דער עלטסטער דאָקטאָר, אָנווייזענדיג אויף זיי, זיך געווענדט צו מיר מיט אַ חניפה-שמייכעלע:

—ווי געפעלען אייך די העלדען, אונזערע בּראַווע סאָיוזניקעס? כאַ-כאַ! זיי האָבּען מסתמא גערעכענט, אַז מלחמה האַלטען איז אַזוי גרינג ווי שפּילען אין אַ רומענישער קאַפּעלע אין אַ קאַפע-שאַנטאַן!

און אַ בּיסעל שטילער, ווי מען דערצעהלט אַ סוד, האָט ער צוגעגעבּען:

—איהר ווייסט, ווי דער קייזער האָט זיך אויסגעדריקט וועגען רומעניען? ער האָט געזאָגט: „רומעניען איז נישט קיין נאַציע, דאָס איז אַ פּראָפעסיע”. כאַ-כאַ! אַ געניאַלער וואָרט!

אַז מיר זענען אַרויסגעגאַנגען דרויסען, האָט זיך דער דאָקטאָר אָבּגעשטעלט און, אָנווייזענדיג אויף די מויערן, גענומען דערצעהלען:

—איהר זעהט די פּאַלאַצען? וואונדערבּאַרע אַרכיטעקטור, אמת׳ע שלעסער!...—זיי האָבּען אָנגעהערט צו זעהר אַ גרויסען יודישען ראַבּין, אַ מין אַרכימאַנדריט, וועמען די יודען פערגע-

טערן. ער איז געווען מורא׳דיג רייך, געהאַט הונדערטער מיליאָנען, האָט ער דאָס אַלץ בעצייטענס אַרויסגעפיהרט קיין עסטרייך.

—דאָס הויז—האָט ער אָנגעוויזען אויפ׳ן רבי׳נס וואוינונג—איז אַ היסטאָרישעס. דאָ איז מיט עטליכע יאָהר צוריק פאָרגעקומען דער בעוואוסטער ביילים-פּראָצעס, וואָס האָט אויפגערודערט די וועלט...

—ווי הייסט, דאָ איז פאָרגעקומען ביילים׳ס פּראָצעס?—האָב איך פערוואונדערט איבערגעפרעגט.

—דאָ, דאָ!—האָט ער געענטפערט מיט אַ זיכערן שמייכעלע, ווי אַ מענש, וועמען עס איז בעוואוסט אַ געהיימניש—דאָס ווייס איך אויף געוויס!

—וואָס רעדט איהר! דער פּראָצעס איז דאָך פאָרגעקומען אין קיעוו!

—אין קיעוו!—האָט ער מיט פעראַכטונג אַ מאַך געטהון מיט דער האַנד.—דאָרט איז פאָרגעקומען בלויז אַ פאָרשטעלונג. דאָרט האָבען געטאַנצט מאַריאָנעטען, וועלכע מען האָט געצויגען פאַר אַ שנירעלע פון דאַנען. דער אמת׳ער פּראָצעס איז פאָרגעקומען דאָ.

—ווי אַזוי זשע?—האָב איך זיך שוין פעראינטערעסירט מיט זיינע רייד.

—אַהער זענען זיך צונויפגעפאָהרען די גרעסטע יודישע „ראַבינעס״ און די רייכסטע באַנקירען פון דער וועלט און מען האָט אונטער׳ן פאָרזיץ פון אָרטיגען „אַרכימאַנדריט״ דורכגעפיהרט דאָ דעם גאַנצען פּראָצעס, מען האָט אויסגעאַרבייט אַלע דעטאַלען, בעשטימט די גרויסע סומע געלד, וואָס דאָס האָט געדאַרפט קאָסטען. נאָכדעם זענען שוין פון דאַנען געגאַנגען אַלע דירעקטיווען און בעפעהלען קיין קיעוו. און וואָס דאָ איז געווען בעשטימט, דאָס איז דאָרט פאָרגעקומען.

ער האָט עס דערצעהלט מיט אַזאַ זיכערקייט, אַז פאַר מיר איז קיין שום ספק נישט געווען, אַז דער אַלטער דיפּלאָ-

מירטער רוסישער אינטעליגענט גלויבט ערנסט אין דער ווילדער לעגענדע.

—דאָ אין דער צווייטער מויער—האָט ער מיר אָנגעוויזען אויף דער שוהל—איז געווען אַ סינאַגאָגע. מיר האָבען דאָ איינגעאָרדענט אַ לאַזאַרעט. עס האָבען זיך איינגעשטעלט גאַנצע אַכציג בעטלעך.

איך בין אַריין אין שוהל, אַ גרויסע און זעהר אַ הויכע. דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען, זענען געווען די רייהען בעטלעך, אויף וועלכע עס זענען געלעגען אונטער סאָלדאַטישע שינעלען קראַנקע און גוסט'ע. די לופט איז געווען אַ שווערע, אַ שטיקענדע. אונזער אַריינקומען האָט צוגעצויגען צו אונז די בליקען פון די קראַנקע: ליידענדע, רחמנות'דיגע, בעטענדע בליקען, האָבען זיך געצויגען צו אונז נאָך הילף. פון אַנדערע בעטלעך האָבען אונז בעגעגענט בליקען שווערע, ערנסטע און קאַלטע, שוין האָפנונגסלאָזע, אין זיך פערזונקענע. אַ גאַנצע גאַמע בליקען!

איך האָב זיך אַרומגעקוקט. הויכע, אַרומגעריסענע, פערשמוצטע וועגד, אויף וועלכע עס זענען וואו נישט וואו פערבליבען טראַדיציאָנעלע ציורים, לייבען און לעמפערטען, מוזיקאַלע אינסטרומענטען. פון באַלקען איז אַראָבגעהאַנגען אַ טייערער נאָר צובראָכענער הענגלייכטער.

נאָר אָט איז מיין בליק געפאַלען אויף דער מזרח-וואַנד— און איך בין פערציטערט געוואָרען פון דעם, וואָס איך האָב דערזעהן. דער רייכער אָרנאַמענט אַרום אָרון-קודש מיט די לוחות איבער איהם, איז געבליבען אומבעריהרט. נאָר אין מיטען, אין פוסטען אָרון-קודש, איז אַריינגעשטעלט אַ גרויסע איקאָנע...

„צלם בהיכל"!—האָט אַ בליץ געטהון ביי מיר אין געדאַנק. און דאָס האָט מיך מעהר איבערראַשט ווי אַלע פאַגראָמען, וואָס איך האָב געזעהן. אין האַרצען האָט זיך דערוועקט עפּעס אַנ'אורעלט געפיהל, אַנ'אָבקלאַנג פון חורבן בית-המקדש. איך בין געשטאַנען און נישט געקאָנט אָברייסען דעם בליק פון משונה'דיגען בילד. איך האָב געפיהלט, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ מורא'דיגע

גאָטס-לעסטערונג, אַ פערשוועכונג פוןביידע רעליגיעס. אַ ברו-טאַלע האַנד פון אַ צווילדעוועטען סאָלדאַט האָט דאָ געמאַכט איבער גאָט דיזעלבע „ראַספּראַווע", ווי איבער מענשען...

דער דאָקטאָר האָט מיר עפּעס דערצעהלט, נאָר איך האָב נישט געהערט, וואָס ער רעדט.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט קיין טשערנאָוויץ, האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ סאַדיגורער יוד, אַ חסיד. איך האָב איהם דערצעהלט, וואָס איך האָב געזעהן אין רבי'נס שוהל. דאָס האָט איהם אָבער נישט איבעררַאשט. אויף זיין פערביטערטען פּנים איז געבליבען דערזעלבער קאַלטער, פערשטיינערטער אויסדרוק.

—וואָס איז די שוהל, אַז אַזוינס איז אָבגעטהון געוואָרן מיט'ן רבי'נס קבר...—האָט ער זיך אָבגערופען מיט אַ שטילען זיפץ.

—וואָס איז אָבגעטהון געוואָרען מיט איהם?

—איהר ווייסט נישט? זיי האָבען דעם גאַנצען בית-עולם חרוב געמאַכט. צושלעפּט און צובראָכען די שטיינער פון די מצבות. און ר' ישראל רוזשינערס אוהל האָבען זיי אַראָבגעטראָגען, דעם קבר פונאַנד/רגעגראָבען און די ביינער פונאַנדערגעוואָר-פען... מען האָט זיי געזאָגט, אַז יודען פערגראָבען געלד אין די קברים—האָבען זיי געזוכט...

אונטער דעם איינדרוק פון דעם, וואָס איך האָב געזעהן און געהערט אין סאַדיגורער הויף, האָב איך מיך דערמאָהנט אַ לעגענדע וועגען ר' ישראל רוזשינער.

ווי בעוואוסט, איז דער רוזשינער איבער אַ בלבול (מען האָט איהם בעשולדיגט אַז ער האָט בעפוילען אָדער ערלויבט צו הרג'ענען צוויי יודישע מוסרים) געווען אַרעסטירט, און אפילו נאָך דער בעפרייאונג האָט מען איהם שטאַרק פערפאָלגט. אַז ער איז אַנטלאָפען קיין עסטרייך, האָט די רוסישע רעגירונג געפאָ-דערט, מען זאָל איהם אַרויסגעבען. מיט גרויס מיה (מיט דער

הילף פון מעטערניכ׳ן) האָט זיך איינגעגעבען פועל׳ן, אז די עסטרייכישע רעגירונג זאָל איהם נישט אַרויסגעבען.

אויף דעם באָדען האָט זיך געשאַפען אַ לעגענדע וועגען אַ ריזיגען קאַמף צווישען רוזשינער און ניקאָלאַי דעם ערשטען.

די לעגענדע דערצעהלט, אַז ניקאָלאַי איז געווען אַ פער־זענליכער פערביסענער שונא פונ׳ם רוזשינער און האָט איהם כל ימיו רודף געווען. דאָס האָט זעהר געוואונדערט די רוסישע מיניסטאָרען און זיי האָבען אַמאָל געפרעגט ניקאָלאַי׳ען:

—וואָס רודפ׳סטו דעם רוזשינער? פאַסט עס דען פאַר אַזאַ גרויסען מלך ווי דו ביזט, דאָס גאַנצע לעבען יאָגען זיך נאָך אַ פּראַכטען יודליק?

ניקאָלאַי איז אויפגעשפרונגען פון אָרט און מיט גרימצאָרן אויסגעשריען:

—וואָס זאָגט איהר מיר „פּראַכטער יודליק״! דאָס גאַנצע לעבען בויג איך די וועלט אין איין זייט און ער בויגט זי אין דער אַנדערער זייט—און איך קאָן איהם נישט גובר זיין!

און ר׳ ישראל רוזשינער פלעגט זאָגען:

—איך בין געבוירען געוואָרען אין דעמזעלבען טאָג, וואָס ער, נאָר מיט דריי שעה שפּעטער—און איך קאָן איהם נישט אָנגרייפען. וואָלט איך געבוירען געוואָרען כאָטש מיט איין פער־טעל שעה פריהער, וואָלט איך איהם מנצח געווען.

דער רוזשינער האָט נישט געוואָלט נתגלה ווערען און זעצען זיך על כסא-הצדיק, כל זמן ניקאָלאַי וועט זיין קיסר. ער האָט געשטעלט אַ תנאי:

—אָדער איך, אָדער ער!

איז געוואָרען אַ רעש אין אַלע הכּלים און עס האָט שוין געהאַלטען דערביי, אַז ניקאָלאַי זאָל אַראָבגעוואָרפען ווערען פון דער מלוכה. נאָר דאָ האָט זיך אַריינגעמישט ניקאָלאַיס שר. ער האָט אָנגעהויבען טענה׳ן:

—וואָס איז דאָס: לת דין ולת דיין? אַז ביידע וואָלטען ערשט דאַרפען אַרויף אויפ׳ן כסא-המלוכה, וואָלט נאָך געקאָנט זיין אַ רייד, ווער וועמען זאָל אָבטרעטען דאָס אָרט. אָבער

איצט, אַז ניקאָלאַי ירום הודו איז שוין אַ מלך—ווי קאָן מען איהם אַראָבוואַרפען?

האָט דער בית-דין של מעלה בעשטימט ניקאָלאַי זאָל בלייבען מלך און דער רוזשינער זאָל זיך אונטערגעבען און נתגלה ווערען. נאָר כדי איהם מפייס צו זיין, האָט מען ערלויבט ער זאָל דורכגעהן אַלע הכלים און נעהמען דאָרט, וואָס נאָר איהם וועט געפעלען. אַז ער איז דורכגעגאַנגען היכל הנגינה, האָט ער דאָרט גענומען דעם שענסטען נגון.

ניקאָלאַי איז לאַנג געשטאָרבען און צופוילט געוואָרען, נאָר די מלחמה צווישען איהם מיט זיין געגנער האָט נישט אויפגעהערט. איבער דריי דורות מלכים האָט ער אויסגעשטרעקט זיין טויטע האַנד. האָט חרוב געמאַכט דעם רוזשינערס הויף, געלעסטערט זיין שוהל און אַרויסגעוואָרפען פון קבר זיינע ביינער.

„טויטע הענד“ זענען אין זייערע בייזע מעשים גרויזאַמער ווי לעבעדיגע...

אין גאַנצען געגענד פון סאַדיגורע זענען געוועזען פּאָגראָמען צו עטליכע מאָל. פון שטעדטעל באַשקאַוטסק האָט מען די יודען אַרויסגעטריבען נאַקעטערהייד און אַזוי געטריבען זיי עטליכע וויאָרסט. כאַראַקטעריסטיש איז וואָס אין אייניגע ערטער, ווי למשל אין וואַסלאוטסק, האָבען די אָרטיגע פויערים, די רוטענער, אָפּען געראַבט יודען, געדראָהט מיט אַ שחיטה און ווי נאָר די רוסען זענען געקומען, זענען די אַלע רויבער געוואָרען מאָסקוואָפילען און אָנגעהויבען בעל-הבת'עווען אין מאַגיסטראַט. פערקעהרט, אין דעם נאָהנטען שטעדטעל טשערנאָווקי, וואו די יודען זענען אַנטלאָפען און אַכט-צעהן וואָכען אויסבעהאַלטען זיך אין די אַרומיגע וועלדער, האָבען די רוטענער שטילערהייד געטראָגען זיי שפייז, אָבגעהיט זיי און נישט אַרויסגעגעבען. אַז די סאָלדאַטען האָבען געפונען איינעם פון די יודען

וואָס האָבּען זיך בּעהאַלטען, שמואל סענדער, האָט מען איהם אויפ'ן אָרט צוהאַקט אויף שטיקער. אין וואָכלאָוומסק האָט מען געשאָסען אַ יונגעל אהרן ראַט.

טו

אין קיעוו האָבּ איך פערבּראַכט בּלויז אַ פּאָר טעג—און די גאַנצע צייט איז אַוועק אין „דינגען זיך" מיט דעם הילפּס-קאָמיטעט, וועלכער האָט שוין אַ לאַנגע צייט נישט בּעקומען קיין געלד פון פּעטערבּורג, געווען שטאַרק פערשולדיגט און נישט געוואוסט ואו צו קריגען די גרויסע סומע, וואָס איך און האָמעלסקי, וועלכער איז אויך געקומען קיין קיעוו, האָבּען פון איהם געפּאָדערט. דער בּיודזשעט אויף פּעבּרואַר האָט שוין דער-גרייכט הונדערט און צוואַנציג טויזענד רובּל. עס זענען געווען נישט אויסגעצאָהלט פריהערדיגע חובות און דאָ האָט זיך נאָך געפּאָדערט מינימום פופציג טויזענד רובל אויף פּסח. בּסך הכּל בּיי צווייהונדערט טויזענד רובּל. האָמעלסקי איז געווען אַזוי דע-נערווירט פון דעם דינגען זיך, אַז ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָבּגעזאָגט צו אַרבּייטען ווייטער, אויבּ דער קאָמיטעט וועט גלייך נישט אַרויסגעבּען די גאַנצע סומע. מיט פּיל מיה האָט זיך איינ-געגעבּען צו בּערוהיגען איהם. דער קאָמיטעט האָט געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען און אַרויסגעגעבּען אַ טייל געלד אויף די לויפיגע הוצאות.

איך האָבּ אָבּגעגעבּען אַ בּעריכט וועגען מיין טעטיגקייט פאַר די צוויי חדשים און דערלאַנגט אַ פּראָיעקט ווי צו רעאָר-גאַניזירען די הילפּס-אַרבּייט, כּדי אַוועקצושטעלען זי אויף אַ ראַציאָנעלען יסוד. איך האָבּ פאָרגעלעגט אַריבּערצוטראָגען דעם גאַנצען געוויכט אויף דער אויפלעבּונג פון די שטעדטלעך וואו-הין די בּעפעלקערונג קעהרט זיך אום צוריק. דערבּיי האָבּ איך אויפגעוויזען, אַז אין איינינגע אַזעלכע שטעדט (למשל סאָקאָל און קודרענצי) וואו אַ טייל בּעפעלקערונג האָט זיך אומגעקעהרט און

צוהן זייטיגער הילף איינגעאָרדענט, נויטיגט מען זיך שוין גאָר-נישט אין הילף. אין סאַטאַנאָוו קאָן די הילף פערקלענערט ווע-רען א. אַ. וו. וואָס איז שייך די אָרטיגע נויטבעדערפטיגע אין די שטעדט פון וואַנען די בעפעלקערונג איז נישט געווען אַרויס-געשיקט, האָב איך פאָרגעלעגט איבערצוגעבען די הילפס-טעטיג-קייט פאַר זיי, צו די אָרטיגע קהילות, מיט דעם תנאי, אַז די קהילות זאָלען טראָגען אַ העלפט פון די הוצאות. אין מעהרס-טענטייל שטעדטלעך איז עס געווען מעגליך דורכצופיהרען. לויט מיין פראָיעקט האָט דער ביודזשעט מיט יעדען חודש געדאַרפט זיך פערקלענערן אויף פינף—צעהנטויזענד רובל.

דער קאָמיטעט האָט אָנגענומען מיין פראָיעקט, האָט מיר אַרויסגעגעבען אַלע נויטיגע פאַפּירען אום צו ווענדען זיך אין שטאַב פון דער אַרמעע אין קאַמעניעץ וועגען פסח און אַ ביטע פון קאָמיטעט גופא צום טשערנאָוויצער גענעראַל-גובערנאַטאָר וועגען אַנ׳ערלויבעניש צו עפענען קאָמיטעטען אין בוקאָווינע.

פאָהרענדיג צוריק קיין טשערנאָוויץ, האָב איך זיך געטראָ-פען אין צוג מיט דעם אַרצט פון דעמידאָווס אָבטיילונג, קאָ-זשענעווסקי, וועגען וועלכען איך האָב דערמאָהנט אין די פרי-הערדיגע קאַפּיטלען. איך האָב איהם פונאַנדערגעפרעגט וועגען דער טעטיגקייט פון דער אָבטיילונג.

—די אָבטיילונג שטעהט אין וואָלאָטשיסק, אָבער אין איהר זענען שוין גאָר נייע מענשען.

—וואו זענען די פריהערדיגע?

—אַוועק אין דער אַרמעע: טאַטאַרניקאָוו, גראַף באָברינסקי און אַנדערע.

—וואָס עפּעס?

—איהר ווייסט דאָך, אַז די יונגעלייט וואָס האָבען ביי אונז געאַרבייט זענען כמעט אַלע געווען פון אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס. אַריינגעטראָטען זענען זיי אין דער אָבטיילונג נישט כדי צו בעשיצען זיך פון מיליטער דינסט, נאָר מיט דעם ציל אָבצוגעבען אַלע כחות דער הילפס-אַרבייט. און איך מוז מודה זיין, זיי האָבען זיך אויפגעפיהרט ווי אידעאַליסטען, ווי בעלי-

תשובות. געהאָרעוועט ווי אייזלען. געשלאָפּען אויף דער ערד, געטהון אַלע פּראָסטע און שווערסטע אַרבייטען, געגעסען מיט סאָלדאַטען צוזאַמען פונ׳ם קעסעל מיט דעם הילצערנעם לעפעל, ווערכ׳ען זיי האָבען צוגלייך מיט די סאָלדאַטען געהאַלטען אין שטיוועל-כאָלעווע. דאָס איז געווען אַ מין „נאַראָדניטשעסטוואָ״, וואָס האָט פערכאַפּט אַ גרויסען קרייז פון דער אַריסטאָקראַטישער אינטעליגענץ. די שטימונג איז צונויפגעמישט מיט אַ טיפען פּאַטריאָטיזם. איהר קענט אפשר דעם גראַף באָברינסקיס מוטער? זי האָט געהאַט צוויי זיהן. איינער איז גע׳הרג׳עט געוואָרען ביים אָנפאַנג פון דער מלחמה, דער צווייטער, וואָס האָט ביי אונז געאַרבייט, איז מיט אַ פּאָר חדשים צוריק געפאַלען. האָט זי קיין טרעהר נישט אַרויסגעלאָזען. מונטער ווי פריהער. „פאַר רוסלאַנד איז עס גאָרנישט קיין צו טייערער אָפּפער״—האָט זי געזאָגט... יאָ, איז אָט די יונגעלייט, אַז זיי האָבען געזעהן פאַר זיך אָפּיצירען און סאָלדאַטען, וואָס געהען אין שלאַכט, ווערען גע׳הרג׳עט און פערוואונדעט אין דער צייט, וואָס זיי זענען גע-ע׳יצט פון אַ מלחמה-טויט, האָבען זיי נישט געקאָנט פערבלייבען אין אָבטיילונג און אַריבער אין דער אַקטיווער אַרמעע. דער גראַף באָבּרינסקי איז שוין גע׳הרג׳עט נאָך עמיצער איז דוכט זיך אויך אומגעקומען...

אין טשערנאָוויץ האָב איך דורך קרילאָוו׳ן איבערגעגעבען דעם גענעראַל-גובערנאַטאָר די ביטע פון קיעווער קאָמיטעט. קרי-לאָוו האָט צוגעזאָגט זיין הילף. וועגען אַנ׳ענטפער האָב איך גע-דאַרפט געוואָהר ווערען אין אַ וואָך אַרום.

פורים בין איך געווען אין שוהל צום לייענען די מגילה. ביים דערמאָהנען המנ׳ען האָבען די קינדער געפרובט קלאַפען, גאַנץ שטיל, נאָר די עלטערע האָבען האַסטיג, דערשראָקען, זיי אָבגעשטעלט: „ש-שאַ!״

—פאַרוואָס האָט מען נישט ערלויבט די קינדער צו „קלאַ-פען המנ׳ען״?—האָב איך געפרעגט נאָך דעם מגילה-לייענען אַ יודען.

—כ׳ע... מען קאָן זיך צוטשעפּען...—האָט ער שטאַמלענדיג

געגנטפאָרט.—געה דערווייז אַז מען האָט דאָס געמיינט דעם אַמאָליגען המן, נישט דעם איצטיגען.

אין קאַמעניעץ בין איך אָבגעפאָהרען אויף צוויי דריי טעג, נאָר עס איז אויסגעקומען צו פערבערענגען אין וועג אַ טאָג זי-בען—אַכט, ווייל קיין פּאַסאַזשירען-אייזענבאַהן-וועג פון טשער-נאָוויץ קיין קאַמעניעץ איז נישט געווען און איך האָב געמוזט אַרומפאָהרען אַ גרויסע שטרעקע.

אין קאַמעניעץ האָב איך געפונען אַ הילפס-קאָמיטעט וועל-כער האָט די גאַנצע צייט ענערגיש געאַרבייט. דער פּאָרזיצענ-דער פון קאָמיטעט, ה׳ כהן, האָט מיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער הילפס-טעטיגקייט פון קאָמיטעט און מיט דער אָרגאַניזירונג פון הילף אויף פּסח פאַר די נויטבעדערפטיגע און די יודישע סאָל-דאַטען פון גאַנצען קרייז.

קאַמעניעץ איז אין אָנפאַנג פון דער מלחמה געווען פער-נומען דורך די עסטרייכער. זיי זענען פערבליבען אין שטאָדט בלויז איין טאָג. וועגען אַט דער קורצער אָקופּאַציע האָט מען מיר אין קאַמעניעץ דערצעהלט גאַנצע לעגענדעס, דורכגעדרונ-גענע מיט אַ גרויסער אידעאַליזירונג פון די עסטרייכער. ווי נאָר זיי זענען אַריין אין שטאָדט, האָט דער גענעראַל, וועלכער איז געווען אַ יוד, געמאַכט אַ וויזיט דעם רב. אַזוי ווי דאָס איז געווען פרייטאָג, האָט ער צוזאַמען מיט׳ן רב מקבל שבת געווען און פערבליבען ביי איהם אויף אָוועגד-ברויט. אויף דער שטאָדט איז געווען אַרויפגעלעגט אַ גרויסע קאָנטריבוציע וועלכע האָט געמוזט אַריינגעטראָגען ווערען אין פיעראונצוואַנציג שעה. אַזוי ווי עס איז געווען אונמעגליך צו קריגען אַזאַ גרויסע סומע אין אַזאַ קורצער צייט, האָט מען צונויפגעטראָגען פון שטאָדט, פון יודען און פון קריסטען, זילבער, גאָלד און טייערע חפצים. אפילו דאָס זילבער פון די שוהלען און קירכען האָט מען גע-בראַכט. אויף מאָרגען, אַז די עסטרייכער האָבען זיך געקליבען אָבטרעטען, האָט דער גענעראַל געהייסען אומקעהרען צוריק די קאָנטריבוציע. און נאָך אַזעלכע מעשיות.

פריהער, בעת אין קאַמעניעץ איז געווען די סטאַווקע פון

העכטען הויפט-קאָמאַנדיר, ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש׳ן (אפשר האָב איך אַ טעות, מעגליך אַז דאָ איז געווען די סטאַווקע פון הויפט-קאָמאַנדיר איוואַנאָוו׳ן), האָט דאָ געהערשט אַ מורא׳דיגע שכרות און אויסגעלאַסענקייט, מען האָט געשליידערט מיט געלד. די קרעמער און אַנדערע האַנדעלס-לייט זענען רייך געוואָרען, אָבער די בעפעלקערונג האָט שטאַרק געליטען פון דעם ווילקיר און אויס-געלאַסענקייט פון די שטאַב-אָפיצירען. זינט ברוסילאָוו איז גע־קומען אַהער מיט זיין שטאַב, האָט זיך אַלץ אומגעביטען. נישטאָ קיין שכרות, אין שטאַב הערשט די שטרענגסטע דיסציפּלין, שפּאָרזאַמקייט און אַרבייטזאַמקייט. דער אויפטראָג צו דער בע-פעלקערונג, אפילו צו יודען, איז אַ קאָרעקטער. ברוסילאָוו האָט עטליכע מאָל אַרויסגעוויזען זיין סימפּאַטיע צו יודען, אָבגע-שטעלט די פערפאָלגונגען, וועלכע זענען פריהער געווען איינ-געפיהרט. ער האָט אפילו בעזוכט אַ יודישען אָווענד, וואָס איז געווען איינגעאָרדענט לטובת די מלחמה-געליטענע. ברוסילאָוו׳ן האָבען יודען בכלל זעהר געליבט און געשעצט.

ברוסילאָוו׳ן אַליין איז מיר נישט אויסגעקומען צו זעהן, ער איז געווען קראַנק אָדער פערנומען און איז נישט געקומען אין שטאַב. אויפגענומען האָט מיך דער פערוואַלטער פון שטאַב, אַנ׳אַלטער גענעראַל, האָט מיך אויסגעהערט זעהר אויפמערקזאַם און אויפגעטראָגען זיך האַרצליך צו מיין בקשה:

—אַלץ, וואָס עס וועט נאָר מעגליך זיין, וועט געטהון ווערען, אַז די יודישע סאָלדאַטען זאָלען קאָנען ווי געהעריג פייערן זייער פסח,—האָט ער מיר געענטפערט.—אָבער איך ווייס נישט, ווי דורכצופיהרען עס.

—מען דאַרף זעהן ווי ס׳איז געווען דעם פאָריגען יאָהר,—האָט זיך אָבגערופען דעם גענעראַלס אַדיוטאַנט.

—זעהר ריכטיג,—האָט איינגעשטימט דער גענעראַל.—דאָס דאַרף וויסען דער גענעראַל א.

און ער האָט מיר געגעבען אַ פּאַפּיר צום גענעראַל וועל-כען ער האָט אָנגערופען.

נאָר דער גענעראַל א האָט אויך נישט געוואוסט און אָב-

געשיקט מיך מיט אַ פּאַפּיר צו נאָך אַ גענעראַל. דער—צו אַ פּאָלקאָווניק. צוויי טעג בין איך אַזוי אַרומגעגאַנגען פון איינעם צום אַנדערן, ביז ענדליך מען האָט מיר ערקלערט, אַז עס איז אונמעגליך צו וויסען ווי אַזוי מען האָט זיך אויפגעפיהרט מיט אַ יאָהר צוריק, ווייל דעמאָלט איז דאָ געשטאַנען גאָר אַנ׳-אַנדער שטאַב און איז אַוועק פון דאַנען מיט זיין אַרכיוו. איך האָב זיך ווייטער געווענדעט צום פערוואַלטער פון שטאַב. ער האָט מיר צוגעזאָגט איבּערריידען מיט ברוסילאָוו׳ן. צומאָרגענס האָט ער מיר געענטפערט, אַז ברוסילאָוו האָט פעראָרדענט צו ערפילען אַלע מיינע בקשות, 1) אַרויסצוגעבען מיר אַנ׳ערלויבע-ניש אויף אַריינפיהרען און אַריבערפיהרען פון איין אָרט אויפ׳ן אַנדערן אין גאַליציע און בוקאָווינע פיער הונדערט זעקלעך מעהל. 2) בעפרייען אויף פסח די יודישע סאָלדאַטען וועלכע גע-פינען זיך אין די רוקען-אָבטיילונגען און ערלויבען זיי פאָהרען אין די נאָהנטסטע שטעדטלעך און 3) ערלויבען אָבשיקען אויף די פּאָזיציעס מצה פאַר די יודישע סאָלדאַטען וואָס געפינען זיך דאָרט.

דער גענעראַל האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט גלייך בעפעהלען בעסטשטעלען, וויפיל יודישע סאָלדאַטען עס געפינען זיך אין זייער אַרמעע, בעשטימען די ערטער וואוהין זיי קאָננען קומען אויף פסח און איינאָרדנען די איבערשיקונג פון מצות פאַר די סאָלדאַטען אויף די פּאָזיציעס.

בעזוכענדיג דעם שטאַב און אַנדערע מיליטערישע אַנ-שטאַלטען, האָב איך בעמערקט אַז דאָרט הערשט אַ שטאַרקע צו-רודערונג, נאָר איך האָב נישט געוואוסט די סיבה דערפון, שפּע-טער האָב איך זיך דערוואוסט. דאָס איז געווען דעם 27—28 פעברואַר (12—13 מאַרט) 1917, בעת אין פעטראָגראַד האָט אויס-געבראָכען די רעוואָלוציע. ווייזט אויס, אַז אין שטאַב האָט מען שוין געהאַט ידיעות וועגען דעם, אָדער אפשר פאָראויס געוואוסט וואָס עס וועט פּאָרקומען. נאָר אין שטאָדט האָט מען קיין שום אַהנונג נישט געהאַט וועגען דער רעוואָלוציע.

איך בין אָבגעפאָהרען פון קאַמעניעץ דעם 28 און געזוכט-

מען אין טשערנאָוויץ דעם 1/14 מערץ. געפאָהרען בין איך מיט דער אייזענבאַהן, וועלכע איז נאָר-וואָס דורכגעפיהרט געוואָרען דירעקט פון קאַמעניעץ אויף טשערנאָוויץ. קיין פּאַסאַזשיר-צוגען זענען דאָ נישט געגאַנגען און איך בין די צוויי טעג געפאָהרען מיט פראַכט-וואַגאָנען און אויף לאָקאָמאָטיווען. פערשטעהט זיך, קיין צייטונגען האָב איך די טעג נישט געזעהן און פון קיינעם נישט געקאָנט הערען קיין נייעס פון פעטראָגראַד. נאָר די געשפּרעכען, וואָס האָבען זיך געפיהרט אין מיין געגענוואַרט, זענען געווען זעהר סימפּטאָמאַטיש. צוזאַמען מיט מיר אין אַ טעפּלושקע זע-נען געפאָהרען סאָלדאַטען, אַרבייטער אויף דער ליניע. אַז זיי האָבען אַראָבגענומען די שינעלען און געבליבען אין העמדלעך פערגאַרטעלט מיט שטריקלעך, זענען דאָס געווען געוועהנליכע דאָרפישע פויערים, מיט ברייטע בערד, פערזאָרגטע ענערגישע אַרבייטער-פּנימ׳ער און דער גאַנצער געשפּרעך זייערער איז אויך געווען אַ פויערשער, אַ דאָרפישער: וועגען ערד, וועגען דער זריעה, וועגען יקרות. די מלחמה האָט קיינעם נישט אינטערע-סירט. נאָר אַז דער געשפּרעך איז אַריבער אויף פּאָליטישע טע-מען, האָט מען מיט אַזאַ האַס און צאָרן גערעדט וועגען דער רעגירונג, אַזוי אָפען אַרויסגעזאָגט די פעראַכטונג צום קיסר („וואָס ווייסט ער דאָרטען!”) און אָנגערופען אַלע מיניסטאָרען און גענעראַלען גנבים און רוצחים, אַז איך בין געווען איבער-ראַשט.

—דער איינציגער אָרענטליכער מאַן איז קערענסקי,—האָט אַרויסגעזאָגט איין סאָלדאַט.—ער גיט זיי אַלעמען אַוועק אַ חלק און גאַנץ אָפען, ער האָט קיין מורא נישט!

אַנדערע האָבען איהם אונטערגעהאַלטען. פון זייערע רייד איז געווען קלאָר, אַז זיי זענען בעקאַנט מיט קערענסקיס טע-טיגקייט אין דומע.

די נאַכט פון 13 אויפ׳ן 14-טען (נ. ס.) איז מיר אויס-געקומען צו וואַרטען אויף אַ צוג אין אַ קאַלטען חדר׳ל אויף א וויסטען פּאָלוסטאַנאָק. אַז עס האָט אָנגעהויבען טאָגען, איז אַריין אַ יונגער טעלעגראַפען-בעאַמטער, אַ שכור׳ער. ער האָט לאַנג און

פאַרביטערט געווידעלט די רעגירונג. איך האָב זיך נישט אָבגע-רופען. נאָכדעם האָט ער אויסגעשריען מיט היץ:

—אָבער זיי בעקומען זייער לוין! ער גיט זיי אַוועק! ער קאַטעוועט זיי!

—ווער?—האָב איך געפרעגט דורכ'ן דרעמעל.

—ווער? קערענסקי! דאָס איז אַ יונג! הערט נאָר וואָס ער האָט זיי געזאָגט.

און ער האָט מיר מיט אַ שכור'ן לשון גענומען איבער-געבען אַ רעדע, וועלכע איך האָב מיט אַ פּאָר טאָג פריהער גע-לעזען אין ציימונג, אָבער די רעדע איז געווען נישט קערענס-קיס, נאָר דעם פערטרעטערס פון ערד-אַרבייט-מיניסטעריום, רי-טטיק'ס

—דאָס האָט געזאָגט נישט קערענסקי, נאָר ריטטיק,—האָב איך אויפגעוויזען.

—וואָס פאַר אַ ריטטיק? וועלכער ריטטיק? קערענסקי! נאָר ער קען אַזוי ריידען... זיי שאַרפען אויף איהם די צייהן, ווי-לען איהם אַרעסטירען, אָבער, דודקי! זיי וועט זיך דאָס נישט איינגעבען! מען וועט נישט דערלאָזען!

און ער האָט נאָך לאַנג גע'דרש'נט זיין שכור'ע פלאַפּ-לעריי, וועלכע ער האָט אַליין נישט פערשטאַנען נאָר אין איהר האָט זיך דאָ אין פערוואָרפענסטען ווינקעל, אָבגעשפיגעלט די שטימונג פון דעם היסטאָרישען מאָמענט.

טז

אין טשערנאָוויץ בין איך געקימען שפּעט ביינאַכט. אויף מאָרגען, דעם II/15-טען אינדערפריה האָב איך געקויפט אַ ציימונג „קיעווסקאַיאַ מיסל" פון II/28—III/13 און דאָרטען קיין איין טעלעגראַם נישט געפונען פון פעטראָגראַד, חוץ אַ קורצע ידיעה, אַז אין די פעטראָגראַדער טעאַטערן זענען קיין פאָרשטעלונגען נישט פאָרגעקומען.

איך בין אַוועק אין קאַנצעלאַריע פון גענעראַל-גובערנאַ-טאָר נאָך אַנ'ענטפער אויף דער בקשה וועגן די קאָמיטעטען. אין צימער, וואו איך האָב אויפגעוואַרט, איז געזעסן טרעפּאָוס אַנ'אַדיוטאַנט און געשריבען. אויפ'ן טיש איז געלעגען אַנ'אַר-מעאישע צייטונג פון 1/14 מערץ. איך האָב גענומען די צייַ-טונג און דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען איז געווען, דער בעפעהל פון ניקאָלאַי'ען פונאַנדער-צולאָזען די דומע.

—די דומע איז פונאַנדערגעלאָזען?—האָב איך זיך נישט איינגעהאַלטען פון אַנ'אויסרוף.

דער אַדיוטאַנט האָט זיך אָבגעריסען פון זיין אַרבייט, האָט פערוואונדערט אַ בליק געטהון אויף מיר און אַרויסגערעדט מיט פעראַכטונג:

—דאָס איז שוין אַלטע נייעס.

—וואָס הייסט אַלטע?

מיר איז איינגעפאַלען אַז איך האַלט אין האַנד עפּעס אַנ'אַלטען בלאַט. נאָר ניין! דער בלאַט איז פון 1-טען מערץ, אַ נעכטיגער.

—אַ נייער מיניסטעריום אין רוסלאַנד, מיט מיליוקאָוו'ן אין דער שפּיץ,—האָט דער אַדיוטאַנט מיטגעטיילט זעהר רוהיג.

—מיט מיליוקאָוו'ן בראש? ווי אַזוי?—בין איך ערשטוינט געוואָרען.

—אין פּעטראָגראַד האָט אויסגעבראָכען אַ רעוואָלוציע.

דער אַדיוטאַנט האָט אַרויסגערעדט די פראַזע רוהיג, אָבּ-יעקטיוו, נאָר אין זיין טאָן האָט זיך געפיהלט אַ צופרידענקייט.

איך בין נישט געבליבען וואַרטען אויפ'ן ענטפער פון גע-נעראַל-גובערנאַטאָר און געאיילט אַוועק צו מיין בעקאַנטען ד"ר ראַטני. דאָרט האָב איך געטראָפען אַנ'אונגעהויערע אויפרעגונג. מען האָט מיר מיטגעטיילט אַז אין פּעטראָגראַד איז פאָרגעקומען אַנ'איבערקעהרעניש, וועגען וועלכער עס צירקולירען משונה'דיגע קלאַנגען. מען זאָגט, עס זענען דאָ פיערטויזענד גע'הרג'עטע,

אַז אפילו ניקאָלאַי חאָט זיך אָבגעזאָגט פון טראָן, נאָר אויף ריכטיג ווייסט מען גאָרנישט.

דעם טאָג האָבען מיר איבערגעלעבט אין אַ פיבערהאַפטער ערוואַרטונג. אויף מאָרגען, איז פון פאַרטאָג אָן, ביים בײדעל פון צייטונגס-פערקויפער געשטאַנען אַ גרויסע שורה ערוואַרטער. נאָר די „קיעווסקאַיאַ מיסל״ וואָס האָט זיך בעקומען האָט אָבגענאַרט די האָפנונגען. אין איהר איז נישט געווען קיין איין טעלעגראַם, קיין איין וואָרט פון פעטראָגראַד און וועגען די דאָרטיגע געשעהענישען, גלייך ווי פעטראָגראַד וואָלט פערשוויינדען פון דער וועלט.

דערפאַר אָבער האָבען זיך בעקומען די געשריבענע ביולעטינען, וואו עס זענען שוין געווען פיל פרטים וועגען דער איבערקעהרעניש. אין איין ביולעטין איז געשטאַנען אַז פורישקעוויטש איז בעשטימט פאַר אַ מיניסטער, אפילו דוכט זיך פאַר דעם פאָרזיצענדען פון מיניסטאָרען-ראַט, אין דעם צווייטען איז קערענסקי געווען אָנגערופען ווי אַ מיניסטער. די לעצטע ידיעה האָט אַלעמען נאָך מעהר איבערראַשט.

אין גאַס האָב איך בעגעגענט אַ מיליטער-אַרצט, מיט וועלכען איך האָב זיך נאָר איין מאָל געטראָפען אין אַ לאַזאַרעט נאָר נישט געווען פערזענליך בעקאַנט. ער האָט פון דער ווייטען אָנגעהויבען פאָכען צו מיר מיט אַ פאַפירעל וואָס ער האָט געהאַלטען אין האַנד, צוגעלאָפען, געכאַפט דריקען די האַנד און אויסגעשריען:

—מזל טוב! מזל טוב! איהר זעהט?

און בעוויזט מיר דאָס פאַפירעל.

—וואָס איז דאָס?

—דאָס, אויף וואָס רוסלאַנד האָט געוואַרט דרייהונדערט יאָהר! ניקאָלאַי איז אַראָב, אָבגעזאָגט זיך פון טראָן!

אין געדרוקטען פאַפיר איז געווען ניקאָלאַי׳ס אָבזאָג פון טראָן און אויך מיכאַיל׳ס תשובה, וועלכע איך האָב פערשטאַנען אין דעם זין, אַז ער נעהמט אָן די רוסלענדישע קרוין. אַזוי האָבען עס אויך אַנדערע פערשטאַנען.

—וואו האָט איהר בעקומען דאָס פּאַפּירעל?

—אין שטאַב. נאָר וואָס אָבגעדרוקט. דערווייל האַלט מען עס בסוד. נאָר מאָרגען וועט מען עס אָפּיציעל מעלדען און מען וועט גלייך הייסען די סאָלדאַטען שווערען פאַר מי-כאַיל׳ן!

די אָפּיציעלע מעלדונג פון שטאַב איז פאָרגעקומען נישט אויף מאָרגען, נאָר מיט אַ טאָג שפּעטער, אַז עס האָבען זיך בעקומען די צייטונגען מיט דער בעשטעטיגונג פון דער רעוואָ-לוציע. איך ווייס נישט אויב אין טשערנאָוויץ האָבען די סאָל-דאַטען געשוואוירען מיכאַיל׳ן, נאָר אין אַנדערע ערטער האָט דאָס מיליטער איהם געשוואוירען.

וועגען דער האַלטונג פון ברוסילאָוו׳ן זענען געווען פער-שידענע קלאַנגען. מען האָט געזאָגט אַז אויף דער טעלעגראַם פון דער נייער רעגירונג האָט ער געענטפערט: „איך וועל טהון מיין פליכט בנוגע צום פאָטערלאַנד״. אַ בעהוטזאַמער ענטפער, וועלכען מען האָט געקאָנט אויסטייטשען ווי מען וויל. שפּעטער זענען געווען קלאַנגען, אַז די איבערקעהרעניש איז פאָרגעקומען מיט׳ן הסכם פון די קאָמאַנדירען מיט רוזסקי און ברוסילאָוו׳ן אָן דער שפּיץ, אַז זיי אַלע זענען געווען אין אַ געהיימען פערבאַנד מיט די קאַדעטען.

בלויז ד׳ם 4/17 האָבען מיר בעקומען די „קיעווסקאַיאַ מיסל״ מיט דער ערשטער נאַכריכט וועגען דער רעוואָלוציע. אין דער צייטונג זענען געווען אי ניקאָלאַיס אי מיכאַילס אָבזאָגען פון טראָן, נאָר די צייטונג האָט אין דער ערשטער מינוט אויך נישט פערשטאַנען דעם לעצטענס אָבזאָג און האָט דעם לייט-אַרטיקעל געווידמעט מיכאַיל׳ן מיט אַ לויב-געזאַנג ווי דעם נייעם קיסר.

אין די בעשרייבונגען פון די געשעהענישען אין פּעטער-בורג, איז אומעטום, וואו עס איז געווען דערמהאָנט „אַרבייטער-ראַטען״, געווען אַ פוסטער אָרט צווישען „אַרבייטער״ און „ראַ-טען״, ווי עס וואָלט זיין דורכגעלאָזען אַ וואָרט, איך האָב נישט געקאָנט פערשטעהן וואָס פאַר אַ וואָרט עס איז דורכגעלאָזען.

נאָכדעם האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די „קיעווסקאַיאַ מיסל״ האָט נישט געהאַט קיין מוט, אָדער די צענזור וועלכע האָט נאָך עקזיסטירט האָט איהר נישט ערלויבט צו שרייבען „אַרבּייטער און סאָלדאַטען ראַטען״, כּדי די סאָלדאַטען אויפ׳ן פראָנט זאָלען זיך וועגען דעם נישט דערוויסען.

אין גאַס איז גאָרנישט געווען צו בעמערקען. די סאָלדאַטען, די אָפיצירען האָבען זיך געהאַלטען ווי געוועהנליך. איך האָב געטראָפען אַ גרופּע סאָלדאַטען און צוגעגאַנגען. איך האָב דערהערט שטימען:

—אַלע זאָגען, אַז עס איז אַרויס דער אוקאַז!

—ניי אַ קעשענע!

—ווּעסט זיך פון זיי דערוואַרטען!

—וועגען וואָס פאַר אַנ׳אוקאַז רעדט איהר?—האָב איך געפרעגט.

—מען זאָגט אַז עס איז אַרויס אַנ׳אוקאַז, אַז סאָלדאַטען זאָלען בעקומען געהאַלט פופציג רובל אַ חודש.

—כאַ, כאַ! פופציג רובל! די גאַנצע קאַזנאַ וועט אויף דעם נישט סטייען!—האָט געענטפערט אַ סקעפּטיקער.

אין דער יודישער סביבה האָט די נאַכריכט אַרויסגערופען אַ גרויסען אינטערעס, אַ צורודערונג, אָבער נישט קיין פרייד, גיכער איז מען געווען דערשראָקען. ערשטענס האָט מען נישט געגלויבט אַז די רעוואָלוציע האָט געזיגט. ווער קאָן וויסען וואָס אין אַ רוסלאַנד קומט פאָר? מאָרגען קאָן זיך בעקומען אַ ידיעה, אַז די אַלע רעוואָלוציאָנערן זענען געהאָנגען און געשאָסען און ניקאָלאַי איז ווידער אַ מלך ווי געווען. צווייטענס, האָט זיך ביי דער יודישער בעפעלקערונג געשאַפען אַ שטימונג, אַז מיט דער רעוואָלוציע קאָן רוסלאַנד זיך פערשטאַרקען און געווינען די מלחמה—און דאָס האָט מען בשום אופן נישט געוואָלט. די איינציגע זאַך, וואָס אַלעמען, סיי יודען סיי קריסטען, פון דער אָרטיגער בעפעלקערונג האָט אינטערעסירט איז געווען די פראַגע, צי וועט די רעוואָלוציע ברענגען צו אַ גיכען שלום? כמעט אַלע

יודען, מיט וועלכע איך האָב זיך די טעג געטראָפען, האָבען מיר קודם כל געשטעלט די פראַגע:

—נו, וואָס? ווען שוין איצט זיין שלום?

איך האָב נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן. אין בין גע-ווען זיכער, אַז די רעוואָלוציע וועט אַרויסרופען אַ פּאַטריאָטי-שע שטימונג און פערציהען די מלחמה. נאָר אַרויסזאָגען עס די אָרטיגע יודען האָב איך נישט געוואָלט. למאי מצער זיין זיי?

די רעוואָלוציע האָט אויף אַזויפיל אומגעביטען די גאַנצע לאַגע אין רוסלאַנד, אַז עס זענען אַרויסגעטראָטען גאָר נייע פּערספּעקטיווען בנוגע דעם אָקופּירטען געגענד. עס איז אַרויס-געטראָטען די מעגליכקייט צו אָרגאַניזירען אַזאַ הילפס-טעטיג-קייט, וועגען וועלכער מען האָט פריהער נישט געקאָנט אפילו חלום'ען. אויפ'ן ערשטען פּלאַן איז געשטאַנען די פראַגע וועגען אָבשאַפען אַלע ספּעציעל-יודישע בעגרענצונגען, אָבשטעלען די גזילות און רציחות וואָס זענען סיסטעמאַטיש פּאָרגעקומען, בע-שטראָפען די רויבער און, אויף וויפיל מעגליך, פערגיטיגען די בערויבטע. ערלויבען די אַרויסגעשיקטע אומקעהרען זיך אַהיים. ווייטער איז געשטאַנען די אויפגאַבע צו רעאָרגאַניזירען די הילפס-טעטיגקייט אויף דעמאָקראַטישע יסודות, איבערגעבען זי אין די הענד פון די אויפגעלעבטע קהילות, צונויפרופען אַ צו-זאַמענפאָהר. נאָר פריהער פאַר אַלץ איז געווען נויטיג, אַז די אַלטע אַדמיניסטראַציע מיט טרעפּאָוו'ן זאָל ווערען אָבגעשאַפט און אויף איהר אָרט זאָל אָנקומען אַ נייע.

צוליב דעם אַלעם האָב איך געמוזט גלייך פאָהרען קיין פּעטראָגראַד, וואו איך האָב געהאָפט אויסצופיהרען אַלץ אָהן מיה. חוץ דעם וואָס אַלע מיינע פאָדערונגען פאַר דער יודישער בע-פעלקערונג פון גאַליציע האָבען געשטימט מיט דער עלעמענטאַ-רער רעכטפאַרטיגקייט, איז די גאַנצע רעגירונג געווען „אַנ'איי-גענע": מיליוקאָוו, קערענסקי, אפילו לוואָוו, אַלץ גוטע בעקאַנ-

טע, אייגענע מענשען, מיט וועלכע איך האָב געהאָפּט גרינג צונויפצורײידען זיך.

הוץ דער נויטוועגדיגקייט צו פאָהרען אין פעטראָגראַד ווע-גען דער גאַליציאַנער אָנגעלעגענהייט, האָט מיך פּערזענליך אויך שטאַרק געצויגען אַהין אינ׳ם צענטער וואו עס שפּילען זיך אָפּ אַזעלכע געוואַלדיגע היסטאָרישע געשעהענישען, נאָר עס איז אַרויסגעטראָטען אַ מניעה. איך האָב אויף זיך גענומען אָבּפּיהרען געלד אויף פּסח אין עטליכע שטעדט. קיין אַנדערער ווער עס וואָלט דאָס געקאָנט אויספּיהרען איז נישט געווען. האָמעלסקי האָט אויף זיך גענומען אַנדערע ענינים און געווען פּעררייזט. אָבּפּאָהרען אין פּעטראָגראַד וואָלט הייסען איבערלאָזען די עטלי-כע פּערוואָגעלטע שטעדט אָהן הילף אויף פּסח. און ווי מיך האָט נישט געצויגען אין פּעטראָגראַד, האָב איך זיך דאָך אָנגע-טהון אַ כח און פערבליבען ביז איך וועל אַרומפאָהרען איבער די עטליכע שטעדט.

איך האָב בעדאַרפט בעזוכען די שטעדט סערעט, סוטשאָ-ווע, ראַדאוץ און גורא-הומאַרע, פונאַנדערגעוואָרפענע איבער בוקאָווינע ביז דער רומענישער גרעניץ. קיין דירעקטער אייזענ-באַהן-פערקעהר מיט די שטעדט איז נישט געווען, עס איז ביי-געשטאַנען צו פאָהרען מיט פּראַכט-צוגען, פוהרען און, וואו מעגליך, מיט משא-אויטאָמאָבילען. איך האָב אַזוי געאיילט, אַז איך האָב די נסיעה דורכגעמאַכט אין פיער—פינף טעג.

אַרומפאָהרענדיג האָב איך זיך די עטליכע טעג געפונען אין דער סביבה פון מיליטער-לייט, אָפיצירען און סאָלדאַטען, און אומעטום געטראָפען אַ יום-טוב׳דיגע שטימונג. מען האָט בע-גריסט איינער דעם אַנדערן און אַרויסגעזאָגט די בעסטע האָפ-נונגען, איבערהויפּט אין דעם זין אַז די רעוואָלוציע וועט זיך גוט אָברופען אויף דער מלחמה. די אָפיצירען האָבען אָפען און אַ ביסעל געמאַכט, אַרויסגעזאָגט זייער פרייד. די סאָלדאַטען זע-נען געווען איינגעהאַלטענער, מעהר געשוויגען, נאָר נייגיריג צו-געהערט זיך צו די געשפּרעכען.

אין די געשפּרעכען פון די אָפיצירען און סאָלדאַטען האָב

איך נישט געהערט דערמאָהנען דעם קיסר׳ס נאָמען. וועגען איהם האָט מען געשוויגען, עס האָט נאָך געהערשט אַ׳אינסטינקטיווע מורא פאַר זיין נאָמען און קיינער האָט נישט געוואַגט הויך אַרויסצורייידען געגען איהם אַ וואָרט.

אַזוי ווי אָפיציעל איז נאָך נישט געווען געמאָלדען וועגען דער איבערקעהרעניש, האָב איך אָנגעטראָפען אַזעלכע אָפּיצירען וועלכע האָבען נאָך גאָרנישט געוואוסט, אָדער געהערט נישט קלאָרע קלאַנגען וועגען דער איבערקעהרעניש און מיר איז אויסגעקומען זיי אָנצוזאָגען די בשורה. דעם נומער צייטונג, וואָס איך האָב מיט זיך געפיהרט פון טשערנאָוויץ, האָט מען מיר געריסען פון די הענד און אין וואַגאָן געלייענט הויך, פאַר אַלעמען.

אַרויספאָהרענדיג פון סערעט קיין סוטשאָווע, האָב איך אין וואַגאָן, וואו עס האָבען זיך געפונען אָפיצירען, סאָלדאַטען און קאָזאַקען, געלייענט אין צייטונג די בעשרייבונג פון די געשעהענישען. אַלע האָבען זיך צוגעהערט אָנגעשטרענגט און ערנסט, ווי ביי אַ תפילה.

—די אַרמעע האָט אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון,—האָט זיך אָבגערופען איין אָפיציר.

—מיר האָבען געהאַט צוויי פיינד, מיט וועלכע מיר האָבען מלחמה געהאַלטען. איצט האָבען מיר איינעם מנצח געווען,—האָט צוגעגעבען נאָך איינער.

—די אַרמעע האָט אָבגעעטעמט.

נעבען מיר איז געזעסען אַ פּאָדפּאָלקאָווניק. ער האָט יעדע ווייל‎ע אויסגעדריקט זיין הרכּעלות, איבערהויפּט איז ער געווען ענטציקט פון ראָדזיאַנקאָ און מיליוקאָוס רעדעס.

—וואָס פאַר אַ מענשען! וואָס פאַר אַ קעפּ! אַלץ פאָרויסגעזעהן! אַלץ בעזאָרגט!—האָט ער איסגעשריען.

—זיי האָבען אַלץ גוט צוגעגרייט!

—איהר ווייסט,—האָט זיך אָבגערופען נאָך איינער.—מיט אַ חודש צוריק איז דאָ געווען פּורישקעוויטש. מען האָט ביי איהם געפרעגט ווי געהט עס אין פּעטראָגראַד, האָט ער געענט-

פערט: „אַלץ, דאַנקען גאָט, גוט״.—וואָס הערט זיך נייעס?—האָט ער אויף דעם רעטזועלהאַפט אַ זאָג געטהון: „נייעס? ביי אייך וועלען קיין נייעסען נישט זיין, און ביי אונז וועט אין פעברו-אַר אפשר זיין נייעס...״ דעמאָלט האָט מען נישט פערשטאַנען וואָס ער מיינט. איצט פערשטעהט מען, אַז זיי האָבען פריהער אַלץ געוואוסט און צוגעגרייט.

אפילו די ידיעה אַז אַלע יודישע אַדוואָקאַטען זענען אָנערקענט פאַר „פריסיאַזשנע פאָווערענעס״, האָט אַרויסגערופען אַ צופרידענעם אויסגעשריי:

—פיין!

—איצט וועט אַלץ געטהון ווערען על פי אמת און יושר! איצט וועלען די הויכגעשטעלטע מאַמעלעך און מומעלעך פער-לירען זייער מאַכט צו פּראָטעזשירען זייערע געפיעסטעטע יונ-געלייטלעך! אַ סוף.

—איצט וועט מען פון דער אַרמעע צונעמען די פּאָליציי!

צו מיר איז צוגעגאַנגען אַ קאָזאַק:

—איז עס אמת, אַז מען האָט ווילהעלמען אויך געגעבען מיט׳ן קנעכל אין הינטען? האָט ער אַ פרעג געטהון רוהיג.

אין אַלגעמיין האָבען קאָזאַקען אַרויסגעוויזען מעהר פרייד ווי אַנדערע און אפילו געוואַגט צו דערמאָהנען דעם קיסר וועל-כען זיי האָבען אָנגערופען „ניקאָלאַי אלעקסאַנדראָוויטש״, אָהן דעם טיטול „גאָסודאַר״. נאָר צווישען אָפיצירען האָט מען מיט צופרידענקייט גערעדט אַז איצט וועט מען פונאַנדערקאַסירען די קאָזאַקען, מאַכען אַ סוף צו זייערע נבלות.

מען האָט פיל געלאַכט צוהערענדיג ווי די מיניסטאָרען האָבען זיך בעהאַלטען אויף די דעכער.

איך האָב געשענקט אַן׳אָפיציר די צייטונג. ער האָט נישט געוואוסט ווי מיר צו דאַנקען.

—איך וועל אָבפיהרען עס אויף די פּאָזיציעס, היטען ווי אַ הייליגטום.

—אין טשערנאָוויץ האָט מען געצאָהלט זעכצעהן רובל אַ נומער, אי אויך נישט געווען צו קריגען.

יז

די פיער שטעדטלעך וועלכע איך בין אין די עטליכע טעג אַרומגעפאָהרען זענען נישט קיין גרויסע, געהאַט פון אַכט ביז צוועלף טויזענד איינוואוינער פאַר דער מלחמה, פון זיי מעהר ווי אַ העלפט יודען, פון וועלכע די רייכערע און אינטעליגענטערע זענען אָבגעפאָהרען מיט די עסטרייכער. די אַלע שטעדטלעך האָבען די רוסען פערנומען צו עטליכע מאָל, געמאַכט פאָגראָמען, אָבער, איבעראַל, האָבען די ערשטע דריי שטעדט, סערעט, סוטשאָווע און ראַדאוץ, נישט שטאַרק געליטען און גאַנץ געבליבען. דערפאַר האָב איך געטראָפען אַ שרעקליכען חורבן אין גורא-הומאַרא.

גורא-הומאַרא ליגט אין אַ בערגיגען, זעהר אַ שענעם אָרט, וואָס דערמאָהנט די שווייץ. דאָס שטעדטעל געפינט זיך האַרט ביי דער גרעניץ פון רומעניען. בשעת איך בין געקומען אַהין האָט זיך געהערט אַ שטאַרקע האַרמאַטען-שיסעריי. געקומען בין איך שפעט ביינאַכט, איבערגענעכטיגט אין אַ פוסטען און בלאָטיגען חדר וועלכער האָט געטראָגען אַ נאָמען „קוואַטיר פאַר אָפיצירען". גאַנץ פריה האָב איך אָבגעזוכט דעם אָרטיגען שוחט, אויף וועלכען מען האָט מיר אָנגעוויזען ווי אויף דעם חשוב'סטען מענשען און וועלכער האָט באמת געמאַכט אויף מיר אַ גוטען איינדרוק. איך האָב איהם מיט דעם גאַנצען געזינד געפינען אין אַ קליין צימערל. די איבעריגע חדרים זענען געווען פערנומען דורך סאָלדאַטען. בכלל האָט זיך דאָ געפיהלט די נאָהנטקייט פון די פאָזיציעס.

דער שוחט האָט מיר דערצעהלט, וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. אַז די רוסען זענען געקומען איז אין אָנפאַנג געווען רוהיג. אין אַ פאָר וואָכען אַרום איז פאָרגעקומען אַזאַ צופאַל. די רוסען האָבען אַרו סגעשיקט אויספאָרשער. די עכטרייכער האָבען זיי פערכאַפט און גע'הרג'עט, דערצו נאָך, ווי מען זאָגט, שטאַרק

געפּייניגט, אָבגעשניטען די צינגער, אויסגעשטאָכֿען די אויגען. אַז די רוסען האָבען געפֿונען די גע'הרג'עטע אין אַזאַ צושטאַנד, זענען זיי געוואָרען שטאַרק אויפגערעגט. דער גענעראַל קעללער, וועלכֿער האָט פֿאַרנומען די שטאָדט, האָט בעפֿוילען ווי אַ נקמה אָן דעם עסטרייכֿישען חיל פֿערברענען די שטאָדט, וואו די פֿרידליכֿע בעפֿעלקערונג האָט קיין שום שייכֿות נישט געהאַט צו די גוואַלדטהאַטען. אין איין פֿריהמאָרגען האָט מען געהייסען אַלעמען אַרויסגעהן פֿון די הייזער, דערבּיי האָט מען נישט ערלויבּט אַרויסצוטראָגען קיין חפצים, קאָזאַקען זענען געגאַנגען פֿון הויז צו הויז און אונטערגעצונדען. עס איז פֿערברענט געוואָרען כּמעט די גאַנצע שטאָדט, דערין כּיער בּתּי מדרשים מיט אַלע ספרים.

אין גורא-הומאַראַ, ווי אין די פֿריהערדיגע דריי שטעדט, זענען דאָ צו עטליכֿע הונדערט היימלאָזע וועלכֿע נויטיגען זיך אין הילף. איך האָבּ אין אַלע ערטער געלאָזען פֿון טויזענד בּיז טויזענד פֿינפֿהונדערט רובּל אויף פּסח און בעזונדער צו פֿינפֿהונדערט רובּל אויף מצה פֿאַר די יודישע סאָלדאַטען. אין גוראַ-הומאַראַ האָט מיר דער שוחט דערצעהלט, אַז מען האָט שוין אָנגעזאָגט פֿון די פּאָזיציעס אַז דאָרט געפֿינען זיך עטליכֿע טויזענד יודישע סאָלדאַטען און זיי בּעטען מען זאָל בּעזאָרגען פֿאַר זיי מצה. איך האָבּ צוגעזאָגט צושיקען געלד, וויפֿיל עס וועט נויטיג זיין אויף מצה פֿאַר די סאָלדאַטען.

דער שוחט האָט זיך מיר נאָך געקלאָגט, אַז דער זעמסקי פֿערבּאַנד האָט אָבּגענומען בּיי דער יודישער געמיינדע די בּאָד וועלכֿע האָט געקאָסט הונדערט טויזענד קראָן. חוץ דעם וואָס די יודישע בּעפֿעלקערונג איז געבּליבּען אָהן אַ בּאָד, איז עס געווען דער איינציגער אַנשטאַלט, פֿון וואַנען מען האָט גענומען מיטלען אויף אויסצוהעלפֿען די אָרטיגע נויטבּעדערפֿטיגע. שפּעטער האָבּ איך בּעקומען אין קיעוו פֿון דער געמיינדע אַנ'אָפּיציעלע בּיטע צום זעמסקי פֿערבּאַנד וועגען דעם.

פֿאַהרענדיג פֿון גוראַ-הומאַראַ האָבּ איך זיך אָנגעהערט מעשיות וועגען דעם אויפֿטראָג צווישען רוסישען און רומעני-

שען מיליטער. אין אָנפאַנג האָבען די רומענער בעגעגענט די רוסען ווי פריינד, נאָר ביסלעכווייז האָבען זיך די אויפטראָגען פערערגערט און איצט דערגעהט ביז צוזאַמענשטויסען. פאַר יע־דען בינטעל היי, פאַר יעדען ביסעל קוקוריזא־מעהל דאַרף מען מלחמה האַלטען. די טעג איז פאָרגעקומען אַ פאָרמעלע שלאַכט צווישען אַ רוסישער און רומענישער אָבטיילונג פאַר עטליכע וועגען היי, דערביי זענען פון ביידע זייטען געווען קרבנות.

איך בין געפּאָהרען אין אַ פערד־וואַגאָן. דאָרט זענען גע־שטאַנען אַכט פערד, וועלכע עס האָבען בעגלייט סאָלדאַטען. דעם גאַנצען וועג איז געווען אַ וכוח—ווען איז בעסער, פוסגעהענ־דע סאָלדאַטען אָדער קאַוואַלעריסטען.

—וואָס פעהלט אייך?—האָט זיך געהיצט אַ קאַוואַלעריסט.—איהר ענדיגט אייער לערנען און געהט זיך שפּאַצירען מיט מאַמזועלען אָדער פאַלט צו שלאָפען, און מיר מוזען ביז פיער בייננאַכט פאָרען זיך אַרום די פערד, אַלץ בעזאָרגען. מיט הוי־לע הענד גראָבען מיר „נאַוואָז״, און אַז מיר געהען אין קלויסטער, שטינקט פון אונז.

דער סאָלדאַט צו וועמען ער האָט דאָס גערעדט האָט זיך צולאַכט.

—שווער איז אייך! אויף דער פאָריגער סטאַציע איז גע־שטאַנען אַ דיקער זשאַנדאַר, די גאַנצע אַרבייט זיינע בעשטעהט אין דעם וואָס ער דאַרף אַרויסגעהן צום צוג, האָט ער זיך אויך געקלאָגט, אַז איהם איז שווער, כאַ־כאַ־כאַ!

שפּעט ביינאַכט האָט זיך אויף אַ סטאַציע אַריינגעקליבען צו אונז אין וואַגאָן אַ פּאָדפּאָלקאָווניק. די סאָלדאַטען האָבען אויפגעהערט צו ריידען און לאַכען. דער פּאָדפּאָלקאָווניק האָט זיך אַרומגעקוקט און, דערזעהענדיג מיך אין אַנ׳אָפיצירישער פאָרם, צוגערוקט זיך בעהוטזאַם, האָט ער שטיל מיט אַנ׳אומ־היגער שטים געפרעגט:

—איהר ווייסט אפשר וואָס אין פעטראָגראַד איז פאָרגעקו־מען? וועלכע עס איז פרטים? איך בין צוויי וואָכען אָבגעזעסען

אין אַנ׳אָבגעזונדערטען פאָלוואַרק און צו מיר זענען דערגאַנגען נישט קלאָרע קלאַנגען.

איך האָב גענומען דערצעהלען וואָס עס איז פאָרגעקומען. די סאָלדאַטען האָבען זיך צוגעהערט, כאָטש זיי האָבען שוין גע־וואוסט וועגען די געשעהענישען. דער פּאָדפּאָלקאָווניק איז גע־ווען שרעקליך איבערראַשט, האָט געשמוצערט מיט די ליפּען, אויסגעשריען און אויף זיין פּנים האָט זיך אויסגעדריקט די שטאַרקסטע איבערראַשונג.

אַ קאָזאַק, וועלכער איז צוזאַמען מיט איהם אַריין אין וואַגאָן, האָט זיך אָבגערופען פערביסען:

—וואָס וועלען איצט זאָגען די „זשידעס״? איצט וועט קו־מען אַ סוף צו זייערע מאַכינאַציעס...

—צייט אויפצוהערען אַזעלכע רייד צו ריידען!—האָב איך איהם איבערגעשלאָגען שטרענג.—איצט איז נישטאָ שוין מעהר קיין „זשידעס״, אַלע זענען גלייכבערעכטיגטע בירגער פון פרייען רוסלאַנד.

—עס פערשטעהט זיך,—האָט מיך „אונטערגעהאַלטען״ דער פּאָדפּאָלקאָווניק.—איצט איז נישט די צייט מיט זיי צו פערנעה־מען זיך. אַז מען וועט איינפיהרען אַ נייע אָרדנונג, דעמאָלט וועט מען זיך קאָנען נעהמען פאַר די „זשידעס״...

דאָס איז געווען אַ גאַנץ פרעהליכע אָנצוהערעניש.

איך האָב גערעכענט, אַז פאַר די עטליכע טעג וואָס איך בין אַרומגעפאָהרען, זענען אין טשערנאָוויץ פאָרגעקומען גאָט ווייסט וועלכע ענדערונגען, אַז די רעוואָלוציע האָט שוין דער־גרייכט אַהער מיט איהר שטורמישען שטראָם. נאָר איך האָב אַ טעות געהאַט. די צייטונגען האָבען יעדען טאָג געבראַכט אי־בערראַשענדע נייעסען. אַלץ האָט גאַלאָפּירט, געפלויגען פאָר־ווערטס, די רעוואָלוציאָנערע שטימונג איז אין רוסלאַנד געוואַק־סען פון שעה צו שעה, און דאָ, אין טשערנאָוויץ, איז אַלץ גע־ווען אַזוי, ווי עס וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען. אויף אַנ׳אַלגע־מיינער זיצונג פון אַלע מיטאַרבייטער פון דעם זעמסקי און שטאָדטישען פערבאַנד, האָט מען געהאַלטען רעוואָלוציאָנערע

רעדעס, בּאַשטימט צו שיקען אַ בּעגריסונגס-טעלעגראַם אין פּעטראָגראַד. געוויס איז אין די מיליטער-קרייזען און אין די קאַזאַרמעס פאָרגעקומען אַ פיבערהאַפטע אויפרעגונג און די שטימונג איז דאָרט אויך געוואַקסען פון שעה צו שעה. אָבער פון דרויסען איז אַלץ געווען ווי פריהער. אַלע בּעאַמטע, מיט טרעפּאָוו׳ן בּראש, זענען געווען אויף זייערע ערטער. די אַדמיניסטראַטיווע מאַשין איז זיך געגאַנגען ווי פריהער. עס האָט געמאַכט אַזאַ איינדרוק ווי אַלץ וואָס איז פאָרגעקומען אין רוסלאַנד, וואָלט קיין שייכות נישט געהאַט צו דעם קאַנט, און דאָ וועט בּלייבּען אַלץ ווי פריהער.

מיך האָט איצט, פערשטעהט זיך, זעהר וועניג אינטערעסירט די פראַגע וועגען דער ערלויבּעניש פון די קאָמיטעטען, דערצו איז בּיי מיר קיין ספק נישט געווען אַז איצט וועט טרעפּאָוו זיי ערלויבּען, נאָר כּדי צו זעהן, וואָס פאַר אַ שטימונג עס הערשט אין יענע קרייזען, בּין איך אַריין אין טרעפּאָווס קאַנצעלאַריע אָנפרעגען וועגען די קאָמיטעטען. דאָרט האָט געהערשט דיזעלבּע אַטמאָספּערע ווי שטענדיג. די בּעאַמטע זענען געזעסען רוהיג בּיי זייער אַרבּייט, האָבּען האָפעררדיג, ווי פריהער, קוים געענטפערט די אונטערטעניגע ביטע-דערלאַנגער. מיך האָט מען אַ היבּשע ווײַלע געלאָזט וואַרטען. נאָכדעם איז צו מיר אַרויס טרעפּאָווס אַדיוטאַנט און האָט מיר קאַלט און טרוקען געזאָגט:

—דער גענעראַל-גובּערנאַטאָר האָט נישט געפונען פאַר מעגליך צו ערפילען אייער בּיטע וועגען ערלויבּען הילפס-קאָמיטעטען אין טשערנאָוויץ און בּוקאָווינע.

איך בּין געווען איבּערראַשט פון דעם ענטפער. דאָס איז אַפּנים געווען אַ מין בּיס פון אַ פגר׳נדער שלאַנג: זאָל מען נאָך כאָטש אַ טאָג פיהלען איהר מאַכט!

בּאַלד איז צו מיר אַרויס קרילאָוו, אַ פערשעמטער און, נישט קאָנענדיג קוקען מיר גלייך אין די אויגען, אַרויסגעשטאַמעלט:

—שטעלט זיך פאָר: דער גענעראַל-גובּערנאַטאָר האָט נישט

איינגעשטימט צו ערלויבען די קאָמיטעטען... איך קאָן איהם פשוט נישט פערשטעהן: ביי אַזאַ צייט...

איך האָב זיך נישט איינגעהאַלטען פון אַ געלעכטער.

—זייט זיך נישט מצער,—האָב איך איהם געזאָגט,—איצט וועלען מיר זיך בעגעהן אָהן זיין ערלויבעניש...

—עס פערשטעהט זיך, עס פערשטעהט זיך... אַזאַ צייט.

אַז איך בין אַוועק פון קאַנצעלאַריע האָב איך זיך אָנגעשטויסען אויפ׳ן גאַס אויף אַזאַ סצענע. איינער פון די גרעסטע מאַנופאַקטור-מאַגאַזינען, פון וועלכע דער ווירט האָט זיך געפונען אין עסטרייך, איז געווען אויפגעעפענט און עטליכע קריסטליכע אַרבייטער אונטער דער אויפזיכט פון אַ יונגענמאַן, אַ בעאַמטען, האָבען אַרויסגעטראָגען פעק מיט סחורה און געלעגט אויף פוהרען. צרום איז געשטאַנען אַ המון און צוגעקוקט. אַלע ווײַלע זענען צוגעגאַנגען צום בעאַמטען מענשען און שטילערהייד גערעדט מיט איהם, אַנדערע האָבען אָנגעפרעגט וואו וועט מען קאָנען קויפען די סחורה.

איך האָב זיך געווענדעט צו אַנ׳עלטערן יודען וואָס איז דאָ געשטאַנען און געפרעגט וואָס דאָ קומט פאָר:

—עס קומט פאָר אַ געוועהנליכע רויבעריי,—האָט ער טרויעריג געענטפערט.—מען פיהרט אַרויס אויף מיליאָנען סחורות פון די יודישע מאַגאַזינען, מען פערקויפט דאָס שטילערהייד און מען צוטיילט זיך מיט דעם געלד. כמעט אַלע גרעסטע געוועלבער האָט מען אַזוי צוראַבירט.

—און ווער איז דער יונגערמאַן, וואָס קאָמאַנדעוועט דאָ?

—דאָס איז אַ בעאַמטער פון מאַגיסטראַט.

איך בין צוגעגאַנגען צום בעאַמטען:

—לויט וועמענס ערלויבעניש פיהרט איהר אַרויס די סחורות פון מאַגאַזין?—האָב איך געפרעגט.

—לויט דער ערלויבעניש פון בירגערמייסטער,—האָט ער מיר געענטפערט.

צוזאַמען מיט מיר איז געווען ביי דער סצענע מיין בעקאַנטער, ד״ר ראַטני.

—ווייסט איהר וואָס, דאָקטאָר,—האָב איך זיך אָבגערופען,—קומט, מיר וועלען אַריינגעהן אין מאַגיסטראַט און אַ רייד טהון וועגען דעם ענין מיט׳ן בירגערמייסטער.

—אדרבה, קומט.

מיר זענען אַוועק אין מאַגיסטראַט.

דער בירגערמייסטער איז דאָרט נישט געווען. איך האָב געהייסען איהם רופען וועגען אַ וויכטיגען ענין.

ער איז געקומען, און איך האָב זיך געווענדעט צו איהם בזה הלשון:

—אַלס בעפולמעכטיגטער פון יודישען הילפס-קאָמיטעט און פון זעמסקי פערבאַנד ווענד איך זיך צו אייך מיט דער פראַגע: מיט וואָס פאַר אַ רעכט צורויבט איהר סיסטעמאַטיש אַלע יודישע מאַגאַזינען אין שטאָדט?

איך האָב זיך שוין דורכגעדרונגען מיט דער רוסלענדישער שטימונג און גערעדט מיט אַ רעוואָלוציאָנערען לשון.

דער בירגערמייסטער האָט זיך דערשראָקען און אָנגעהויבען מיר ערקלערען, אַז דאָס ווערט געטהון כדי דער מאַגיסטראַט זאָל האָבען מיטלען.

—פון מיטלען וועגען וואָלט גענוג זיין אַ צעהנטע טייל פון דעם וואָס איהר האָט אַרויסגעפיהרט. איהר האָט אויסגעליידיגט אַלע יודישע מאַגאַזינען.

—מיר מאַכען נישט קיין אונטערשיד צווישען יודען און קריסטען...

—רופט מיר אָן איין קריסטליכען מאַגאַזין וואו איהר האָט צוגענומען די סחורות.

—קיין קריסטליכע מאַגאַזינען זענען אין שטאָדט נישטאָ... איבעריגענס טהוען מיר עס לויט דער ערלויבניש פון גענעראַל גובערנאַטאָר.

—וועגען דער ערלויבעניש האָב איך געהערט. אָבער איך ווייס נאָך עטוואָס. איך ווייס וועגען אַלע אייערע מאַכינאַציעס, איך ווייס ווי אַזוי איהר פערקויפט די סחורות, איך ווייס וועגען דער פרוי פישער, דורך וועלכער איהר פיהרט אייערע גע-

שעפטען. צַלץ ווייס איך, און פאַר אַלץ וועט איהר זיין פעראַנטוואָרטליך. נעהמט אין אַכט אַז אין רוסלאַנד איז איצט אַ נייע אָרדנונג, און די אַלע גזילות און רציחות וואָס האָבען זיך אָבגעטהון ביי דער אַלטער אָרדנונג וועלען שטרענג בעשטראָפט ווערען. איך פאָהר קיין פעטראָגראַד און וועל דאָרט געבען צו וויסען וועגען אַלע אייערע מעשים.

איך האָב זיך אַ קעהר געטהון צו איהם מיט'ן רוקען און אַרויסגעגאַנגען.

ער איז אַרויסגעלאָפען נאָך מיר, אַ צוטומעלטער, אַ דערשראָקענער און האָט שטאַמלענדיג גענומען בעטען:

—אָבער איך בעט אייך!... זאָגט מיר אייער פאַמיליע, וואו איהר שטעהט איין, איך וועל אייך ברענגען די דאָקומענטען, די ביכער, איך וועל אייך אַלץ ערקלערען. וועט איהר זעהן אַז ביי אונז איז צַלץ אין אָרדנונג, נישטאָ קיין רויבעריי.

—איהר וועט זיך שוין דערוויסען אי מיין נאָמען אי מיין אַדרעס, אַז עס וועט נויטיג זיין. איבעריגענס, קאָן איך אייך עס מיטטיילען.

און איך האָב איהם געזאָגט מיין נאָמען און אַדרעס און אָהן אַ גוטען טאָג אַוועקגעגאַנגען.

דער עפּיזאָד האָט געהאַט אַ גאַנץ קאָמישען פינאַל.

אין אַ פּאָר וואָכען אַרום, אַז איך בין שוין געוועזן אין פעטראָגראַד, האָב איך געטראָפען אין אַלע צייטונגען אַ טעלעגראַם פון טשערנאָוויץ פון בירגערמייסטער צו דער ציוויליגער רעגירונג. אין דער טעלעגראַם בעגריסט דער בירגערמייסטער די נייע אָרדנונג וואָס האָט זיך געשאַפען אין רוסלאַנד, זאָגט אַרויס זיין איבערגעגעבענקייט רוסלאַנד און, ווי אַן'אויסדרוק פון ליבע און איבערגעגעבענקייט פון דער גאַנצער טשערנאָוויצער בעפעלקערונג צו רוסלאַנד, וועלכע האָט אויסגעלייזט דעם גאַנצען קאַנט פון עסטרייכישען יאָך, שענקט דער מאַגיסטראַט דער רוסישער אַרמעע נייַנצעהן מאָרג ערד אויף אַ בית-עולם פאַר די העלדיש אומגעקומענע רוסישע סאָלדאַטען און אָפיצירען!

די מתנה האָט מען געקאָנט אויפנעהמען ווי אַ גיפטיגען שפּאַס, ווען דאָס וואָלט נישט זיין אַרויסגערופען דורך אַ צורוי-דערטקייט פון אַ דערשראָקענעם גנב, וועלכער האָט דערפיהלט אַז ער פערלירט דעם באָדען אונטער די פיס. זוכענדיג מיט וואָס זיך צו ראַטעווען, האָט ער קיין קלוגערן מיטעל נישט גע-פונען ווי שענקען רוסלאַנד אַ בית-עולם. איך האָב דאַן אין דער צייטונג „דיעלאָ נאַראָדאַ" אויפגעדעקט די גאַנצע געשיכטע ווע-גען דעם „איבערגעגעבענעם" בירגערמייסטער, דערצעהלט וועגען זיינע מאַכינאַציעס און אויפגעוויזען אויף וויפיל פערברעכעריש פון זיין זייט איז געווען צו ריידען אין נאָמען פון דער בע-פעלקערונג פון אַ בעזיגטער שטאָדט וועגען טרייקייט און אי-בערגעגעבענקייט צו רוסלאַנד. די מתנה און די אונטערטעניגע טעלעגראַם האָבען קיין ווירקונג נישט געהאַט און דער בירגער-מייסטער איז געוואָרען אָבגעשאַפט פון זיין שטעל. איך האָב זיך בעמיהט ער זאָל איבערגעגעבען ווערען צום געריכט, און דאָס וואָלט פאָרגעקומען, ווען טשערנאָוויץ, ווי דער גאַנצער קאַנט וואָלטען פערבלייבען לענגער ביי די רוסען אין די הענד. וואָס מיט דעם בירגערמייסטער איז געוואָרען ווייס איך נישט. ביי זיינע מאָסקוואָפילישע טענדענצען האָט ער נישט געקאָנט פערבלייבען אין קאַנט ווען אַהין האָבען זיך אומגעקעהרט די עסטרייכער, פון דער נייער רוסישער רעגירונג האָט דער אַוואַנ-טיוריסט אויך שוין נישט געקאָנט ערוואַרטען קיין אונטער-שטיצונג.

פון מאַגיסטראַט בין איך אַריין צו ה' פיש און דערצעהלט איהם וועגען מיין געשפּרעך מיט'ן בירגערמייסטער

—וואָס האָט איהר געטהון!—האָט ער אויסגעשריען דער-שראָקען.—דער בירגערמייסטער איז איצט געוויס אַוועק צום גע-נעראַל-גובערנאַטאָר! ער וועט איהם אַלץ דערצעהלען און מען וועט אייך אַרעסטירען!

—איך פערזיכער אייך, אַז זיי וועלען נישט דערוועגען זיך מיך צו אַרעסטירען.

—ווי הייסט זיי וועלען נישט דערוועגען. דערווייל איז

דער גענעראַל-גובערנאַטאָר דאָ אַ בעל-הבית און רעכֿענט זיך ווייניג מיט די געשעהענישען אין פעטראָגראַד. איך ראַט אייך גלייך אָבצופאָהרען פון דאַנען. וויבאַלד איהר רעכֿענט אַלץ איינס פאָהרען, פאָהרט אָב באַלד, ריזיקירט נישט.

פיש, ווי אַנדערע טשערנאָוויצער כּלל-טהוער, האָבען געהאַט אַ קנאַפּען צוטרוי צו דער רוסישער רעוואָלוציע. אַז איך האָב דעמזעלבען אָוועגד צונויפגערופען אַ פערזאַמלונג, בעקאַנט געמאַכֿט איהר מיט מיינע פּלענער אויף ווייטער און פאָרגעלעגט אַז די אָרטיגע יודישע געמיינדע זאָל שיקען דער נייער רעגירונג אַ פּעטיציע וועגען דער רעכֿטלאָזער לאַגע פון די יודען אין בוקאָווינע, האָבען זיך כּמעט אַלע אַרויסגעזאָגט געגען דעם.

—מיר ווייסען און פערשטעהען נישט וואָס דאָרט ביי אייך אין רוסלאַנד קומט פאָר,—האָבען זיי מיר געזאָגט.—ווער ווייסט וואָס עס וועט פאָרקומען אין עטליכֿע טעג אַרום? וואָס וועט זיין אַז מיט אַמאָל וועט צוריק ווערען ווי געוועזן? דערום ווילען מיר זיך דערווייל אָבהאַלטען פון וועלכֿע עס איז אַרויסטרעטונגען, מען זאָל זיך צו אונז נאָכֿדעם נישט קאָנען צוטשעפּען.

אַז איך האָב מיט אַ טאָג שפּעטער אויף אַן'עהנליכֿער פערזאַמלונג אין טאַרנאָפּאָל געמאַכֿט דעמזעלבען פאָרשלאָג וועגען אַ פּעטיציע, האָט מען מיר געגעבען דעמזעלבען ענטפער און דערצו נאָך צוגעגעבען אַזאַ מאָטיוו:

—נישט פערגעסט, אַז מיר זענען עסטרייכֿישע אונטערטאַנען און זענען טריי אונזער פאָטערלאַנד און אונזער רעגירונג. מיר קאָנען זיך נישט ווענדען צו דער פיינדליכֿער רעגירונג, זאָל זי זיין אַ רעוואָלוציאָנערע און ליבעראַלע, מיט וועלכֿע עס איז פּעטיציעס און ביטעס וועגען רעכֿט.

איך האָב געפונען אַז זיי האָבען רעכֿט און מעהר נישט אײַנגערעדט זיי.

אין טאַרנאָפּאָל האָב איך געזעהן די ערשטע סאָלדאַטישע גאַסען-דעמאָנסטראַציעס, מיט רויטע פאָהנען, מיט מאַרסעליעזאַ-געזאַנג. נאָכֿדעם האָבען גערעדט אָראַטאָרען שטעהענדיג אויף אַ וואָגען אויפ'ן פּלאַץ. וואָס זיי האָבען גערעדט, האָב איך נישט

געהערט. איך האָב נאָר פון דערווייטען געזעהן ווי זיי האָבען זיך געוואָרפען, זשעסטיקולירט און געקראָכען פון הויט שריי־ענדיג, און אויף יעדער פראַזע האָבען זיך אָבגערופען רוישענדע אַפּלאָדיסמענטען.

יח

קיין קיעוו בין איך געקומען דעם 11/24 מערץ. איך האָב איבערגעגעבען דעם הילפס-קאָמיטעט אַלע רעכענונגען און די איבערגעבליבענע געלד-סומען, פאָרגעלעגט מיין פּלאַן פון דער ווייטערדיגער הילפס-טעטיגקייט אין גאַליציע און בוקאָווינע, וועלכער איז בעשטאַנען אין דעם, אַז מען זאָל קודם-כל צונויפרופען אַ צוזאַמענפאָהר פון די פאָרשטעהער פון די אָרטיגע קאָמיטעטען און, וואו מעגליך, פון אויסגעוועהלטע פאָרשטעהער פון די קהילות, און דער צוזאַמענפאָהר זאָל בעטראַכטען און אָננעהמען אַ החלטה וועגען דער ווייטערדיגער הילפס-טעטיגקיים. ווייטער האָב איך צוזאַמענגעשטעלט אַ בעריכט וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג אין אָקופּירטען קאַנט און אָנגעוויזען וואָס פאַר אַ רעפאָרמען עס פאָדערן זיך. דעם בעריכט האָב איך זיך געגרייט דערלאַנגען דער צייטווייליגער רעגירונג.

דער קאָמיטעט האָט בעטראַכט מיינע פאָרשלאָגען און האָט זיי מיט איניגע אויסבעסערונגען אָנגענומען.

אין קיעוו האָב איך פערבראַכט צוויי טעג. איך האָב דאָרט בעזוכט צוויי פערזאַמלונגען. איינע וועלכע עס האָבען איינגעאָרדענט די סאָציאַליסטען-רעוואָלוציאָנערען. איך האָב ערוואַרט צו הערען דאָרט דיזעלבע קלינגענדיגע דעמאַגאָגישע פראַזען, ווי אין 1905. נאָר איך האָב געטראָפען גאָר אַנ׳אַנדער שטימונג, אַ טיפע און ערנסטע. די רעדנער האָבען געוואָרענט פון פוסטע רייד, געפאָדערט מען זאָל מיט אַ דאָפּעלטען כח נעהמען זיך צו דער אַרבייט. איך האָב פערהאַלטען אין זכרון אַזאַ פראַזע פון אַ רעדע: „דער וואַנדערענדער זוהן האָט זיך אומגעקעהרט אַהיים ווי אַ

זיגער, מיט אַ לאָרבער־קראַנץ. ער האָט געפונען זיין הויז באַצירט מיט בלומען, אָבער אין הויז האָט ער געטראָפען אַ נישט־באַגראָבענעם מת. דער מת איז די מלחמה. מיר דאַרפען זי פאַרענדיגען און ביז דאַן טאָרען מיר נישט ריידען נישט וועגען יום־טובים, נישט וועגען שמחות".

זעהר ריהרענד איז געווען פאָלגענדע סצענע: בעת דער פאָרזיצענדער האָט פאָרגעלעגט צו בעעהרען דעם געדעכעניש פון די געפאַלענע קעמפער, האָבען אַלע אָנוועזענדע אין זאַל אָנשטאָט אויפצוהויבען זיך פון די ערטער אַראָבגעלאָזט זיך אויף די קניה און גענומען זינגען „אַנ'אייביגער אָנדענק".

די צווייטע פערזאַמלונג, זעהר אַ כאַראַקטעריסטישע, איז געווען פון פאָליטישע אַמנעסטירטע, וועלכע זענען בעפרייט געוואָרען פון די טורמעס אָדער אומגעקעהרט זיך פון סיביר. צווישען זיי זענען געווען אַזעלכע, וואָס זענען געזעסען צו צעהן–צוועלף יאָהר. אָבגעצעהרטע, בלייכע, אַרומגעוואַקסענע, אָרים געקליידעטע, מיט אינטעליגענטע פנימ'ער, פינקלענדיגע פיבער־האַפטע בליקען. זייער קול איז געווען מאָדנע הילכיג און נישט איינגעשטעלט, און די בעוועגונגען נישט זיכערע, וואַקלענדיגע. זיי האָבען אויסגעוויזען ווי מתים, וואָס זענען אויפגעשטאַנען פון די קברים.

די פערזאַמלונג איז געווען צונויפגערופען דורכ'ן פאָליטישען רויטען קרייץ כדי צו אָרגאַניזירען הילף פאַר די אַמנעסטירטע, ווייל דער רוב פון זיי האָט נישט געהאַט וואָס צו עסען און וואו אַ נאַכט איבערצונעכטיגען. נאָר וועגען דעם האָט מען דעם גאַנצען אָוונד קיין וואָרט נישט דערמאָהנט. די פאָליטישע האָבען געהאַלטען פייערדיגע רעדעס וועגען דער שרעקליכער לאַגע פון די „חברים קרימינעלע", וועלכע האָבען קיין אַמנעסטיע נישט בעקומען. די רעדנער האָבען געפאָדערט אויך פאַר זיי אַ־'אַמנעסטיע לכל הפחות, עס זאָלען איבערגעקוקט ווערען זייערע משפטים, ווייל מעהר ווי אַ העלפט זענען פער'משפט אומזיסט. עטליכע פרויען האָבען מיט אַ טיפען צער דערצעהלט וועגען דער שווערער לאַגע און איבערמענשליכער אַרבייט פון

די טורמע-וועכטערינס און האָבען אַרויסגעשטעלט די פאָדערונג די רעגירונג זאָל פערבעסערן זייער לאַגע. צום רעכטען סוף האָט דער פאָרזיצענדער פון רויטען קרייץ דערמאָהנט וועגען וואָס מען האָט זיך אייגענטליך פערזאַמעלט און אויפגעוויזען, אַז איינעגע פון די אַנוועזענדע האָבען נישט וואו די נאַכט איבער-צונעכטיגען.

איך בין געווען טיף גערירט פון דעם הויכען אידעאַליזם פון די יונגע מאַרטירער, נאָר דערביי האָבען זיי אין זייערע רעדעס אַרויסגעוויזען אַזאַ אונפּראַקטישקייט און אונבעהאָלפענ-קייט, אַז עס האָט אָנגענומען אַ שרעק נישט בלויז פאַר זיי, נאָר איבערהויפט פאַר דעם לאַנד, איבער וועלכען זיי זענען געוואָרען בעלי-הבתים.

דעם 13/26 בין איך געווען אין פעטראָגראַד. איך וועל זיך דאָ נישט אָבשטעלען אויף די געשעהענישען וועלכע מיר איז אויסגעקומען צו זעהן און איבערצולעבען אין יענער שטורעמדי-גער צייט. איך וועל נאָר בעמערקען, אַז מיך האָט מעהר ווי אַלץ איבערראַשט די אַלגעמיינע שטימונג אין פעטראָגראַד. עס איז שוין פערביי צוויי וואָכען זינט די איבערקעהרעניש איז פאָרגעקומען, און ביי אַלעמען איז נאָך געווען אַ יום-טוב'דיגע, מילדע, ברודערשאַפטליכע שטימונג. אין גאַס, אין די טראַמוואַ-יען, אין די שורות ביי די קראָמען, אין ערגיץ איז נישט גע-ווען צו הערען נישט קיין געשרייען, נישט קיין זידעל-ווערטער. געווענדעט האָט מען זיך אין גאַס איינער צום אַנדערן נישט אַנ-דערש ווי מיט דעם וואָרט „חבר" און אַריינגעלעגט אין איהם אַ צאַרטען אויסדרוק. אויף די מיטינגען, וועלכע זענען טאָג און נאַכט פאָרגעקומען אויף די גאַסען, האָבען זיך געהערט ליב-ווערטער דער רעוואָלוציע און אַלערליי אידעאַליסטישע פאָדע-רונגען.

און נישט קוקענדיג אויף דעם אַלעם, האָט זיך געפיהלט, אַז עס רוקט זיך אָן עטוואָס אימה'דיגס, אַז די רעוואָלוציע האָט נישט קיין פעסטען באָדען אונטער די פיס, אַז די רעגירונג האָט קיין מאַכט נישט און אַז עס הויבט זיך אָן אַ צופאַלונג אין

דער אַרמעע. דער בעפעהל נומר 1, וועלכער איז געווען גע-
שיקט אין דער אַרמעע פון „אַרבייטער און סאָלדאַטען-ראַט״ און
האָט געבראָכען די גאַנצע מיליטערישע דיסציפּלין, האָט אַרויס-
גערופען אַ שרעקליכע צורודערונג סיי אין די מיליטערישע סיי
אין די ציווילע קרייזען. אַזוי, אַז דער ראַט אַליין האָט זיך
דערשראָקען, אָבגעזאָגט זיך פון איהם און צוריקגעצויגען, נאָר
עס איז שוין געווען שפּעט. בכלל איז ביי יענער צייט שוין
געווען אַ צווייענדיגע מאַכט, די צייטווייליגע רעגירונג און דער
אַרבייטער און סאָלדאַטען-ראַט וועלכע האָבען זיך נישט גערע-
כענט איינע מיט דער אַנדערער.

מיט מיין בעריכט וועגען גאַליציע און בוקאָווינע האָב איך
געפונען פאַר נויטיג צו ווענדען זיך צום מיניסטער פון אויסערן
מיליוקאָוו׳ן, ווייל דאָס האָט געהאַט צו טהון מיט אויסלענדישע
אונטערטאַן. דערצו בין איך מיט מיליוקאָוו׳ן געווען נעהנטער
בעקאַנט, ווי מיט אַנדערע מיניסטאָרען.

דעם 15/28 מערץ האָט מיך מיליוקאָוו אויפגענומען און
איך האָב איהם דערלאַנגט דעם פאָלגענדען בעריכט.

„בירגער מיניסטער!

איך ערלויב מיר אָבצושטעלען אייער אויפמערקזאַמקייט
אויף דער שרעקליכער לאַגע פון דער בעפעלקערונג אין דעם
טייל גאַליציע און בוקאָווינע, וואָס איז אָקופּירט דורך דעם רו-
סישען מיליטער. צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך זענען
גענצליך אָדער אין גרעסטען טייל פערברענט און חרוב, טוי-
זענדער מענשען פון דער פרידליכער בעפעלקערונג זענען אומ-
געקומען פון פייער און שווערד, פון הונגער און נויט. דאָס
גאַנצע עקאָנאָמישע און קולטורעלע לעבען פון לאַנד איז פער-
וויסט. נאָר אָט די אַלע שווערע און שרעקליכע צרות האָט די
בעפעלקערונג אַריבערגעטראָגען מיט אַ געוויסער געדולדיגקייט,
ווי אַ פאַטאַלען רעזולטאַט פון דער שרעקליכער מלחמה.

נאָר חוץ די מלחמה-ליידען און שוועריגקייטען, האָט אַ
טייל פון דער בעפעלקערונג, אַריבערגעטראָגען און טראָגט נאָך
ביז איצט אַריבער אויסערגעוועהנליכע פערפאָלגונגען וועלכע זע-

נען אויסשליסליך פערבונדען מיט דער נאַציאָנאַליטעט פון דער בעפעלקערונג.

ווי עס איז בעוואוסט, זענען די יודען אין עסטרייך גלייכבערעכטיגט מיט אַלע אַנדערע בירגער אין לאַנד. אַז דער קאַנט איז געוואָרען אָקופּירט דורך דעם רוסישען מיליטער, האָבען די אָרטיגע יודען, ווי איצט איז פעסטגעשטעלט, אין געגענזאַץ פון אַלע בלבולים וואָס זענען אויף זיי געמאַכט געוואָרען, אַרויסגעוויזען זיך לאָיאַל בנוגע דער רוסישער אָקופּירענדער מאַכט און נישט געגעבען איהר קיין שום בעגרינדונג פאַר ספּעציעלע פערפאָלגונגען. נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעם ערשטען טאָג אָן פון דער אָקופּאַציע אָבגענומען געוואָרען ביי דער אָרטיגער יודישער בעפעלקערונג נישט בלויז אַלע ביר-גערליכע רעכט, נאָר אויך די עלעמענטאַרע מענשליכע רעכט אַזוי, אַז זי איז אַוועקגעשטעלט אויסערן דין.

די יודען האָט מען אומעטום אַרויסגעטריבען פון די שטאָדט-פערוואַלטונגען, פון געריכט און פון אַנדערע אַנשטאַלטען וואו זיי זענען נאָך געבליבען. די יודישע קהילות וואָס האָבען זיך פערנומען מיט קולטור און צדקה-זאַכען זענען פערמאַכט געוואָרען. יודען לאַנד-אייגענטימער, אַרענדאַטאָרען, סוחרים און בעלי-מלאכות האָט מען אַרויסגעטריבען פון די דערפער; דאָס גוטס פון די לאַנד-אייגענטימער האָט מען רעקוויזירט אָדער חרוב געמאַכט. פון צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך האָט מען אַרויסגעטריבען די איינוואוינער ביז איינעם, טיילמאָל אין משך פון עטליכע שעה און אַרויסגעשיקט קיין רוסלאַנד. אין אייניגע ערטער האָט מען צווישען די גבירים און אינטעליגענטען גענו-מען ערוב׳ניקעס און אַוועקגעשיקט מעהרסטען טייל אין סיביר. חוץ דעם האָט מען פערשיקט אין סיביר אָהן אַ שום געריכט און אויספאָרשונג.

צוגלייך מיט דעם האָט די אַדמיניסטראַציע רואינירט און הערט נישט אויף צו רואינירען די יודען, הערט נישט אויף צו ראַבירען זייער פערמעגען. הונדערטער און טויזענדער קראָמ[ען] [א]און פריוואַטע וואוינונגען, ווערען רעקוויזירט אָדער פשוט צו-

רויבט. די גזילות, די רויב און דער שוחד-נעהמען פון דער אַדמיניסטראַציע פון דעם העכסטען ביז דעם נידעריגסטען האָט דערגרייכט צו אַזאַ מדרגה, אַז די נבלה שפּאַלט הימלען. און אין דידאָזיגע רויב-טהאַטען פון דער אַדמיניסטראַציע בעטייליגען זיך אויך די שטאָדט-פערוואַלטונגען, וואָס זענען בעשטימט געוואָרען פון די נידעריגסטע עלעמענטען פון דער בעפעלקערונג.

בנוגע צו יודען ווייזט אַרויס די אַדמיניסטראַציע, איבערהויפּט די נידעריגסטע, אַנ׳אונבעגרענעצטע אכזריות. מ׳זידעלט זיי, מ׳בעליידיגט זיי, און נישט זעלטען שלאָגט מען. זיי רעכענען זיך איבעראַל נישט מיט דעם יודישען גלויבען. פערקעהרט, מ׳בעמיהט זיך גראָד צו פערשוועכען די יודישע הייליגטומען. מען צווינגט די יודען אום שבת און יום-טוב צו רייניגען די גאַסען, גראָבען שאַנצען, זיצען אין די קראָמען, אויסער אייניגע אויסנאַהמען, זענען אומעטום די יודישע שוהלען חרוב געוואָרען, אָדער פערוואַנדעלט אין שפּיטאָלען, קאַזאַרמעס, אַנ׳אַנדערש מאָל אפשר אין שטאַהלען און קלאָזעטען. אומעטום האָט מען צוריסען די ספרי תורות, פון די יריעות געמאַכט זעקלעך, באַראַבאַנען, שיך א. אַ. וו. די ספרים אין אַלע שוהלען זענען צוריסען און פערברענט.

אויפ׳ן יסוד פון דעם אַלעמען, ערלויב איך מיר זיך ווענדען צו אייך, בירגער מיניסטער, אין נאָמען פון מענשען-רעכט און אינטערנאַציאָנאַלער רעכט, מיט דער בקשה אומצוקעהרען די יודען פון די אָקופּירטע געגענדען זייערע רעכט. דאָס הייסט:

א) בעפעהלען אַז די יודישע בעאַמטע זאָלען אומגעקעהרט ווערען צוריק אויף זייערע שטעלעס אין די שטאָדט-פערוואַלטונגען, געריכטען און אַנדערע אַנשטאַלטען פון וועלכע זיי זענען אַרויסגעטריבען דערפאַר וואָס זיי זענען יודען.

ב) ערלויבען די יודען זיי זאָלען צוריק איינפיהרען ביי זיך קהלה-פערוואַלטונג צוליב קולטור און צדקה-אַרבייט.

ג) ערלויבען, אַז יודען זאָלען עפענען פאַר זיך יודישע שולען, נידעריגע און מיטעלע, ווייל דאָס וואָס די שולען זענען אין משך פון דרייסיג־האַלבען יאָהר געווען פערמאַכט האָט זעהר

שעדליך געווירקט אויפ׳ן יונגען דור.

ד) ערלויבען יודען אומקעהרען זיך צוריק אין די דערפער, שטעדט און שטעדטלעך, פון וואַנען זיי זענען געוואָרען אַרויסגעטריבען און אומקעהרען זיי לכל הפחות אַ טייל פון זייערע וואוינונגען, וואָס מען האָט צוגענומען צו מיליטער-צוועקען און פאַר שפיטאָלען.

ה) בעפרייען די ערוב׳ניקעס און ערלויבען זיי אומקעהרען זיך אַהיים.

ו) פונאַנדערקלייבען די פראָצעסען פון די אַדמיניסטראַטיוו אַרויסגעשיקטע יודען און די אונשולדיגע ערלויבען אומקעהרען זיך אַהיים.

ז) אָבשטעלען דאָס רעקווייזירען דאָס פערמעגען און סחורות פון די יודען וואָס זענען פערבליבען אין עסטרייך און שטרענג אויספאָרשען די פריהערדיגע רעקוויזיציעס און גזילות.

ח) בעפרייען די יודען פון צוואַנגס-אַרבייט און פון האַנדעל שבת און יום-טוב, אויב דאָס איז נישט אויסנאַהמסווייזע קיין אומבעדינגט נויטיגע זאַך.

ט) אומקעהרען די יודען זייערע שוהלען, צוזאַמען דערמיט איז געוואונשען, אַז דער הייליגסטער סינאָד זאָל זיך ווענדען צום מיליטער מיט אַנ׳אויפרוף וואו עס זאָל אָנגעוויזען ווערען אַז די יודישע שוהלען, ספרי תורות, אַלע דברי קודש און הייליגע ספרים דאַרפען זיין אונבעריהרט אַזוי ווי קריסטליכע הייליגטומען.

י) אומקעהרען די יודען די בעדער, וואָס אויסער זייער סאַניטאַרער בעדייטונג האָבען זיי נאָך ביי יודען אַ רעליגיעזע בעדייטונג.

יא) די אַלע, וואָס זייערע וואוינונגען, זייערע געשעפטען, זייערע סחורות און זייער פערמעגען זענען פערדאָרבען געוואָרען נישט דורך די מלחמה-געשעהענישען און אויך אַלע לאַנד-אייגענטימער, וואָס זייער אינוועטאַר איז רעקווירט אָדער פערדאָרבען געוואָרען זאָל זיין אַרויסגעגעבען אַ געוויסע שטיצע כדי זיי זאָלען קאָנען ווידער אויפבויען זייערע וואוינונגען, זייערע

געשעפטען אָדער ווידער זיך פערנעהמען מיט זייער ערד-בע-אַרבייטונג.

איך האָף אַז די צייטווייליגע רעגירונג וואָס האָט איינ-געפיהרט אין בעגייטען רוסלאַנד מענשען- און בירגער-רעכט, וועט ווענדען איהר אויפמערקזאַמקייט אויף דעם אונערטרעגלי-כען צושטאַנד פון דער פרידליכער בעפעלקערונג אין די אָקו-פירטע געגענדען אין גאַליציע און אין בוקאָווינע און וועט זיי אומקעהרען די רעכט וואָס די דינער פון אַלטען רעזשים האָבען ביי זיי אַוועקגערויבט.

נעהמט אָן, מיניסטער בירגער, מיינע טיפסטע געפיהלע פון אַכטונג, איבערגעגעבענקייט און בעגייסטערונג פון אייערע העלדענטהאַטען."

מיליוקאָוו האָט מיך אויפגענומען אין מיניסטעריום פאַר אויסערן. ער האָט מיך בעגעגענט פריינדליך און פראָסט, ווי אין די פריהערדיגע צייטען. איך האָב איהם דערצעהלט וועגען דער יודישער לאַגע אין גאַליציע און איבערגעגעבען דעם שריפטלי-כען בעריכט. ער האָט מיך אויסגעהערט אויפמערקזאַם, האָט צו-געזאָגט פאָרשטעלען מיין בעריכט דעם מיניסטאָרען-ראַט און פון זיין זייט מיטהעלפען צו פערווירקליכען די אַרויסגעשטעלטע פאָ-דערונגען. דערביי האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מיליוקאָוו האָט נישט קלאָר געוואוסט אפילו וואָס פאַר אַ מין אַדמיניסטראַציע עס איז איינגעפיהרט אין אָקופירטען געגענד.

—דאָרט איז די מאַכט, פערשטעהט זיך, אַ מיליטערישע?—האָט ער מיך געפרעגט.

—ניין, אַ ציווילע. דאָרט איז אַ גענעראַל-גובערנאַטאָר.

—ווער איז גענעראַל-גובערנאַטאָר?

—טרעפאָוו, דעם בעוואוסטען טרעפאָווס זוהן, אַ פערביסע-נער רעאַקציאָנער. און ביז איצט פיהרט זיך אַזוי, ווי עס וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען

—וואָס רעדט איהר?—האָט זיך געוואונדערט מיליוקאָוו.—איך האָב עס נישט געוואוסט. עס איז דאָ אַזויפיל אַרבייט... קיין צייט נישט געווען אַ טראַכט צו טהון וועגען יענעם קאַנט.

דערצו בין איך געווען זיכער, אַז דאָרט איז אַלץ אין די הענד פון דער מיליטערישער מאַכט... פערשטעהט זיך, טרעפאָוו מוז גלייך בעזייטיגט ווערען... נאָר איך וויס נאָך נישט וועמען צו בעשטימען אויף זיין אָרט...

—אויב איהר וועט מיר ערלויבען, וועל איך אייך אָנווייזען אויף אַ פּאַסענדען קאַנדידאַט.

—אדרבה, איך בעט אייך.

—דער פירשט פ. ד. דאָלגאָרוקאָוו. ער איז געווען אַ לאַנגע צייט אין גאַליציע, איז בעקאַנט מיט די דאָרטיגע אומשטענדען און האָט געלאָזען וועגען זיך די בעסטע ערינערונגען ביי דער בעפעלקערונג.

—אמת! זעהר ריכטיג! ער איז דער פּאַסענדסטער קאַנדידאַט אויף דעם פּאָסטען. איך בין נאָר נישט זיכער, אויב ער וועט איהם אָננעהמען. די טעג וועט ער דאָ זיין, וועל איך איהם פּאָרלעגען דעם פּאָסטען.

איך האָב זיך אויפגעהויבען אַוועקצוגעהן, נאָר מיליוקאָוו האָט מיך אָבגעהאַלטען.

—זיצט נאָך אַ ווייל, איך וויל ביי אייך עטוואָס פרעגען. אָט איהר זענט געווען אין גאַליציע, איצט דורכגעפאָהרען אַ גרויסע שטרעקע ביז אַהער, האָט זיך געטראָפען מיט פיל מענשען. וואָס פאַר אַן'איינדרוק האָט איהר אַרויסגעטראָגען פון דער איצטיגער לאַגע אין לאַנד?

—איהר וועט מיר ערלויבען גאַנץ אָפענהערציג אַרויסצוזאָגען אייך מיין איינדרוק?

—וועגען דעם בעט איך אייך. מיר איז זעהר אינטערעסאַנט צו הערען אַ שטימע פון אַ זייטיגען מענשען.

—מיין איינדרוק איז אַזאַ: אומעטום, סיי ביי דער ציווילער בעפעלקערונג, סיי אין מיליטער, האָט די רעוואָלוציע אַרויסגערופען אַ פרייד און אַן'ענטוזיאַסטישע בעגייסטערונג. די פיינד פון דער רעוואָלוציע האָבען זיך בעהאַלטען, אַנטשוויגען געוואָרען. נאָר זיי זענען נישט פערשוואונדען. זיי זענען שטאַרק און וואַרטען אויס. אַ בעזיגטער פיינד וואַרפט זיך אַן'אַנדערש

מאָל צו די פיס פון זיגער מיט דעם איינציגען ציל יענער זאָל אין זיין געלויף שטרויכלען זיך איבער איהם און פאַלען.

—ריכטיג!

—נו, און דאָ מוז איך זאָגען, אַז אין לאַנד פיהלט זיך נישט קיין שטאַרקע מאַכט. ביי דעם איצטיגען זעהר ערנסטען מאָמענט האָט געדאַרפט די רעגירונג אַרויסווייזען זיך שטאַרק און ענטשידען, אַזוי, אַז דער פיינד זאָל פאַר איהם מורא האָבען און דער פריינד זאָל געפינען אין איהם אַ שטאַרקען אָנהאַלט. און דאָס איז נישטאָ. עס בעקומט זיך אַן׳איינדרוק, אַז קיין אויפהאַלטענדע מאַכט איז אין לאַנד נישטאָ, אַז אַלע טהירען זענען געעפענט און יעדערער קאָן טהון וואָס ער וויל...

מיליוקאָוו איז אַ ווײלע געזעסען שווייגענדיג, פערטראַכט, נאָכדעם האָט ער זיך צו מיר צוגעבויגען, אַרויפגעלעגט די האַנד מיר אויף דער קניה און מיט אַ טיפען טרויער, זעהר אינ-טים אַרויסגעזאָגט:

—איהר מיינט מיר פערשטעהען עס נישט? מיר פערשטעה-ען און פיהלען עס זעהר גוט. איך פערזיכער אייך, אַז אַזאַ שטאַרקע רעגירונג וואָלט ביי אונז געווען, ווען מיר וואָלטען כאָטש צוויי שעה האָבען די רעאַלע מאַכט אין אונזערע הענד. נאָר מיר האָבען זי קיין צוויי שעה אפילו נישט געהאַט פאַק-טיש אין די הענד.

אויף מאָרגען האָב איך זיך געזעהן מיט מ. ווינאַווער׳ן און דערצעהלט איהם וועגען מיין אודיענץ ביי מיליוקאָוו׳ן. ער האָט איינגעפונען, אַז דער בעריכט וועגען גאַליציע דאַרף אויך איבערגעגעבען ווערען דעם פאָרזיצענדען פון מיניסטאָרען-ראַט, דעם פירשט לוואָוו. דעם 19 מערץ (1 אַפריל) האָט ער איבער-געגעבען דעם בעריכט לוואָוו׳ן. דעם 20-טען האָב איך אין פעט-ראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט געמאַכט אַ בעריכט וועגען דער לאַ-גע אין גאַליציע און בוקאָווינע, האָב פאָרגעלעגט דעם פלאַן וועגען אָרגאַניזירען דאָרט אַ צוזאַמענפאָהר. דער קאָמיטעט האָט איינגעשטימט מיט מיינע פאָרשלאָגען.

כדי די רעגירונג זאָל גיכער צוטרעטען צו די רעפאָרמען

אין גאַליציע, האָט דער דעפּוטאַט פרידמאַן, וועלכער האָט פער-וואַלטעט מיט דער יודישער פּרעסבּיוראָ, פונאַנדערגעשיקט מיין בּעריכט אין אַלע צייטונגען. אָבּגעדרוקט האָבּען איהם אַלע יו-דישע, צוויי רוסישע פּעטראָגראַדער („דיעלאָ נאַראָדאַ" און „דיען") און כּיל פּראָווינציעלע.

נאָר נישט דאָס, נישט די פּערזענליכע השתדלות האָבּען נישט געווירקט אויף דער רעגירונג. די מיניסטאָרען האָבּען יע-דעס מאָל אויסגעדריקט זייער פאָלקאָמע גרייטקייט אָנצונעהמען אַלע נויטיגע מיטלען, נאָר „מען קאָן דאָך נישט אַלץ אויף איין מאָל". דערצו האָבּען זיי אָנגעוויזען אַז אַלץ וועט געטהון ווע-רען דורך דעם פערוואַלטער פון גאַליציע און בּוקאָווינע, וועל-כער וועט היינט, מאָרגען, בּעשטימט ווערען אויף טרעפּאָווס אָרט.

אין אַ צוויי וואָכען אַרום נאָך מיין דערלאַנגען דעם בּע-ריכט האָבּען די צייטונגען געמאָלדען, אַז דער פירשט דאָלגאָרו-קאָוו איז בּעשטימט פאַר אַ גענעראַל-גובּערנאַטאָר איבּער גאַלי-ציע און בּוקאָווינע. איך בּין דאַן געווען אין מאָסקווא און אויף מיין אָנפראַגע דורכ'ן טעלעפאָן אויף דאָלגאָרוקאָווס קוואַטיר, האָט מען מיר פון דאָרט געענטפערט, אַז דער פירשט איז אָבּ-געפאָהרען אין גאַליציע.

ווי גרויס איז אָבּער געווען מיין פערוואונדערונג, אַז אין עטליכע טעג אַרום האָבּ איך זיך דערוואוסט אַז אַלס גענעראַל-גובּערנאַטאָר אין גאַליציע און בּוקאָווינע (קאָמיסאַר איבּער די ענינים פון גאַליציע) איז בּעשטימט נישט דאָלגאָרוקאָוו, נאָר דער פאָרזיצענדער פון קיעווער אָבּטיילונג פון זעמסקי פערבּאַנד ד. א. דאָראָשענקאָ. שפּעטער האָבּ איך זיך דערוואוסט, אַז דאָלגאָ-רוקאָוו איז טאַקי געווען בּעשטימט פאַר אַ גענעראַל-גובּערנאַטאָר, נאָר געגען דעם איז שאַרף אַרויסגעטראָטען די קיעווער אוקראַ-אינישע „ראַדאַ", וועלכע האָט זיך געגרינדעט אונטער'ן פאָר-זיץ פון פּראָפעסאָר גרושעווסקי. בּשעת מיליוקאָוו איז געווען אין קיעוו האָבּען די פאָרשטעהער פון דער „ראַדא", קלאַפּענדיג אין טיש, דראָהענדיג געשריען, אַז זיי ווילען נישט ערלויבּען אַז מיט דער אוקראַאינישער גאַליציע זאָל פערוואַלטען אַ מאָס-

קאָל און האָבען געפאָדערט אַז עס זאָל בעשטימט ווערען אַן-אוקראַאינער. דערביי האָבען זיי אַרויסגעשטעלט די קאַנדידאַטור פון דאָראָשענקאָ און די רעגירונג האָט זיך אונטערגעגעבען, כדי נישט איינצורייסען מיט דער „ראַדאַ״.

חוץ דעם בעריכט וואָס איך האָב דערלאַנגט, האָב איך זיך געווענדעט צום יוסטיץ-מיניסטער, פריהער צו קערענסקי׳ן, נאָכדעם צו זיין פערטרעטער, פערעווערזעוו׳ן, מיט דעם פאָר-שלאָג אַז אין גאַליציע און בוקאָווינע זאָל געשיקט זיין אַ יודי-שע קאָמיסיע אויסצופאָרשען אַלע אומרעכטען וואָס זענען בע-גאַנגען געוואָרען געגען דער אָרטיגער בעפעלקערונג מצד דער מיליטערישער און ציווילער מאַכט און פאָרגעלעגט, אַז אין דער קאָמיסיע זאָלען אַריין יוריסטען פון יענע נאַציאָנאַליטעטען וואָס געפינען זיך אין לאַנד: אַ יוד, אַ פאָליאַק, אַ רוטענער. די מיניסטאָרען האָבען איינגעוויליגט אויף דעם נאָר אָבגעצויגען די בעשטימונג פון טאָג צו טאָג. ענדליך האָט פערעווערזעוו אָפיציעל בעשטימט די קאָמיסיע און איינגעוויליגט אפילו אַז אין איהר זאָלען אַריין צוויי יודען ביי איין פאָליאַק, איין רוטענער און איין רוס. לויט מיין פאָרשלאָג זענען אין דער קאָמיסיע איינגעלאַדען געוואָרען די יודישע יוריסטען, דער געוועזענער רע-דאַקטאָר פון פריינד, שאול גינזבורג און דער ציוניסטישער כלל-טהוער אַרנאָלד זיידענמאַן. נאָר די אָבשיקונג פון דער קאָמיסיע האָט זיך ווייטער פערצויגען און אַז אַלץ איז שוין געווען גרייט און זי האָט געדאַרפט אָבפאָהרען, איז פאָרגעקומען דער קאַ-טאַסטראָפאַלער דורכברוך פון רוסישען פראָנט און די רוסען האָבען פערלאָזען גאַליציע און בוקאָווינע.

צוגלייך מיט דעם ווענדען זיך צו דער רעגירונג, האָב איך זיך געווענדעט מיט אַן אָפענעם בריף אין די צייטונגען צום „הייליגסטען סינאָד״ מיט דער אויפווייזונג וואָס דאָס „קריסטוס-געליבטע מיליטער״ האָט אָבגעטהון פאַר אַ נבלות איבער די יו-דישע שוהלען און רייניגקייטען און אויפגעפאָדערט דער סינאָד זאָל אַרויסטרעטען מיט אַן׳אויפרוף צום מיליטער און בעפעהלען איהם אויפטראָגען זיך מיט רעספעקט צו יודישע הייליגטהומען.

צוגלייך מיט דעם האָב איך איבערגעגעבען דעם פעטראָגראַדער ראַבינער, ד״ר אייזענשטאַט די אַלע ח:צים—זעקלעך, בּאַראַבּאַן-דעקעס, שיך א. אַנד. וואָס זענען געמאַכט געוואָרען פון יריעות פון רייניגקייטען, ער זאָל עס פּ.רזענליך ווייזען דעם פּעטראָ-גראַדער מיטראָפּאָליט. ד״ר אייזענשטאַט האָט עס געטהון און דער סינאָד האָט, ל:יט דער פּערזיכערונג פון ד״ר אייזענשטאַט, אַרויסגעגעבען אַזאַ אויפרוף צום מיליטער. איך האָב דעם אויפ-רוף נישט געזעהן און ווייס נישט זיין אינהאַלט.

יט

די געשעהענישען אין פּעטראָגראַד זענען בּיי יענער צייט געווען אַזעלכע וויכטיגע און געוואַלדיגע, אַז, אַריינציהענדיג זיך אין זיי, האָב איך זיך געמוזט אָבּרייסען פון דער אַרבּייט אין גאַליציע. איבּעריגענס, האָב איך געוואוסט אַז די הילפס-טעטיג-קייט געפינט זיך אין זיכערע הענד, אַז האָמעלסקי האָט אַלע שטעדט און שטעדטלעך ווי אויך די יודישע סאָלדאַטען בּעזאָרגט מיט מצה אויף פּסח און אַז ד״ר לאַנדער איז ווידער צוגעטראָ-טען צו דער אַרבּייט אין גאַליציע. דערצו בּין איך געווען זי-כער, אַז מיט דער בּעשטימונג פּאַר אַ גענעראַל-גובערנאַטאָר (קאָמיסאַר) איבּער גאַליציע און בּוקאָווינע דאָראָשענקאָ׳ן, ווע‏מען איך האָב געקענט ווי אַנ׳אָרענטליכען מאַן און איבּערצייגטען סאָציאַליסט, וועט די לאַגע פון דער דאָרטיגער יודישער בּע-פעלקערונג אָהן אַנ׳ערך פערבּעסערט ווערען.

אין מיטען אַפּריל איז פאָרגעקומען אין קיעוו אַ קרייז-צו-זאַמענפאָהר פון די הילפס-קאָמיטעטען פון קיעווער ראַיאָן. דער פּאָרטראָג פון ד״ר לאַנדער וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בּעפעלקערונג אין גאַליציע און בּוקאָווינע האָט געמאַכט אַ גע-וואַלדיגען איינדרוק. עס איז אָנגענומען געוואָרען דער פּאָר-שלאָג צו אָרגאַניזירען אַ צוזאַמענפאָהר פון פאָרשטעהער פון גאַליציאַנער-בּוקאָווינער קהילות (וואו זיי זענען נאָך נישט אויב-

געשטעלט, זאָלען זיי פערטרעטען פאָרשטעהער פון די אָרטיגע קאָמיטעטען) צוזאַמען מיט די פאָרשטעהער פון קיעווער הילפס-קאָמיטעט כדי צו רעאָרגאַניזירען אויף אַ נייעם ראַציאָנעלען שטייגער די גאַנצע הילפס אַרבייט. עס איז בעשטימט געוואָרען אויפ׳ן ערשטען פּלאַן צו רעגולירען דאָס עקאָנאָמישע לעבען פון די קהילות וואָס האָבען זיך אומגעקעהרט אויף זייערע ערטער, אין זשוואַנעץ, טאַרנאָרודע, הוסיאַטין, סאַטאַנאָוו, זבאָרזש א. אַנד. עס איז אויך בעשטימט געוואָרען אַז די הילפס-קאָמיטעטען ווי אין רוסלאַנד, אַזוי אין גאַליציע זאָלען רעאָרגאַניזירט ווערען אַזוי, אַז זייערע מיטגלידער זאָלען זיין אויסגעוועהלטע און צווישען זיי זאָל זיך געפינען נישט ווייניגער ווי אַ דריטעל פאָרשטעהער פון די היימלאָזע גופא. און, אַז די הילפס-טעטיגקייט זאָל אַריבערגעהן פון אינדיווידועלע פאָרמען צו קאָלעקטיווע (קאָאָפּעראַציעס, הילף דורך אַרבייט א. אַז. וו.) חוץ דעם איז אָנגענומען געוואָרען אַ רעזאָלוציע, ווענדען זיך צו דער רעגירונג מיט דער פאָדערונג זי זאָל פערגרעסערן די הילף פאַר די יודישע מלחמה-געליטענע און זאָל אומקעהרען אויף זייערע ערטער די גאַליציאַנער יודען, וועלכע זענען אָהן אַ שום פערברעכען פון זייער זייט, געוואָרען אַרויסגעשיקט אין סיביר און אין פיל שטעדט פון אייראָפּעישען רוסלאַנד.

דער צוזאַמענפאָהר האָט אויך בעשטימט אָבצושיקען מיר פאָלגענדע טעלעגראַמע:

„דער קיעווער קרייז-צוזאַמענפאָהר פון פאָרשטעהער פון הילפס-קאָמיטעטען פאַר היימלאָזע, אויסהערענדיג דעם בעריכט פון חבר פ. לאַנדער וועגען דער הילפס-טעטיגקייט פאַר דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע, בעגריסט אייך הייס, טייערער ש. אַ. ווי אַ מסירת-נפש׳דיגען אַרבייטער אויפ׳ן געביט צו פערלייכטערן די לאַגע פון אונזערע גאַליציאַנער ברידער. דער צוזאַמענפאָהר שיקט אייך זיין הייסען וואונש איהר זאָלט נאָך לאַנגע יאָהרען פאָרטזעצען אייער מסירת-נפש׳דיגע אַרבייט לטובת אונזער פאָלק.״

באַלד ווי דאָראָשענקאָ איז געוואָרען בעשטימט פאַר קאָמי-

כאַר איבער גאַליציע און בוקאָווינע, האָט דער קיעווער פראָנט קאָמיטעט ביים אַלרוסישען זעמסקי פערבאַנד געגרינדעט אַ ספּעצ-יעלע קאָמיסיע אונטער דער פּאָרזיצונג פון פּ. ליניטשענקאָ צו בעטראַכטען די פראַגען וועגען איינאָרדנען אַ ציוויל-פערוואַלטונג אין גאַליציע און וועגען די מיטלען וואָס מוזען אָנגענומען ווע-רען צום אויפבויען די רואינירטע קהילות און שטעדט, וועלכע זענען איבער דער פריהערדיגער רוסישער אַדמיניסטראַציע אונ-טערגעגאַנגען. אין דער קאָמיסיע זענען געוואָרען איינגעלאַדען פאָרשטעהער פון די יודישע און אוקראַאינישע הילפס-קאָמיטע-טען.

איך געדענק שוין נישט אויף ריכטיג אויב איך האָב זיך ביי יענער צייט צופעליג געפונען אין קיעוו, אָדער מען האָט מיך צוליב דער קאָמיסיע ספּעציעל אַרויסגערופען, נאָר דער הילפס-קאָמיטעט האָט מיך קאָמאַנדירט צוזאַמען מיט דעם סעק-רעטאַר פון קאָמיטעט ה. ב. וויינשעלבוים ווי זיינע פאָרשטעהער אין דער קאָמיסיע.

אויף דער ערשטער זיצונג האָב איך אין נאָמען פון קאָ-מיטעט בעגריסט דעם הער דאָראָשענקאָ, ווי דעם ערשטען פאָר-שטעהער פון פרייען רוסלאַנד אין גאַליציע, צו וועלכען יודען קאָנען האָבען אַ צוטרוי, זענענדיג זיכער אַז ער וועט מאַכען אַ סוף צו דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און גוואַלדטהאַטען וואָס ווערען אָבגעטהון איבער יודען. אויפווייזענדיג ווייטער, אַז חוץ דעם אָבשאַפען פון אַלערליי בעגרענעצונגען דאַרפען אויפגעשטעלט ווערען די קהילות-פערוואַלטונגען מיט אויטאָנאָמע רעכט אין זייער קולטורעלער און הילפס-טעטיגקייט און מיט דער רעכט צו נעהמען אַנ'אָנטייל אין די שטאָדטישע זעלבסט-פערוואַלטונ-גען, האָב איך זיך אָבגעשטעלט אויף די ספּעציפישע אייגענ-שאַפטען, מיט וועלכע די לאַגע פון די גאַליציאַנער יודען טיילט זיך אויס פון דער אַלגעמיינער לאַגע פון דער גאַליציאַנער בע-פעלקערונג און דערוויזען, אַז צוליב אָט די אייגענשאַפטען איז נויטיג, דאָס ביי דער פערוואַלטונג פון קאָמיסאַר איבער גאַליציאַ-נישע ענינים זאָל זיך געפינען אַנ'אָפיציעלער פאָרשטעהער פון

דער יודישער באַפעלקערונג, וועלכער זאָל פערוואַלטען מיט די ספּעציעל יודישע ענינים.

דאָראָשענקאָ האָט זיך וואַרים אָבגערופען אויף דעם פאָר-שלאָג און אַרויסגעזאָגט זיך, אַז נישט בלויז ער נעהמט איהם אָן, נאָר ער רעכענט איינצופיהרען אַזאַ פאָרשטעהערשאַפט אויך ביי די פערוואַלטונגען פון די צוויי גובערניע-קאָמיסאַרען (גו-בערנאַטאָרען) אין טאַרנאָפּאָל און טשערנאָוויץ. ער האָט זיך גע-ווענדעט צו אונז, ווינשעלבוימען און מיר, מיט דער ביטע אָנ-צעווייזען אַ פּאַסענדען קאַנדידאַט פאַר דעם פּאָסטען.

קאַנדידאַטען האָבען געקאָנט זיין נאָר צוויי: ד״ר לאַנ-דער און ה׳ האָמעלסקי. מיר האָבען אייגעפונען אַז ד״ר לאַנ-דער, ווי אַנ׳עלטערער, מעהר ערפאַהרענער, וואָס האָט די גאַנצע צייט געאַרבייט אין גאַליציע, דערצו נאָך, ווי אַ מיליטער-אַרצט איז פּאַסענדער און מיר האָבען איהם פאָרגעלעגט, נאָר דער ביי אויפגעוויזען אַז ער געפינט זיך אויף מיליטער-דינסט, פער-נעהמט אַנ׳אָפיציעלע שטעלע און צו זיין בעשטימונג פאַר אַ פאָרשטעהער ביים קאָמיסאַר פון גאַליציע איז נויטיג די ערלוי-בעניש פון זיינע העכערע. דאָראָשענקאָ האָט זיך גענומען פועל׳ן ביי ברוסילאָוו׳ן, פון וועמען דאָס איז געווען אָבהענגיג, אַז לאַנדער זאָל בעפרייט ווערען פון זיין איצטיגער דינסט און צוקאָמאַנדירט ווערען צום גאַליציאַנער קאָמיסאַריאַט. אויף אַזאַ אופן איז ד״ר לאַנדער אויף דער זיצונג גופא בעשטימט געוואָ-רען פאַר אַנ׳אָפיציעלען פערוואַלטער איבער יודישע ענינים אין גאַליציע. מיר האָבען עס געהאַלטען פאַר אַ גרויסען שריט פאָר-אויס.

ב. ווינשעלבוים האָט אויף דער זיצונג אויפגעהויבען די פראַגע וועגען אומקעהרען די אונשולדיג אַרויסגעשיקטע גאַלי-ציאַנער יודען. די רעגירונג האָט זיך ארויסגעזאָגט, אַז זי האָט נישט דאַגעגען און גיט אַרויס אַזעלכע ערלויבענישען, נאָר די מאַכט אויף די ערטער שאַפט אין דעם שוועריגקייטען. די טעג איז אָנגעקומען פון סיביר אין קיעוו אַ פאַרטיע אַרויסגעשיקטע, וועלכע זענען געפאָהרען אויפ׳ן חשבון פון דער מלוכה. דאָ אין קיעוו

אָבער האָט מען זיי אויפגעהאַלטען און דער „טאַטיאַנאַ-קאָמיטעט“ גיט זיי נישט אַרויס קיין שיינען אויף צו פאָהרען ווייטער, מאָטיווירענדיג דאָס דערמיט וואָס „צום פראָנט טאָר מען נישט צולאָזען נאָהנט קיין היימלאָזע“ (ד. ה. יודען) און דאָס איז נישט קיין איינצעלנער פאַקט.

צום פּראָטעסט פון וויינשעלבוימען האָט זיך פעראייניגט דער פירשטעהער פון פערבאַנד פון שטעדט. די קאָמיסיע האָט אָנגענומען אַ בעשלוס קלאָר צו מאַכען דעם ענין און בעזייטיגען די שוועריגקייטען פאַר די היימלאָזע.

נאָר דאָס האָט ווייניג געהאָלפען. נישט קוקענדיג אויף אַלע צוזאָגונגען פון דער רעגירונג האָבען די צעהנדליגער טויזענדער אַרויסגעשיקטע און פערשיקטע גאַליציאַנער היימלאָזע נישט בעקומען די מעגליכקייט אומצוקעהרען זיך אויף זייערע ערטער.

אין דערזעלבער קאָמיסיע, וועלכע האָט אָנגענומען אַ בעשלוס צו בעזייטיגען פאַר די היימלאָזע די שוועריגקייטען ביים אומקעהרען זיך אויף זייערע ערטער, האָט דעם 25-טען אַפּריל (8 מאַי) דער פאָרזיצענדער, ליניטשענקאָ, שילדערענדיג אַ קאָשמאַריש בילד פונ'ם ערנעהרונגס-קריזיס אין דעם אָקופּירטען גאַליציע, קאַטעגאָריש אַרויסגעזאָגט זיך געגען אַ מ אַ ס ע ן-אומקעהר פון די גאַליציאַנער אַרויסגעשיקטע און היימלאָזע אין א י צ ט י ג ע ן מ אָ מ ע נ ט, אויפווייזענדיג, אַז דאָס קאָן ברענגען צו מאַסען-הונגערטויט-פאַלען. נאָר אַז עס וועט בעזייטיגט ווערען דער ערנעהרונגס-קריזיס, מיט וואָס מען בעשעפטיגט זיך איצט, וועט מעגליך זיין צוטרעטען צו אַ פּלאַנמעסיגער אַריבערפיהרונג פון די אַרויסגעשיקטע און היימלאָזע. ביז דעמאָלט אָבער דאַרף מען זיך אויפהאַלטען פון דער עוואַקואַציע.

צוגלייך מיט דעם האָט די „אָבטיילונג צום איינאָרדנען די היימלאָזע“ פונאַנדערגעשיקט אַלע הילף-אָרגאַניזאַציעס אַ צירקולאַר, אין וועלכען עס איז געזאָגט געוועזן:

„לויט די בעקומענע ידיעות בעמערקט זיך אין אייניגע ערטער אַ שטאַרקע שטערבונג פון די היימלאָזע תיכף אום-

צוקעהרען זיך אַהיים אָדער אינ׳ם שטח וואָס ליגט ביים פראָנט. רעכֿענענדיג זיך מיט דעם פערשטענדליכֿען בעגעהר פון די היימלאָזע, ביי די איצטיגע געשעהענישען אין רוסלאַנד, צו דער- נעהנטערן זיך אויף וויפיל מעגליך צו די היימלאָזע ערטער, רע־ כֿענט פונדעסטוועגען די „אָבטיילונג צום איינאָרדנען די היימלאָזע״ פאַר איהר חוב צו מעלדען, אַז די מיליטערישע מאַכֿט ביי די פראָנטען, נעהמענדיג אין אַכט דעם מאַנגעל אין ערנעהרונג, וואוינונגען און בכֿלל אין אַלץ וואָס איז נויטיג צום לעבען, פאָדערט דרינגענד, אַז עס זאָלען אָנגענומען ווערען אַלע מיט־ לען אָבצושטעלען דעם ריקצוג פון די היימלאָזע. דער נישט איינגעאָרדענטער ריקצוג פון היימלאָזע מוז ברענגען מיט זיך מאַסען־קראַנקהייטען און שאַפען פאַר די היימלאָזע גופא אונגע- הויער-שווערע לעבענס־בעדינגונגען, דאָסזעלבע פאַר דער אָרטי- גער בעפעלקערונג, ווייל ביי אַזעלכֿע אומשטענדען וועט כמעט אונמעגליך זיין צו אָרגאַניזירען אַ הילפס-טעטיגקייט.

„צוגעבענדיג דער פראַגע אַן׳אונגעהויער גרויסע בעדייטונג אין די אינטערעסען ווי פון די היימלאָזע אַזוי פון דעם, אַז עס זאָל אָבגעהיט ווערען די נויטיגע אָרדנונג און סאַניטאַרע בע־ זאָרגונג אין רוקען פון דער רוסישער אַרמעע, ווענדט זיך די „אָבטיילונג״ צו אַלע נאַציאָנאַלע און געזעלשאַפטליכע הילפס- אָרגאַניזאַציעס מיט אַ דרינגענדער ביטע: ערקלערען די היימלאָ־ זע די גאַנצע געפעהרליכקייט פון זייער אומקעהרען זיך אין די דורך דער מלחמה חרוב געוואָרענע ערטער, וואו עס זענען נישטאָ די מיטלען פון ערשטער נויטווענדיגקייט, און אָננעהמען אַלע מעגליכֿע שריט אָבצושטעלען דעם נישט איינגעאָרדענטען שטראָם פון די היימלאָזע צום פראָנט. מאַכֿענדיג דערביי אויפ- מערקזאַם די היימלאָזע, אַז לויט דער פאָדערונג פון דער מי- ליטערישער מאַכֿט, איז די אייזענבאַהנען פערבאָטען אָנצונעהמען און איבערשיקען די היימלאָזע אינ׳ם ראַיאָן פון די שלאַכֿטען״.

די ספעציעלע קאָמיסיע האָט צוזאַמען מיט די פאָרשטעהער פון די נאַציאָנאַלע הילפס־אָרגאַניזאַציעס אויסגעאַרבייט אַ פראָיעקט

פון אַ בירגערליכער אָרגאַניזאַציע פון דער אָקופּירטער גאַליציע.
אין דעם פּראָיעקט איז געווען בעשטימט צו אָרגאַניזירען די אָר־טיגע זעלבסטפערוואַלטונג אויף די פאָלגענדע יסודות:

„אין געגענזאַץ צו דעם פריהערדיגען סיסטעם פון אונ־טערדריקונג און ווילקיר, איז ביי דער נייער רוסישער מלוכה־אָרדנונג נויטיג:

„1) אויפשטעלען אַלע אָרגאַנען פון אָרטיגער זעלבסט־פערוואַלטונג, ווי דאָרפישע אַזוי שטאָדטישע.

„2) געבען דער בעפעלקערונג פאָלקאָמע פרייהייט ווי אין דער אויפשטעלונג פון די אַלטע פאָרמען פון זעלבסטפערוואַלטונג אַזוי אויך אין דעם איבערבויען זיי אויף נייע יסודות, כדי אויס־צומיידען וועלכען עס איז דרוק, וואָס איז געגען די פּרינציפּען פון אינטערנאַציאָנאַלער רעכט.

„3) מיטהעלפען דער אויפלעבונג פון די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, ווי קאָאָפּעראַטיווען, לייה־קאַסעס, נאַציאָנאַלע אין וואוילטעטיגע קאָמיטעטען. אויפשטעלען, אויף וויפיל מעגליך, די טעטיגקייט פון די געריכטען אויף דעם יסוד פון די אָרטיגע דינים, אין פּרט, אומצוקעהרען די יודישע קהילות זייער אויטאָ־נאָמע רעכט, וועלכע זיי האָבען פריהער געהאַט.

„4) צו אָט די אויפגעלעבטע זעלבסטפערוואַלטונגען און געזעלשאַפטליכע כחות דאַרף ביסלעכווייז איבערגעגעבען ווערען די הילפס־טעטיגקייט, מיט וועלכער עס פערנעהמען זיך איצט דער זעמסקי און שטעדט־פערבאַנד".

דער פּראָיעקט איז געוואָרען אָנגענומען פון דער רעגירונג, נאָר איידער ער איז איינגעפיהרט געוואָרען אין אָקופּירטען גע־גענד, זענען פון דאָרט פערשוואונדען די רוסען.

עס האָט געדויערט כמעט אַ חודש ביז פון ברוסילאָווס שטאַב האָט זיך בעקומען די אָפיציעלע ערלויבעניש אַז דער ד"ר לאַנדער זאָל פערנעהמען דעם פּאָסטען פון אַ פאָרשטעהער איבער יודישע ענינים ביים קאָמיסאַר פון גאַליציע.

אַ צוויי חדשים איז ד"ר לאַנדער אויסגעקומען צו זיין דער פאָרשטעהער פון די יודישע אינטערעסען אין גאַליציע. ווי ער

האָט מיר איבערגעגעבען, איז איהם, נאָך ביז דעם ריקצוג פון דער רוסישער אַרמעע, אויסגעקומען איבערצולעבען זעהר פיל אַנגסט און שוועריגקייטען. פון ערשטען מאָמענט אָן האָט ער זיך אין זיין טעטיגקייט אָנגעשטויסען אויף אַ שאַרפען ווידערשטאַנד מצד דער מיליטערישער מאַכט, וועלכע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרען אַלץ רעאַקציאָנערער און אַלץ אָפענער אַרויסגעוויזען איהר פייערדיגען אַנטיסעמיטיזם. דער קאָמיסאַר דאָראָשענקאָ האָט זיך אויפגעטראָגען זעהר גוט צו לאַנדער׳ן, איינגעשטימט מיט זיינע פאָרשלאָגען. צום אומגליק איז אָבער דעם קאָמיסאַרס מאַכט פאַקטיש געווען זעהר בעגרענעצט. מען האָט איהם פשוט נישט געפאָלגט, נישט גערעכענט זיך מיט זיינע פעראָרדנונגען, אפילו אויף להכעיס געטהון פערקעהרט. פון פיל ע ־דט און שטעדטלעך האָבען זיך געטראָגען צום יודישען פאָרשטעהער געשרייען און יללות וועגען אַלערליי ווילקיר-טהאַטען, וועגען רויבערייען, מיליטער-פאָגראָמען, און ער האָט נישט געקאָנט העלפען. די געשרייען און פראָטעסטען זענען דערגאַנגען אפילו צום געוועזענעם דעפּוטאַט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, פרידמאַנען, (וועגען רויבערייען און נישט געזעצליכע רעקוויזיציעס אין סטאַניסלאַוואָו), וועלכער האָט וועגען דעם געמאַכט אַנ׳אָפיציעלע אָנפראַגע ביים קאָמיסאַר דאָראָשענקאָ און בעקומען זעהר אַ נישט גענוגענדען ענטפער. דעם ד״ר לאַנדער איז אויסגעקומען די גאַנצע צייט וואַרפען זיך פון איין אָרט אין דעם אַנדערן צו בעשיצען די יודישע בעפעלקערונג, און איהם איז נישט געבליבען קיין צייט צו פערנעהמען זיך מיט אַנ׳אָרגאַניזאַטאָרישער שעפערישער אַרבייט. דער רעכטער גהנום האָט זיך פאַר איהם אָנגעהויבען מיט׳ן ריקצוג פון דער צופאַלענער, דעמאָראַליזירטער אַרמעע, וועלכע האָט געמאַכט אַ רייה שרעקליכסטע פאָגראָמען. ביים פאָגראָם אין טאַרנאָפּאָל איז לאַנדער אַליין שיר נישט אומגעקומען. פונדעסטוועגען האָט זיך איהם איינגעגעבען אָבצוראַטעווען טשערנאָוויץ פון אַ פאָגראָם, וועלכער איז דאָרט געווען שוין אָרגאַניזירט און געהאַלטען ביים אויסברעכען.

אָנפאַנג יוני איז פאָרגעקומען אין טאַרנאָפּאָל דער צוזאַ-מענפאָהר פון פאָרשטעהער פון יודישע קהילות און הילפס-קאָ-מיטעטען פון גאַליציע צוזאַמען מיט די פאָרשטעהער פון קיע-ווער הילפס-קאָמיטעט. צו מיין טיפען בעדויערן האָב איך נישט געהאַט די מעגליכקייט צו זיין אויף דעם צוזאַמענפאָהר. אפילו שפּעטער האָב איך נישט געקענט דערגעהן קיין גענויע ידיעות וועגען איהם, וועגען זיין צוזאַמענשטעלונג, טעטיגקייט און וואָס פאַר אַ רעזאָלוציעס עס זענען אָנגענומען געוואָרען. געוואוסט האָב איך נאָר, אַז ער איז דורכגעגאַנגען אין אַ געהויבענער שטימונג, האָט אינטענסיוו געאַרבייט און אָנגעצייכענט אַ גאַנצען סיסטעם, ווי רעאָרגאַניזירען די הילפס-טעטיגקייט אויף נייע, ראַציאָנעלע און דעמאָקראַטישע יסודות.

פון צוזאַמענפאָהר האָב איך בעקומען פאָלגענדע טעלע-גראַמע:

„דער ערשטער צוזאַמענפאָהר פון פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין גאַליציע און בוקאָווינע, וואָס קומט פאָר אין טאַרנאָפּאָל, בעגריסט אייך, אַלס דעם ערשטען פאָר-שטעהער פון רוסישען יודענטום אין גאַליציע, דעם ערשטען פערטיידיגער פון אונזערע ברידער אין דער איצטיגער שווערער צייט. איהר האָט דער ערשטער ענג צוזאַמענגעקניפּט די רוסישע יודען מיט די גאַליציאַנישע, איהר האָט אַן׳איבעריגען מאָל בע-שטעטיגט די איינהייט פונ׳ם יודישען פאָלק אין דער גאַנצער וועלט. פאַר דער מאָראַלער שטיצע, וואָס איהר האָט אונז גע-בראַכט, שיקען מיר אייך אונזער הערצליכען גרוס און הייסען וואונש.

„דער פּרעזידיום פון צוזאַמענפאָהר: גרינבערג ווייספעלד, קרופּ."

די טעלעגראַמע, וועלכע האָט מיך טיף גערירט, איז גע-ווען דאָס לעצטע וואָרט, וואָס האָט זיך צו מיר דערטראָגען פון אונזערע גאַליציאַנער ברידער.

נאָך איין מאָל איז מיר אויסגעקומען אַרויסצוטרעטען וועגען גאַליציאַנער יודען. אויף דער פּאַר-קאָנפערענץ פון יודישען

צוזאַמענפאָהר, דעם 21 יולי, האָב איך פאָרגעלעגט, אַז צו דער בעטייליגונג אין פאָרשטעהענדען צוזאַמענפאָהר זאָלען צוגעצויגען ווערען אויך די אַרויסגעשיקטע אין רוסלאַנד און די זעכציגטויזענדיגע יודישע בעפעלקערונג פון די אָקופירטע געגענדען אין גאַליציע און בוקאָווינע.

מיין פאָרשלאָג, אין זיין צווייטער העלפט, איז שוין געווען אַ פערשפעטיגטער. אין דער צייט זענען די אָקופירטע געגענדען שוין כמעט אינגאַנצען געווען פערלאָזען דורך דעם רוסישען מיליטער, וועלכעס האָט ביי זיין פאַנישען אַנטלויפען פערגאָסען דעם קאַנט מיט יודיש בלוט.

אויף דער בעשרייבונג פון די שוידערהאַפטע בעסטיאַלע פאָגראָמען וואָס זענען פאָרגעקומען אין קאַלושט און טאַרנאָפּאָל, וועל איך זיך נישט אָבשטעלען...

די רוסישע אָקופּאַציע פון גאַליציע, וועלכע האָט זיך אָנגעפאַנגען דורך דער פינסטערער מאַכט פון רוסישען זעלבסהערשער מיט בלוטיגע פאָגראָמען אין בראָד און לעמבערג, האָט בעקומען איהר פינאַל אין שטורם פון רעוואָלוציע, דורך אַ צופאַלענער, פערווילדעוועטער אַרמעע אין בלוטיגען חורבן פון קאַלושט און טאַרנאָפּאָל.

אַזוי האָט זיך פערענדיגט די שרעקליכע עפּאָפּעע פון דער רוסישער דריי-יאָהריגער הערשאַפט אין אָקופירטען קאַנט, דער בלוטיגער חורבן פון גרויסע יודישע צענטרען אין פוילען, גאַליציע און בוקאָווינע!

ט' שבט, תר"פ—פעברואר 1920.

ענדע